

ар 73

Г. ФЛОБЕР

Л я с ц е н К а р ф а г е н а

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ

ЮНДЗЕТСЕКТАР

МЕНСК—1934

84-3=91.72

ар-743

84-3
Ф 73

Г. ФЛОБЕР

100697.

Ля сцен Карфагена

A 7
DELIBERATIONEN
INV. 3329

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
ЮНДЗЕТСЕКТАР
МЕНСК — 1934

Вс. права 1934 г.

89-5
773
оруб.

Г. ФЛОБЕР

Ля сцен
Карфагена

~~101884~~ VII
218#
69827 2869

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВYДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
ЮНДЗЕТСЕКТАР
МЕНСК — 1934

№ 1117921 1934 г.

Беларускі навуковы і мастацкі літэратурны цэнтр

Літпраўка Б. Зубко
Тэхрэдактар І. Белкін
Карэктар Г. Нэйфах
Здана ў друкарню 11/XI-33 г.
Падпісана да друку 16/XII-33 г.
Адк. кар. друк. Э. Варатыцкая

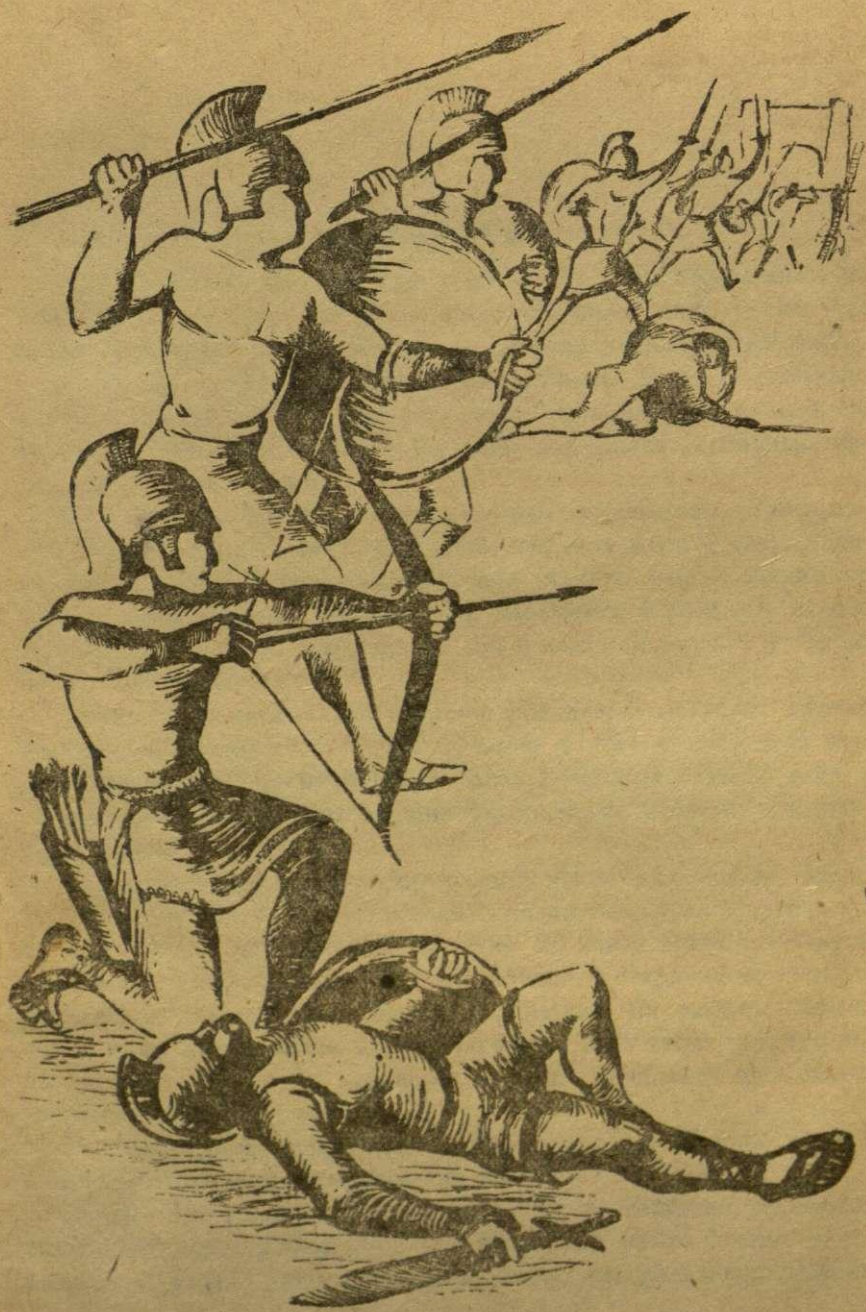
Инв.
1954 г.

Заказ 2406.

4.000 экз.

Уп. Галоўлітбела № 73.

Друкарня імя Сталіна.

ПРАДМОВА

Падзеі, аб якіх апавядаецца ў кнізе «Ля сцен Карфагена», не выдуманя, — яны сапраўды адбыліся звыш двух тысяч год назад (дакладней у 241—237 гг. да пачатку нашага часалічэння).

Ашуканае ўрадоўцамі Карфагена, наёмнае войска паўстала супроць рэспублікі і, на працягу амаль чатырох год, вяло з ёю заўзятую, бязлѣгасную барацьбу, якая кончылася іх поўным паражэннем і знішчэннем.

Трэба было ўладаць надвычайным умельствам, талентам, каб узнавіць перад намі падзеі і людзей, якія жылі ў такія далёкія ад нас часы, і так расказаць пра іх, што мы не можам не верыць апавядальніку і мімавольна хвалюемся і мучымся за яго герояў, нібы гэта ўсё адбывалася або з намі самымі, або ў вельмі блізкія нам часы.

Аўтар гэтай кніжкі быў славуты французскі пісьменнік Густаў Флобер, які нарадзіўся ў 1821 і памёр у 1880 г. Некалькі яго твораў стварылі яму неўміручую славу і пакінулі глыбокі след у гісторыі літаратуры; яны лічацца ўзорнымі па харакству і выразнасці стылю.

Але, апрача таленту, Флобер выявіў яшчэ і велізарныя веды. Ён шмат год аддаў на ўпартую працу па вывучэнні ўсяго, што было вядома пра тыя часы, аб якіх ён пісаў. Ён нават асабіста пабываў там, дзе адбываліся падзеі яго апавядання, і старанна аб'ездзіў і агледзеў месца, дзе быў калісці Карфаген. Як вядома, шмат вякоў таму назад вялікі горад Карфаген быў зусім зруйнаваны рымлянамі, і на месцы яго засталіся адны, напалову засыпаныя гарачымі пяскамі Афрыкі, руіны.

Перанясемся-ж, следам за Флоберам, у тыя далёкія часы і паглядзім, што тады дзеялася на зямлі.

Перад намі Міжземнае мора. Яно даўгой, звлістай, зрэзанаю шматлікімі поўастравамі паласою ўразаецца паміж трыма матэрыкамі—Еўропай, Азіяй і Афрыкай. Берагі яго ўжо перад тым на

працягу доўгага раду вякоу служылі і потым яшчэ будучы служыць месцам, дзе працякае жыццё і сутыкаюцца інтарэсы самых развітых, культурных народаў.

Гэта якраз і ёсць месца дзеяння. А час: мы ўжо казалі—2170 год назад. Але каб зразумець добра, што адбывалася ў тых часы, нам трэба перавандраваць памяццю ў яшчэ больш старажытныя часы—за чатыры тысячы год назад... Што-ж мы бачым?

Ні адна з цяперашніх дзяржаў і нацый тады не існавала. Але былі загое іншыя, якім суджана было ў пазнейшыя часы зусім знікнуць з зямлі.

На ўсходзе, ва ўраджайнай даліне, утворанай зліццём двух вялікіх рэк—Тыгра і Эўфрата,—Месапатаміі (што значыць Міжрэчча) дасягае сваёй найвышэйшай магутнасці слаўтае Вавілонскае царства.

У паўднёва-ўсходнім куце Міжземнага мора, усцяж плыні адной з найвялікшых рэк свету—усцяж Ніла, распрасцёрся старажытны Егіпет.

Якое паразлівае падабенства паміж жыццём народаў гэтых краін, не глядзячы на тое, што гэтыя народы нараджаліся і развіваліся амаль незалежна адзін ад аднаго. І Вавілон (ці Халдэя) і Егіпет—краіны земляробчыя, абкружаныя гарачымі бязводнымі пустынямі. Ураджайнасць, а з ёй і ўвесь дабрабыт іх цалкам залежалі ад штогадовых разліваў рэк, у далінах якіх яны знаходзіліся. Але патрэбна яшчэ ўпартая і натужная праца шматлікіх пакаленняў на тое, каб стварыць і падтрымліваць у парадку велізарную і складаную сетку каналаў, шлюзаў і ставаў, па якіх размяркоўвалася каштоўная вільгаць па ўсёй краіне. Няспынная працай народа, заняволеная, паўгагоднага, даведзенага да жабрацтва і поўнага знясілення падаткамі і паборамі памешчыкаў, жрацоў і чыноўнікаў — кіраўнікоў, — стварыліся магутныя дзяржавы і егіпецкіх фараонаў і вавілонскіх цароў, з бязмежнай уладай, якая паважалася за боскую, якую яны дзялілі з колам жрацоў і ўладарамі памесцяў. Народ цаніўся сваімі ўладарамі мала чым вышэй за рабочую жывёлу. На працягу доўгіх вякоў уладары абодвух краін, фараоны і цары, вялі частыя войны з суседнімі народамі і плямёнамі; у выпадку перамогі пераможаных усіх пагалоўна рабілі рабамі і прыганялі ў сваю краіну, каб іх працай ствараць сабе велічныя помнікі, як піраміды ў Егіпце, якія захаваліся аж да нашага часу.

У суседстве з Егіптам і Вавилонам, і з Асірыяй, якая замяніла з часам пераможанае ёю Вавілонскае царства, якраз на шляху паміж гэтымі краінамі, на ўсходнім беразе Міжземнага мора, з'явіўся народ, які потым назвалі фінікіянамі.

Фінікіяне—нешматлікі народ, і краіна іх была вельмі невялікая — гэта вузкая, не шырэй чатырох вёрст калябераговая палоска паміж морам і горнымі ланцугамі Лібана, даўжынёй ўсяго каля чатырыста вёрст. І ўсё-ж фінікіянам давялося адыграць вельмі значную ролю ў гісторыі старажытнага свету.

Фінікіяне ніколі не маглі злучыцца ў адну непадзельную дзяржаву. Вузкая палоска зямлі, перарэзаная адгор'ямі, якія спускаліся да самага мора, і мноствам маленькіх рэчак,—бурных і парожыстых, зусім няздатных для зносін з унутранымі краінамі Сірыі,—толькі больш драбнілі фінікійскае ўзбярэжжа. Адзіным сродкам зносін паміж гэтымі часткамі было мора, але яно не яднала краіну, а наадварот, калала яе на варожыя часткі, бо карыстанне яго дарункамі выклікала бязлітаснае суперніцтва і канкурэнцыю. Гісторыя Фінікіі поўна суперніцтва і спрэчак гарадоў (асабліва галоўных—Тыра і Сідона), узаемна прадаваўшых адзін аднаго ў імя гандлёвых выгод.

Краіна спрыяла развіццю мораплаўства. Ужо з самых старажытных часоў на ўзбярэжжы, часцей за ўсё на астравах, адзеленых не надта шырокай пратокай ад берага, утварыўся рад паселішчаў, жыхары якіх займаліся ловам рыбы і гандлем. Апошні стаў нарэшце адзіным заняткам тутэйшых жыхароў. За дзве ці паўтары тысячы год да пачатку нашага часалічэння, фінікіяне зрабіліся выключна гандлёвым і мораплаўным народам, галоўным пасярэднікамі паміж усімі астатнімі народамі.

Фінікіяне празвалі сябе хананеянамі і складалі адну з галін семітычнага племя. Грэкі, а за імі рымляне, празвалі хананеянаў фінікіянамі; рымляне пісалі і вымаўлялі гэтае слова крыху інакш, чым грэкі, адкуль і ўзнікла назва пунійцаў. Фінікіяне не стварылі сваёй уласнай культуры, як егіпцяне і вавілонцы. Усё, што называецца культурай,—г. зн. дасягненні і ўдасканаленні ў грамадскім і прыватным жыцці, у вытворчасці, у рамёствах, у земляробстве, у мастацтве, у будове грамадства, у звычаях і т. д. нават аж да рэлігійных паданняў—усё гэта было запазычана імі ад народаў, з якімі яны знаходзіліся ў зносінах, і, галоўным чынам, ад вавілонцаў. Затое іх укладам у гістарычнае жыццё старажытных

народаў было наладжанне гандлёвых зносін паміж самымі далёкімі краінамі і праробленыя імі шматлікія вандраванні па морах.

У старажытныя часы плаванне па моры было зусім непадобнае да сучаснага. Караблі былі вельмі невялікія, нетрывалыя—гэта былі галеры спачатку з адным, а пасля з двума, трыма і больш радамі вёслаў і невялічкім трыкутным парусам. Маракі выяжджалі ў дарогу толькі летам, калі на моры радзей бывалі буры. Дый то не адважваліся адплываць далёка ў чыстае мора, бо палохаліся не толькі прыродных небяспек, але і мноства ўяўных страшыдлаў, злых багоў і духаў,—у якіх верылі людзі тых часоў. Яны па магчымасці не аддаляліся ад берагу, і дзеля гэтага рабілі велізарныя абходы, чым замаруджваўся і падаўжаўся іх шлях, або перабіраліся ад вострава да вострава так, каб з самага пачатку бачыцца месца самай бліжэйшай стаянкі. Міжземнае мора з паўвастравамі, што глыбока ўразаюцца ў яго, і мноствам астравоў было вельмі прыдатным для такіх невялікіх пераездаў.

Не гледзячы на ўсе гэтыя цяжкасці, фінікіяне, падарожніючы на сваіх маленькіх караблях, далёка рассунулі межы вядомага тады свету. Яны аб'ездзілі не толькі ўсё Міжземнае мора, паднімаючыся па ўцякаючых у яго рэках у глыбіню краіны, прычым заяжджалі і ў Чорнае мора, а па Дону і Дняпры праніклі ў цяперашнюю Расію, на месцы якой жылі тады некультурныя вандроўныя народы,—але аб'ездзілі ўсю Еўропу навакол і спускаліся ўздоўж Атлантычнага берага Афрыкі далёка на поўдзень, да Канарскіх астравоў і да берагоў Гвінеі.

Важнейшай часткай гандля фінікіян быў тавараабарот паміж Егіптам і Асіра-Вавілоніяй. З усходу, апроча збожжа, віна і інш. сельскагаспадарчых прадуктаў, яны вывозілі вырабы рамеснікаў—тканіны, зброю, посуд, прадметы раскошы і каштоўнасці, развозячы іх далёка па краінах Захаду. Адтуль назад у Азію яны, наадварот, везлі сырыя матэрыялы: металы, пурпуровую фарбу, якая здабываецца з цела морскай ракавіны; з берагоў Балтыцкага мора атрымлівалі бурштын, які вельмі цаніўся ў старажытныя часы і ўжываўся як для вырабу розных аздоб, так і для вырабу манет; з цяперашняй Англіі—з Касітэрыдскіх астравоў—вывозілі волава, неабходнае для вырабу бронзы.

Усюды, куды пранікалі фінікіяне, і дзе ім удавалася завесіць цесныя гандлёвыя зносіны, яны закладалі паселішчы—калоніі.

Асабліва шмат такіх калоній было заснавана ўздоўж берагоў, Міжземнага мора. Так адзін толькі горад Тыр налічваў там каля 300 сваіх калоній.

У ліку гэтых калоній знаходзіўся і Карфаген (што на мове фінікійцаў значыць «Новы горад»), закладзены, як кажуць паданні, каля 914 году да пачатку нашага часалічэння.

Раскіданыя па берагах трох частак свету, фінікійскія калоніі не складалі адной дзяржавы. Але між горадамі, адкуль вышлі пасяленцы, і новай калоніяй захоўваліся прыцельскія адносіны; каланісты, як і раней, маліліся галоўнаму богу роднага горада, і, як карфагенцы, пасылалі Мелькарту тырскаму штогадова афяры.

Перасяліўшыся ў Карфаген, фінікіяне і на новым месцы трымаліся заняткаў і звычаяў свайго племя. Увесь паўночны бераг Афрыкі, пачынаючы ад Кірэны на ўсходзе і да Геркулесавых Слупоў (ці слупоў Мелькарта, як называлі фінікіяне Гібралтарскую пратоку) на захадзе, быў пакрыты шматлікімі паселішчамі фінікіян. Гэта частка Афрыкі па сваіх прыродных і кліматычных умовах больш за ўсё нагадвае сабой Паўднёвую Еўропу. Ад пустыні яе адгароджвае і ахоўвае высокі ланцуг год Атласа; даліны працякаючых па ёй рэк вызначаюцца раскошнай ураджайнасцю. Нават ускрайкі пустыні не зусім бесплодныя: усюды сустракаецца тут мноства оазісаў, а ўслед за перыядамі дажджоў уся краіна на некаторы час пакрываецца густой і багатай расліннасцю.

Тут знайшлі сабе прытулак многія тысячы фінікійскіх уцекачоў, якіх гнаў сюды нястатак, страшэнная цесната бацькаўшчыны і частыя вайсковыя напады асірыйскіх цароў. Тут утварылася магутная Карфагенская рэспубліка, якой давялося вытрымаць жорсткую барацьбу з дзяржавамі перш грэкаў (элінаў), а пасля рымлян.

Было-б занадта доўга апавядаць аб усім тым, што давялося перажыць Карфагену за час яго існавання. Барацьба з грэкамі, якая цягнулася да трэцяга века, лічачы назад ад пачатку нашага часалічэння, скончылася поўнай перамогай Карфагена. Зусім адваротны вынік мела барацьба з Рымам.

Карфаген меў значную перавагу над Рымам і ў адносінах насельніцтва (у часе свайго росквіту адзін толькі горад Карфаген малічваў у сабе да 800 тысяч жыхароў), і ў адносінах плошчы ўладанняў, і грашовых сродкаў.

Затое Карфаген быў слабы ў адным пункце: галоўную апору рэспублікі складала наёмнае войска, набранае з усіх народаў і плямён, якія толькі насялялі ўзбярэжжа Міжземнага мора. Уладары Карфагена, багацеі-гандляры, суднаўласнікі, памешчыкі,—не маглі і не хацелі пакінуць сваіх прыбытковых заняткаў для небяспечнай і няпэўнай ваеннай справы. Толькі з сярэдняга класа, прадстаўнікі якога займалі ў мірны час пасады дзяржаўных чыноўнікаў, служачых у гандлёвых прадпрыемствах і канторах, а таксама вялі ўласны дробны гандаль ці спекулявалі, вербаваліся афіцэры, якім даручаліся самыя важныя камандныя пасады ў войску, нанятым толькі на час вайны.

Вайна паміж Рымам і Карфагенам наспявала даўно. Рым, наступова скарыўшы ўсе плямёны і народы, якія насялялі старажытную Італію, ператварыўся ў буйную сусветную дзяржаву, якая імкнулася ўсё далей і далей распаўсюдзіць свой уплыў і свае гандлёвыя зносіны. У хуткім часе двум вялікім дзяржавам стала цесна ў заходняй частцы Міжземнага мора. Пачаліся сутычкі і, у першую чаргу, з-за вострава Сіцыліі, каланізаванага фінікіянамі, які знаходзіўся пад моцным уплывам Карфагена, і нават на працягу некаторага часу быў яго правінцыяй.

Пачалася жорсткая барацьба, якая цягнулася 118 год і скончылася ў 146 годзе да пачатку нашага часалічэння поўным зруйнаваннем і знішчэннем Карфагена. Пераможцы зруйнавалі ўсё, не пакінуўшы каменя на камені ў горадзе, а жыхароў каго перабілі, а каго прадалі ў няволю. За гэты час адбыліся тры вялікія вайны, якія рымляне назвалі пуніцкімі.

Да часу сканчэння першай пуніцкай вайны, якая з пераменным шчасцем цягнулася 24 гады і зводзілася да барацьбы за аўладанне Сіцыліяй, і адносіцца дзеянне аповесці Густава Флобера, у нашым выдадзі назвай: «Ля сцен Карфагена».

Шмат што з таго, аб чым апавядаецца ў ёй, і зусім не выдуманая. Старажытны рымскі гісторык, які апісваў усе галоўнейшыя падзеі свайго часу, Полібі, склаў падрабязнае апісанне вайны паўстаўшых наёмнікаў. Гамількар Барка, славы карфагенскі палкаводзец і прадстаўнік аднаго з найбольш старажытных карфагенскіх родаў, заснавальніцаў горада, які ўжо праславіўся сваімі перамогамі над рымлянамі—паспяховай вайной супроць наёмнікаў дабіваецца вялізарнага ўплыву. Упоследку ён яшчэ больш узвысіцца сваім надзвычайным умельст-

вам у справе падрыхтоўкі далейшай вайны з Рымам. Яго маленькі сын Ганібал, які няўзнак мільгатнуў перад чытачом у адным з апошніх раздзелаў,—гэта будучы славуты палкводзец, які зрабіў у часе другой вайны з рымлянамі са сваёй арміяй адзначлівы пераход праз Пірынейскі паўвостраў, праз ледзь праходныя горныя праходы Альпаў і варваўся з поўначы ў Італію, збянтэжыўшы рымлян нечаканым з'яўленнем.

Перад уважлівым чытачом разгортваецца малюнак старажытнага горада, яго гаспадарчага і грамадскага жыцця, звычайу, абрадаў, рэлігійных вераванняў, узаемаадносін паміж багатымі сляямі насельніцтва і беднатою, якая марна спрабавала вырвацца з ціскоў галечы.

Адзін з самых цікавых раздзелаў у нашай кнізе—гэта VI-ы—«Гамількар Барка», дзе апісваецца звяртанне суфета дадому і агляд ім сваёй гаспадаркі, пакінутай шмат год назад у руках кіраўнічых.

У той час, калі галоўнымі заняткамі фінікіян быў гандаль і мораплаўства, у карфагенцаў іх здольнасці маглі разгортвацца больш шырока. Карфаген, падначаліўшы сабе навакольныя землі, падзяліў іх на памесці, якія раздаваліся імянітым грамадзянам у нагароду за ваенныя і дзяржаўныя заслугі. І вось на гэтых памесцях пышным цветам расцвіло тое, што з'яўляецца адзначнай рысай старажытнага свету,—натуральная рабаўладніцкая гаспадарка.

Апрача ранейшых жыхароў краіны, лібіяцаў, абернутых у няволю пераможцамі, карфагенцы куплялі на шматлікіх нявольніцкіх рынках Міжземнага мора мноства рабоў самага рознаплямённага складу. І на працы гэтых рабоў трымалася памешчыцкая гаспадарка. Мы яе называем натуральнай, таму што ў ёй выраблялася абсалютна ўсё, у чым яна мела патрэбу, і такая гаспадарка магла лёгка абыходзіцца сваімі прадуктамі, не купляючы іх на баку. І на прыкладзе гаспадаркі Гамількара мы бачым, якою шырокай, складанай і рознастайнай яна была ў карфагенскіх багатыроў.

Гэта цэлая маленькая дзяржава ў дзяржаве. Аснову яе складаюць сельскагаспадарчыя пасадкі—плантацыі, якія знаходзяцца, як і ўсе астатнія галіны, пад кіраўніцтвам свайго ўласнага міністра-кіраўнічага.

Кіраўнічы таксама раб, але не просты—ён прайшоў спецыяльную школу рабоў, якіх шмат было ў культурных краінах таго часу. У гэтай школе яго навучалі, як весці паасобныя галіны гаспадаркі і як кіраваць і прымушаць слухацца сваіх-жа ўласных братоў па няволі. Пасля ідуць бясконцыя рамеснікі—тут кавалі і збраёўнікі, ювеліры, ткачы, столяры і цесляры. Ёсць нават нешта падобнае да фабрык і заводаў, але таксама з паднявольнай рабскай працай—гэта, па-першае, хімічная лабораторыя, дзе нарыхтоўваюцца рознастайныя сарты пахнючасьцяй і пернасцяй, а затым яшчэ завод (які толькі мімаходзь ўспамінаецца ў Флобера) для вырабу чырвонай фарбы—пурпура, якая ў старажытныя часы, калі не было іншай трывалай чырвонай фарбы для тканін, з'яўлялася прадметам каштоўнага гандля. Апрача велізарнага штату рознастайных служак і служачых у канторах,—пісцоў, рахункаводаў, упакоўнікаў, мы бачым яшчэ маракоў гандлёвых караблёў і вопытных праваднікоў караванаў вярблюдаў, адвозіўшых у розныя краіны вырабленыя ў памесцях тавары і закупаўшых там новыя. Тут-жа ёсць нават цэлая армія ўзброеных целаахоўнікаў і аховы пры памесці, на караблях і т. д.; ёсць турма—эргастул—для ваеннапалонных і рабоў, якія правінавацяцца, велізарныя стайні для славоў і равы для дзікіх звяроў, якія трымаліся, галоўным чынам, для ўрачыстых паляванняў гаспадароў памесцяў.

У гэтым раздзеле перад намі ва ўвесь рост паўстае выдатная постаць—вялікага палкаводца і вярхоўнага кіраўніка Карфагена, суфета і ў той-жа час памешчыка, гандляра, фінансіста, спекулянта, які скупляў у абложаным горадзе ўсе запасы збожжа,—сапраўднага прадстаўніка вышэйшага класа карфагенскіх грамадзян.

Такім быў клас, які стаяў на чале дзяржавы. Мы ўжо ўспаміналі пра сярэдняе саслоўе, якое цалкам залежыла ад першага і падзяляла яго погляд. Гэта саслоўе складалася з менш багатых памешчыкаў, дробных гандляроў і спекулянтаў, а таксама з шматлікіх чыноўнікаў і служачых у дзяржаўных і гандлёвых канторах. Да іх трэба далучыць яшчэ велізарнае саслоўе жрацоў пры шматлікіх царквах. Трэба мець на ўвазе тое, што царквы з'яўляліся не толькі месцам служэння багам, але і ўласнікамі памесцяў, гандлёвых кантор, фінансавых і спекуляцыйных прадпрыемстваў, як і астатнія багатыя грамадзяне.

Далей ішли бедныя, але вольныя грамадзяне, якія насялялі кварталы рамеснікаў, маракоў і займалі розныя ніжэйшыя пасады. Апрача іх, была яшчэ велізарная маса, якая складала большасць насельніцтва Карфагена, але не карысталася ніякімі правамі. Яна складалася з велізарнага ліку рабоў—служак у багатыроў, прыгонных і паўпрыгонных туземцаў-лібіяцаў, вольна-адпушчаных—былых рабоў і ўсякай беднаты і галечы, прадстаўнікоў рознастайных народаў. Вось гэты натоўп, пачуўшы аб паўстанні наёмнікаў супроць Карфагена, зараз-жа пакінуў горад, і разам з беглымі з суседніх маёнткаў далучыўся да войска наёмнікаў.

Да іх, каго карфагенцы так пагардна называлі варварамі, нас міжвольна прыцягвае гарачае спачуванне. Не глядзячы на ўсю іх цемнату, беспараднасць, няўмеласць ясна і цвёрда акрэліць задачы свае і паставіць сабе пэўную мэту, з прычыны чаго паўстанне ўжо загадзя было асуджана на няспех, не глядзячы на тое што нават у выпадку ўдачы наёмнікі ўсёроўна ніколі не здолелі-б пакарыстацца ёю,—не глядзячы ні на што, мы ўсёкі ўсёй душой падзяляем іх надзеі і расчараванні, радуемся, калі яны перамагаюць, і пакутуем, калі пакутуюць яны. Бо мы адчуваем у іх тое полымя, якое гарыць у душы ўсіх прыгнечаных—бачым і адчуваем у іх нашых папярэднікаў у вялікім змаганні за распрыгнечанне і вызваленне працоўных.

У заключэнне разгледзім яшчэ адну старонку жыцця старажытнага Карфагена—яго рэлігійныя вераванні, якія праявіліся так яскрава ў гісторыі са свяшчэнным пакрывалам багіні Таніты, ад аднаго дакранання да якога павінна была памерці Саламбо, і ад уладання якім залежыў лёс горада і арміі наёмнікаў, а затым у страшным па сваёй жорсткасці і дзікасці афярапрынашэнні дзяцей гнеўнаму боству Карфагена—Малоху.

Чытач даведаецца з прыкладзенага ў канцы кніжкі тлумачэння цяжкіх і незразумелых слоў, што рэлігійныя вераванні карфагенцаў перайшлі да іх у спадчыну ад фінікійцаў, якія ў сваю чаргу перанялі іх у вавілонцаў. Галоўнымі багамі ў Карфагене былі—«Ваалы». Як заўсёды было ў гісторыі, са змяненні ў жыцці народу, змяняўся характар вераванняў, а тым больш гэта адбывалася, калі вера пераймалася ад другога народа з другім складам жыцця. Вераванні заўсёды адлюстроўвалі характар народа. У Вавілоне—старажытнай манархіі, з не-

абмежаванай уладай цара, і адносіны паміж багамі былі накіраваны на зямных. За галоўнага бога быў сонечны бог Бел, які ў фінікійцаў быў вядомы пад імём Ваала. Астатнія боствы лічыліся яго праявамі. У карфагенцаў усе гэтыя Ваалы, пад рознымі назвамі—Малоха, Эшмуна, Камона, Мелькарта,—разам з вышэйшым боствам, якое ўвасабляла жаночы пачатак прыроды і ўраджайнасць зямлі,—Танітай (Астартай вавілонцаў), складалі некую падобнасць боскай алігархіі, таксама як і ўлада багатыроў у самым Карфагене. Таксама як і ў зямных уладароў, значэнне нябесных з цягам часу змянялася, і то адзін, то другі набываў галоўную вышэйшую ўладу ў краіне. Ваалы карфагенцаў і фінікійцаў, захаваўшы рысы галоўнага боства вавілонцаў, дзе яно было сонечным богам і ўвасабленнем мускога пачатку ў прыродзе, поруч з гэтым набылі на новай бацькаўшчыне і новыя ўласцівасці народа, які іх успрыняў. Так Мелькарт—Ваал Тырыійскі—стаў богам-заступнікам гандля і падарожжаў, заснавальнікам новых калоній, богам маракоў і гандляроў.

Вось самае важнае з таго, на што, па нашай думцы, трэба звярнуць увагу пры чытанні кніжкі «Ля сцен Карфагена».

Аляксандр Левашоў.

РАЗДЕЛ I

Баль

Гэта было ў Мегары, прадмесці Карфагена, у садах Гаміль-кара.

Воіны балявалі, спраўляючы гадавіну Эрыксай бітвы, і паколькі гаспадар адсутнічаў, а іх было шмат, яны елі і пілі на поўнай волі.

Тут былі людзі ўсіх як ёсць тагочасных народаў—лігуры, лузітанцы, балеары, негры і беглыя з Рыма. Побач з цяжкай дорыйскай гаворкай раздаваліся шумныя, нібы баявыя калясніцы, кельцкія склады і півучыя іонійскія каўчаткі сутыкаліся з рэзкімі, як крык шакала, зычнымі пустыні. Грэка лёгка было пазнаць па стройнай постаці, егіпцянца па сутудых плечах, кантабра па тоўстых лытках. Карыйцы горда пакалыхвалі пер'ямі касак, кападокійскія лучнікі размалявалі сабе цела ў буйныя кветкі, а некалькі лідыйцаў у жанчых сукнях сядзелі ў туфлях і з завушніцамі ў вушах. Другія, дзеля большай святочнасці, пафарбаваліся пурпурам і былі падобны да каралявых выдепкаў.

Адны расцягнуліся на падушках, другія елі, прысеўшы на карачкі навакол велізарных паўміскаў з ежай, або лежачы на ўзлокатках цягнулі да сябе кавалкі мяса, у мірнай позе львоў, разрываючых здабычу. Усе, хто спазніўся, стаялі, прыхіліўшыся да дрэваў, глядзелі на нізкія сталы, амаль знікаўшыя пад барвянымі абрусамі, і чакалі свае чаргі.

Сярод саду, як на полі бітвы пры спальванні целаў забітых, гарэлі вялікія яркія агні, на якіх уцалку падсмажвалі быкоў. Вялізныя булкі хлеба, пасыпаныя анісам, чаргаваліся з велізарнымі сырамі, цяжэй за мя'альныя дзіскі, і доўгія віна кратэры,

і поўныя вады кантары стаялі побач з кветкамі ў кошыках, спілеченых з золата. Вочы ўсіх ззялі радасцю чакання сытнага ядзення, дзе-ні-дзе заводзілі песні.

Перш за ўсё ім падалі птушак з зялёнай падлівай на размаляваных чорнымі малюнкамі талерках з чырвонай гліны, потым чарапашыны ўсялякіх сартоў, якія толькі збіраюць па пуніцкіх берагах, пахлёбкі пшанічныя, бабовыя і ячменныя і слімакоў з кменам на паўмісках з жоўтага бурштыну.

Потым сталы пакрыліся мяснымі стравамі: антылопы з рагамі, павы ў пер'і, цэлыя бараны, вараныя ў маладым віне, задкі вярблюдаў і буйвалаў, падсмажаная саранча і развараныя соні. Высокія піраміды садавіны абвальваліся і рассыпаліся па мёдавых пірагах. Не былі забыты нават маленькія сабачкі і вялікімі жыватамі і ружовай шэрсцю, выкармленыя цэдам аліўкавых арэхаў,—карфагенская страва, якой грэбавалі іншыя народы. Здзіўленне перад невядомай ежай толькі ўзмацняла прагавітасць. Галы, з даўгімі, сабранымі на макаўцы валасамі, вырывалі адзін у аднаго кавуны і лімоны і елі іх разам са скарынкай. Негры, ніколі не бачыўшыя лангуст, драпалі твары аб іх чырвоныя камочкі. Выбрытыя, белыя, як мурмар, грэкі скідвалі аб'едкі з талерак у бок, тады як пастухі з Бруцыума, апранутыя ў воўчыя скуры, наядаліся моўчкі, уткнуўшы твар у ежу.

Ноч агортвала зямлю. Прынеслі свяцільні.

Воблескі святла перапалохалі спаўшых на верхавінах кедраў малпаў, прысвечаных месяцу. Яны ўзнялі лямант, што вельмі развесяліла салдатаў.

Уздоўжаныя водсвіты нафтавага полымя, якое гарэла ў парфіравых чашах, дрыжэлі на бронзавым узбраенні. Паўміскі, выкладзеныя самацветнымі каменнямі, рассыпалі снапы рознакаляровых іскраў. Кратэры з краямі нахштатг увагнутых люстэрак адлюстроўвалі скажаныя ўшырыню прадметы; воіны, абступіўшыя іх наўкола, здзіўлена разглядвалі сябе ў іх, і рабілі грымасы, смешачы адзін аднаго. Яны перакідваліся праз сталы табурэткамі са слановай касці і залатымі лапатачкамі для ядзення. Яны, не разбіраючыся, наліваліся ўсялякімі вінамі. На зямлі віно стаяла ўжо лужамі і ў іх коўзалася нага. Адначасова чулася чаўканне, гоман, спевы, звон келіхаў, дзвэнк разбіваўшыхся на тысячы кавалкаў ваз з кампанійскім віном, ці чысты

звон вялікага срэбнага поўміска. І чым больш п'янелі воіны, тым часцей успаміналі аб несправядлівасцях Карфагена.

Знясіленая вайной рэспубліка дала магчымасць сабрацца ў горадзе ўсім атрадам, што звярталіся. Начальнік усіх войск Карфагена Гіскон, прадугляджальна адсылаў іх назад па частках, каб палегчыць рэспубліцы выдачу пенсіі. Совет-жа ўсё марудзіў, спадзяючыся, што наёмнікі ўрэшце згадзяцца на некаторыя ўступкі. Але зараз незадавальненне накіравалася на іх-жа, бо яны не маглі аплаціць. Карфаген пачаў бачыць у іх, як і ў Рыме, толькі ворагаў. Наёмнікі гэта разумелі і іх абурэнне прарвалася пагрозамі і гнеўнымі ўспышкамі.

Гардуючыся атрыманымі ад рэспублікі ўступкамі, наёмнікі думалі, што цяпер ужо нарэшце здолеюць яны вярнуцца дадому, нясучы ў накідках плашчоў плату за разлеяную кроў. Але скрозь п'яны туман, іх заслугі здаваліся ім бязмежнымі і надта мала ўзнагароджанымі. Яны паказвалі адзін аднаму раны, атрыманья ў баях, апавядалі пра бітвы, падарожжа, пра паляванні ў сябе на бацькаўшчыне. Яны раўлі і скакалі, падрабляючыся пад дзікіх звяроў. Потым пачаліся агідныя спаборніцтвы: апускалі галовы ў амфоры і пілі без прыядыху, як стомленыя смагай вярблюды. Лузітанец-асілак, нясучы па чалевеку на выцягненых руках, прабягаў паміж сталамі, выкідваючы з ноздраў полымя. Лакедэамонцы, не знімаючы зброі, цяжка ступаючы, спаборнічалі на тое, хто далей і вышэй скачыць.

Раптам яны пачулі жаласнае спяванне, гучнае і пяшчотнае спяванне, якое падала і ўзнімалася ўверх, як трапятанне крылаў параненай птушкі.

Гэта спявалі рабы ў эргастуле. Частка воінаў кінулася іх вызваляць, ускочыўшы адным махам і знікнуўшы сярод змоку.

Яны вярнуліся, гоңячы сярод гучных выкрыкаў і слупамі ўзнятага пылу, чалавек дваццаць, якія рэзка выдзяляліся блядымі тварамі. Востраверхія шапкі з чорнага лямецу пакрывалі іх брыттыя галовы; усе яны былі ў драўляных сандалях і разам са званам кайданоў паднімалі грукат, падобны да грукату калясніц.

Вызваленныя нявольнікі рассеяліся ў натоўпе, які абкружыў іх з роспытамі. Адзін з іх застаўся стаяць наводдаль. Скрозь дзіркі тунікі відаць былі плечы, спаласаваныя даўгімі рубцамі... Панурыўшыся, ён ~~недаверліва азіраўся~~ з вёлгу ~~прямурваўчы~~

DEVLÖT KUTUBHANASY
INV

аслепленыя факеламі вочы; цяжкі ўздых палёгкі вырваўся з яго грудзей, калі ён заўважыў, што ніхто з натоўпа ўзброеных людзей не выказвае да яго злосці; ён нешта невыразна мармытаў і расмяяўся скрозь ясныя слёзы, якія абмылі яго твар.

Ён расказаў пра сябе. Яго звалі Спендзіем. Карфагеняне захапілі яго ў часе Эгінейскай бітвы; і, гаворачы на мове грэкаў, лігураў і пунійцаў, ён зноў і зноў прымаўся дзякаваць наёмнікаў, цалуючы ім рукі.

Баль аднавіўся. Але раптам, не глядзячы на шматлікасць, воіны адчулі сябе адзінокімі; вялізарны горад, які спаў унізе пад імі, стаў палохаць іх сваімі бязлікімі ўсходнямі, высокімі чорнымі дамамі і таемнымі багамі, яшчэ больш жорсткімі, чым сам народ. У далечыні некалькі агнёў паблісквалі ў тавані; у царкве Камона відаць было святло. Воіны ўспомнілі Гамількара. Дзе гэта ён? Чаму ён пакінуў іх, раз мір заключаны? Ненасычаны гнеў іх абярнуўся цяпер на яго, і яны клялі яго, сваім уласным гневам узбуджаючы адзін аднаго.

У гэту мінуту пад чынарамі сабраўся натоўп. Глядзелі на негра, які ў курчах біўся ўсім целам аб зямлю, са спыненым позіркам, звязанай шыяй і пенай на вуснах. Нехта крыкнуў, што яго атруцілі. І ўсім здалося, што яны таксама атручаны. Воіны накінуліся на рабоў—шалёнае прагненне бурыць і крышыць віхрам пранеслася па п'яным войску. Яны білі навокал па чым папала, ламалі, забівалі; адны кідалі факелы ў лісцё, другія, абапёршыся на загарадкі, абкружаўшыя роў са львамі, перабілі іх стрэламі; самыя адважныя кінуліся на сланоў, яны хацелі збіць іх хобаты і паспрабаваць слановай касці.

Наёмнікі рассыпаліся па велізарных садах, асвятляючы шлях факеламі. Ім трапілася маленькае возера, якое было падзелена на некалькі басейнаў сценкамі з сіняга камя. Струмяні былі такія чыстыя, што полымя факелаў трапыхалася да самага дна, на ложы з белых каменьчыкаў і залатога пяску. Вада забулькацела, заварушыліся зіхатлівыя бліскаўкі золата і таўстыя рыбы з пашчамі, аздобленымі каштоўнымі каменнямі, паказаліся на паверхні.

Заліваючыся смехам, воіны падсунулі ім пальцамі пад жэбры і прынеслі на сталы.

Гэта былі рыбы, які вельмі паважаліся родам Баркі. Яны пачыналі свой род ад тых першатворных мянтузоў, што парадзілі

таемнае яйцо, у якім хавалася багіня Карфагена. Пры думцы ўчыніць святатацтва, прагнасць наёмнікаў успыхнула з новай сілай; яны жвава расклалі агонь пад бронзавымі вазамі і забаўляліся, гледзячы на дзівосных рыб, якія біліся ў закіпеўшай вадзе.

Воіны зграмадзіліся натоўпам, штурхаючы адзін аднаго. Іх страх мінуў. Яны зноў узяліся піць. Абапіраючыся кулакамі аб сталы, якія хісталіся, як ім здавалася, падобна караблям, яны азіраліся навакол сваімі вялікімі п'янымі вачыма, позіркам паядаючы ўсё чаго не здолелі ўзяць рукамі. Другія, ускочыўшы на сталы, ступалі проста сярод паўміскаў па барвяных абрусах, б'ючы нагамі ўслончыкі са слановай касці і тырскія шклянныя судзіны. Песні зліваліся з хрыпненнем рабоў, якія паміралі сярод разбітых чаш. Воіны патрабавалі яшчэ віна і мяса, і золата. Шаленствавалі на сотні моў. Ад дрэва да дрэва пажар ахапіў гаі; з высокіх зялёных зараснікаў вырываліся даўгія белыя кучаравыя клубы дыму, якія нагадвалі курэючыя вульканы. Шум узрастаў; у змроку раўлі параненыя ільвы.

Раптам тэраса дварца асвятлілася, адчыніліся сярэднія дзверы і жанчына, сама дачка Гамількара, Саламбо, пакрытая чорным убраннем, паказалася на парозе. Нерухомая, са схіленай галавой, яна глядзела на воінаў.

З абодвух бакоў ззаду яе стаялі два даўгіх рады блядых мужчын у белых убраннях з чырвонай махрастай апухай, якія спадалі проста без складак да ног; у іх не было ні барады, ні валасоў, ні броваў. У руках, пабліскваўшых пярсцёнкамі, яны трымалі велізарныя ліры, і ўсе, прарэзлівымі галасамі спявалі гімн багіне Карфагена. Гэта былі жрацы—эўнухі царквы Таніты.

Саламбо спускалася па прыступках галоўнай усходні палаца, які быў аздоблены па вуглах насамі галер, узятых у баі Гамількарам. Жрацы ішлі за ёю. Павольна ступаючы, праходзіла яна паміж сталамі ваеннаначальнікаў, якія злёгка расступіліся і глядзелі ёй услед.

Прыпудраная фіялетавым парашком прычоска, складзеная, па звычаю ханаанскіх дзяўчын, накіштатт вежы, рабіла яе яшчэ вышэй. Нізкі перлаў спускаўся з віскоў да вуглоў рота, ружовага, як паўраскрыты гранат. На грудзях быў набор бліскучых каменяў, сваёй стракатасцю падобны да лускі мурэны. Аголе-

ня, убраныя дыяментамі рукі выступалі з тунікі без рукавоў, усеянай зоркамі чырвоных кветак па чорным фоне.

Паміж шчыкалатак яна насіла залаты ланцужок, які размерваў яе хаду, і шырокая цёмна-барвяная мантыя з невядомай тканіны слалася за ёю, пры кожным кроку ўзнімаючыся шырокай хваляй.

Час ад часу жрацы бралі на лірах амаль заглушаныя акорды; у прамежках музыкі чуўся ціхі звон залатога ланцужка і роўнамернае пастукванне сандаляў з папірусу. Яна ішла, схіліўшы галаву, і трымала ў руках маленькую ліру з чорнага дрэва.

Воіны чулі яе шэпт.

— Мёртвыя. Усе мёртвыя. Вы не падплывеце больш пакорліва на мой голас, як калісі, калі, седзячы на беразе возера, я кідала вам у рот гарбузовыя семачкі. У глыбіні вашых вачэй, празрыстай, як рачная вада, адлюстроўвалася таенства жыцця Таніты.

І яна незывала іх па імёнах, быўшых назвамі месяцаў.

— Сіў, Сіван, Тамус, Элул, Тышры, Шэбар. О, злітуйся нада мною, багіня...

Не разумеючы яе слоў, воіны групаваліся навокал яе; яны здзівіліся яе ўбранню.

Яна аглядзела іх доўгім спалоханым позіркам і пасля некалькі раз паўтарыла:

— Што вы зрабілі! Што вы зрабілі!

— У вас было ўсё для вяселля: і хлеб, і мяса, і масла. Я загадала прывесці вам гекатомпільскіх быкоў. Я паслала паляўнічых за дзічынай у пустыню.

Голас яе ўзмацніўся, шчокі загарэліся румянцам.

— Дзе вы? У заваяваным горадзе, ці ў харомах уладара? І якога ўладара,—бацькі майго, суфета Гамількара, служыцеля Ваала! Ці знойдзеца ў вас хоць адзін на бацькаўшчыне, хто лепш здолеў-бы кіраваць войскамі ў баі. Глядзіце! Усходні нашага палаца завалены трафеямі яго перамог. Дык працягвайце-ж. Спаліце яго!

Яе тонкія ноздры дрыжэлі. Яна ламала пазногці, прыціскаючы рукі да самацветных каменяў на грудзі. Вочы патухалі; яна загаварыла зноў:

— О, Карфаген, горад няшчасны і мізэрны! Няма ў цябе для абароны ранейшых магутных мужоў, якія хадзілі за моры, буда-

ваць храмы на невядомых узбярэжжах. Усе краіны працавалі тады навокал цябе на морскіх прасторах, узораных вёсламі тваіх караблёў, для цябе калыхаліся заўсёды багатыя нівы.

І Саламбо пачала ўспяваць геройствы сваіх продкаў, якія заклалі Карфаген. Навакол яе, узлезшы на сталы, на ложа, на галіны чынар, разявіўшы раты і выцягваючы галовы, варвары стараліся зразумець яе поўныя таемнасці апавяданні пра мінулае карфагенскіх багоў. Яна спявала на старажытнай ханаанскай мове, няяснай для іх.

Ніхто не глядзеў на яе так, як адзін малады нумідзійскі правадыр. Пояс яго ўвесь быў усаджаны мяталёвымі дроўкамі, так што шырокі плашч, сцянуты каля віскоў паскамі, узнімаўся ззаду гарбом. Тканіна, якая калыхалася над плечамі, закрывала твар яго густым ценем, з-за якога паблісквала толькі полымя вачэй. Нар-Гавас не быў наёмнікам і трапіў на іх баль выпадкова. Ён быў госцем у Гамількара. Прысеўшы на карачкі, апусціўшы бараду на чаранкі дроўкаў, Нар-Гавас разглядваў Саламбо, і ноздры яго раздуваліся, як у леапарда, засеўшага ў хмызняках.

У другім радзе сталоў знаходзіўся лібіец магутнага цэласкладу, з кароткімі кучаравымі чорнымі валасамі. Ён скінуў з сябе ўсё, апрача баявой курткі, бронзавыя пласцінкі якой рвалі барвяніцу ложа. Каралі са срэбных месячкаў заблыталіся на валасістых грудзях. Пырскімі крыві быў заплямлены яго твар; ён паўляжаў, абапіраючыся на левы локаць, і, шырока разявіўшы рот, усміхаўся.

Саламбо ўжо не спявала свяшчэнных гімнаў. З жаночай чуласцю, каб згасіць гнеў воінаў, яна шпарка пераходзіла ад аднаго дыялекту варвараў да другога; і слухаючы яе, кожны знаходзіў у гэтым голасе цеплыню сваёй бацькаўшчыны. Захопленая ўспамінамі аб Карфагене, яна спявала цяпер аб старажытных бітвах супроць Рыма; яны апладыравалі. Зіхаценне аголеных мечав запальвала яе; голас грымеў, яна шырока распрасцерла рукі. І ліра яе ўпала; яна змоўкла і, прыціснуўшы рукі да сэрца, на некалькі момантаў заплюшчыла вочы, адчуваючы асалоду ад выкліканага хвалявання воінаў.

Лібіец Мато схіліўся да яе. Яна міжвольна наблізілася да яго і раптам наліла яму даверху залаты келіх г'на, у знак прымірэння з войскам.

-- Пі,—сказала яна.

Ён узяў з рук яе келіх і паднёс да вуснаў. Але не паспеў кончыць, як Нар-Гавас ускочыў, выцягнуў з-за пояса дроцік і, абапёршыся правай нагой аб край стала, пусціў дроцік у Мато.

Дроцік прасвіцеў паміж келіхамі і, прабіўшы руку лібійцу, з такой сілай прыбіў яе да абруса, што чаранок задрыжэў у паветры.

Мато хутка вызваліў руку, але ён быў без зброі і амаль голы; нарэшце, падняўшы абодвума рукамі вялікія пакрыты посудам і ежай стол, кінуў яго на Нар-Гаваса ў сярэдзіну натоўпа, які кінуўся іх разнімаць. І наёмнікі і нумідзіяцы так зграмадзіліся, што нават не было ніякай магчымасці выцягнуць мечы. Мато прасоўваўся, наносячы ўдары галавой. Калі ён яе падняў Нар-Гавас знік. Ён пачаў шукаць яго вачыма. Саламбо таксама пайшла.

З гэтай мінуты Мато не знаходзіў сабе спакою. Вобраз Саламбо—дачка Гамількара, усюды яго праследваў.

РАЗДЕЛ II

У Сіке

Два дні счакаўшы, наёмнікі выступілі з Карфагена.

Ксэжнамуды выдалі па залатой манеце, з умовай адправіцца ў Сіку і з усялякай лісліваасцю ім казалі:

Вы збавіце Карфагена. Але, застаючыся тут, давядзецца горад да голаду; яму не будзе чым плаціць вам. Выходзьце. Рэспубліка будзе вам удзячна за ўступлівасць. Мы зараз-жа ўвядзем падаткі, пенсія будзе выплачана поўнаасцю, мы аснасім караблі і вас адвядуць на бацькаўшчыну.

Яны не ведалі, што адказваць на такія даўгія прамовы. Людзі, якія прывыклі да паходаў, нудзіліся ў горадзе; іх лёгка пераканалі і народ паўзлязаў на сцены, каб бачыць іх выступленне.

Наёмнікі выходзілі з горада па вуліцы Камона праз Сірцкую браму; яны ішлі ўперамежку, стралкі з луку з гоплітамі, начальнікі з простымі воінамі, лузітанцы з грэкамі. Ішлі бадзёрым крокам, звонячы цяжкімі катурнамі па каменных плітах брука. Іх узбраенне было пагнутае катапультамі, а твары загарэлі ў спякоце баёў. Прарэзлівыя выкрыкі вырываліся з вуснаў, зарослых густой барадой, разарваныя панцыры калаціліся аб

ручки мечаў; і скрозь дзіркі ў бронзе ўзбраення было відаць голае цела, магутныя члены, якія выклікалі страх, быццам баявыя машыны. Пікі, сякеры, рагуліны, лямцавыя шапкі і бронзавыя каскі—ўсё калыхалася ў адзіным і мерным руху. Сцены трашчэлі: так напоўнілі яны вуліцу, і даўгія рады ўзброеных воінаў разліліся паміж высокімі, шасціпавярховымі дамамі, абмазанымі асфальтам. З-за вокнаў з жалезнымі ці трысцінавымі кратамі, жанчыны з тэрамі, захутанымі пакрываламі, моўчкі глядзелі на ўхадзіўшых варвараў.

Плоскія дахі дамоў, умацаванні, сцены—усё знікла пад натоўпам карфагенян у чорных вопратках; чырвоныя тунікі матросаў здаваліся плямамі крыві сярод змрочнага натоўпа; паўголыя дзеці туляліся ў зеляніне, якая абвівала калюмны, ці паміж галінамі пальмаў.

Жыхары горада былі ахоплены адной трывогай. Баяліся, каб варвары, заўважыўшы раптам сваю сілу, не надумаліся застацца. Але яны выходзілі так даверліва, што карфагеняне пасмялелі і змяшаліся з радамі воінаў. Гараджане пачалі засыпаць іх запэўнівааннямі, абдымалі, развітваліся. Кідалі пахнючасці, кветкі і грошы. Давалі ім амулеты ад розных хвароб: але перад гэтым плявалі на іх тры разы, каб прыцягнуць смерць, ці хавалі ў сэрэдзіне іх шарсцінкі шакала, ад якіх сэрца ахоплівае баязлівасць, голасна заклікалі міласць бога Мелькарта, а ціхенька яго праклёны.

Выйдучы з горада, войска разбілася на няроўныя атрады. Ім весела было зноў быць разам і, як раней, крочыць па чыстым полі. Грэкі заспявалі старадаўнюю паходную песню. Воіны крычалі, скакалі; самыя вясельны ўзяліся за апавяданні; час няшчасцяў, здавалася ім, прамінуў.

На наступны дзень варвары прайшлі па краіне, дзе ўсё было ўзроблена. Памесці патрыцыяў змяняліся адно адным каля дарогі; маленькія абвадняльныя каналы цяклі сярод пальмавых гаёў, даўгімі зялёнымі палоскамі цягнуліся алівы; ружовы туман насіўся ў лагчынах паміж узгоркамі; ззаду ў глыбіні ўздымаліся блакітныя горы. Дуў цёплы ветрык. Па шырокіх лісцях кактуса поўзалі хамелеоны.

Варвары пайшлі цішэй.

Яны рассыпаліся разрозненымі атрадамі, ці цягнуліся адзін за адным на далёкай адлегласці. Зрывалі гронкі паўскрай віна-

граднікаў. Клаліся ў траву і здзіўлена глядзелі на велізарныя, штучна скручаныя, рогі быкоў, на авечак, ахутаных скурамі для асавання іх воўны, на палі, дзе барозны перакрыжоўваліся, утвараючы косакутнікі, на нарожнікі плугоў, падобныя да карабельных якараў, на гранатныя дрэвы, угноеныя сільфіям. Яны былі здзіўлены нязвычайнай прадукцыйнасцю глебы і мудрым вынаходніцтвам жыхароў.

Седзячы на драмадзеры, скрадзеным у садах Гамількара, Спендзі здалёк заўважыў Мато з падвязанай рукой, непакрытай галавой і з паніклым выглядам, які паіў свайго аслюка, утаропіўшыся на цякучую ваду. Спендзі праціскаўся да яго скрозь натоўп, заклікаючы:

— Пане! Пане!

Мато ледзь яго заўважыў. Не звяртаючы на гэта ўвагі, Спендзі пайшоў за ім ззаду, непакойліва пазіраючы часамі ў бок Карфагена.

Усю дарогу ён не адыходзіў ад Мато; прыносіў яму ежу, падтрымліваў яго, дапамагаючы зыходзіць, а вечарамі расцілаў пад галаву дыван. Нарэшце Мато быў крануты гэтай клапацліваасцю і вусны яго пакрыху раскрыліся.

Дзяцінства Мато прайшло на бацькаўшчыне ў Сірцкай затоцы ў Кірэнаіцы. Пасля ён паляваў на сланоў у лясах Гарамантаў. Потым наняўся служыць Карфагену. Пры ўзяцці Дрэпенума яму далі годнасць тэтрарха.

Вырабленыя палі пачалі сустракацца ўсё радзей і радзей. Нечакана трапляліся пескавыя палосы, нібы шчацінай пакрытыя калючым хмызняком. Стада баранаў пасвілася між каменнямі; іх пільнавала падпяразаная блакітнай скурай жанчына. Ледзь забачыўшы з-за скал пікі воінаў, яна схавалася з моцным крыкам.

Яны ішлі па нейкім гарыстым стоку, акружаным двума чырвонаватымі ўзгоркаватымі валамі, калі раптам іх здзіўіў прыкрыпах і нешта дзіўнае паказалася перад імі на верхавіне ражковага дрэва: сярод лісцяў уздымалася галава ільва.

Яны кінуліся туды. Там быў леў, як злачынца, усімі чатырма лапамі прыбіты цвікамі да крыжа. Велізарная галава ўпала на грудзі, і напалову схаваныя пад густой грывай пярэднія лапы былі распасцёрты, як два птушыных крыла. Рэбры, усе да аднаго, выпіралі пад нацягнутай скурай; заднія лапы, прыбітыя адна на адну, злёгка падкурчыліся, і чорная кроў, сцякаючы па

шэрсці, запяклася нацёкамі на канцы хваста, які вісеў проста ўздоўж крыжа. Воіны забаўляліся; яны называлі яго консулам, грамадзянінам горада Рыма і кідалі ў вочы яму каменьчыкі, уздымаючы раі мух.

Праз сотню крокаў яны ўбачылі яшчэ двух; пасля раптам пацягнуўся даўгі рад крыжоў з раскрыжаванымі ільвамі. Адны з іх ужо так даўно памерлі, што на слупах заставаліся толькі рэшткі касцяжоў. Іншыя, напалову струхлелыя, віселі са скажонай у жахлівую грывасу мордай; сярод іх трапляліся ільвы велізарных размераў, крыж схіляўся пад імі, і цела гойдалася ад ветру, у той час як над галавой бесперапынна кружыліся зграі воранаў. Так помсціліся карфагенскія сяляне, калі ім удавалася захапіць якога-небудзь драпежнага звера; яны спадзяваліся гэтым прыкладам запалохаць астатніх. Варвары ўжо больш не смяліся, іх ахапіла глыбокае здзіўленне.

— Што гэта за народ,—думалі яны,—які крыжue ільвоў дзеля гульні.

На сёмы дзень паказалася лінія сцен, узведзеных на скалах, і горад раптам разгарнуўся перад імі.

Але Сіка не магла даць прытулак такому мноству людзей. І варвары спыніліся пад самымі горадамі ля сцен; дысцыплінаваная частка рэгулярнымі атрадамі, астатнія па плямёнах, ці дзе каму спадабалася.

Грэкі выцягнулі паралельнымі радамі свае скураныя палаткі, і берыйцы паставілі шатры ў кола, галы зрабілі з дошчак будкі, лібійцы склалі хаты з голага камення, а негры проста выкапалі на ноч яміны ў пяску. Многія, не ведаючы куды падзецца, блукалі сярод паклажы, а ноччу, захутаўшыся ў дзіюравыя плашчы, клаліся на зямлю.

Спендзі спаў па цэлых днях, расцягнуўшыся перад палаткай Мато. Ён часамі прасыпаўся; у сне яму здавалася, што ён чуе свіст раменнага бізуна; тады ён гладзіў рукой рубцы на нагах, на тым месцы, дзе доўга насіў кайданы; пасля засыпаў зноў.

Мато прыняў яго таварыства. Спендзі, з доўгім мечам на баку, хадзіў за ім ўсюды, быццам ліктар; іншы раз Мато нядбайна апіраўся рукой на яго плячо, бо Спендзі быў малага росту.

Неяк увечары, праходзячы разам праз лагерь, яны сустрэлі людзей у белых плашчах; сярод іх быў Нар-Гавас, нумідыйскі правадыр. Мато ўздрыгнуўся.

— Дай меч,—крыкнуў ён,—я заб'ю яго.

— Пачакай яшчэ,—спыніў яго Спендзі.

Нар-Гавас ужо падыходзіў да яго.

У знак прыязні ён дакрануўся губамі да вялікіх пальцаў рукі, адносячы тым самым свой гнеўны запал за лік п'янага стану ў часе балю; пасля ён доўга гаварыў супроць Карфагена, але не сказаў, што прывяло яго да варвараў.

— Каму ён здрадзіць: ім ці рэспубліцы—пытаў сябе Спендзі, але, спадзяючыся ў кожнай бунтаніне знайсці сваю карысць, ён быў удзячны Нар-Гавасу за будучае здрадніцтва, у якім яго падазраваў.

Правадыр нумідыйцаў застаўся ў наёмнікаў. Ён, здавалася, хацеў зыйсціся з Мато. Прысылаў выкармлених коз, залаты пясок і пер'і стравуса. Лібіец, здзіўлены гэтай увагай, хістаўся, не ведаючы, ці адказваць яму тым самым, ці канчаткова раз-злавацца. Але Спендзі супакойваў, і Мато падпарадкоўваўся.

Аднойчы раніцой яны выйшлі ўтрох на паляванне за ільвамі. Нар-Гавас схаваў кінжал пад плашчом. Спендзі неадлучна ішоў за ім ззаду, і кінжал, аж да звароту, не быў выняты з ножнаў.

У другі раз Нар-Гавас завёў іх вельмі далёка, да самых межаў сваіх уладанняў. Яны палявалі ў вузкай цясніне; Нар-Гавас усміхнуўся, заяўляючы, што не ведае, як ісці далей; Спендзі знайшоў дарогу.

Але часцей за ўсё Мато з сумным выглядам, ледзь узыходзіла сонца, ішоў бадзяцца па раўнінах. Выцягнуўшыся на пяску, ён да самага вечара ляжаў нерухома.

Неяк уначы Спендзі ўвайшоў да яго ў палатку.

Мато, голы як труп, ляжаў уніз жыватом на расцягнутай ільвінай скуры, закрыўшы твар рукамі; падвешаны свяцільнік асвятляў зброю, якая вісела на падпорцы палаткі.

— Табе цяжка?—запытаў яго Спендзі.—Чаго табе трэба? Скажы мне!

І ён скалынуў яго за плячо, аклікнуўшы некалькі разоў:

— Пане, пане!

Мато падняў на яго свае вялікія затуманеныя вочы.

— Слухай,—ціха сказаў Мато, прыклаўшы палец да вуснаў,— гэта богі разгневаліся на мяне. Мяне праследуе дачка Гамількара. Я баюся яе, Спендзі. — І, як дзіця, перапалоханае страшнымі зданямі, ён прытуліўся да грудзей раба.—Гавары-ж са мной. Я хворы. Я хачу вылячыцца. Я выпрабаваў усё. А ты, мабыць, ведаеш багоў мацнейшых, ці можа якую-небудзь моцную замову.

— Навашто табе?—запытаў Спендзі.

Ён адказаў, б'ючы сябе па галаве кулакамі.

— Каб пазбавіцца ад яе.

Пасля ён пачаў гаварыць сам з сабою, з доўгімі перапынкамі.

— Я, мабыць, ахвяра, абяцанае ёю багам... Яна трымае мяне нябачным ланцугом. Калі я іду,—значыць ідзе і яна; спыняюся— яна адпачывае. Вочы яе паляць мяне, я чую яе голас. Яна абкружае мяне ўсяго, пранікае ў мяне. Мне здаецца, яна зрабілася маёй душой...

— А ўсё-ж між намі быццам нябачныя хвалі бязмежнага акіяна. Яна далёкая і такая непрыступная. Як воблакам святла, абкружана яна зьяннем сваёй прыгожасці; і мне часам здаецца, што я і не бачыў яе ніколі... што яе зусім няма... і ўсё гэта толькі сон...

Так плакаўся Мато ў цемры. Варвары спалі...

На ўсе супакоенні Спендзі ён паўтараў тыя-ж словы; ночы ў іх праходзілі ў скаргах і ўгаварваннях.

Мато хацеў знайсці забыццё ў віне. Але пасля хмеля, ён зрабіўся яшчэ больш сумным. Ён спрабаваў заняцца гульнёй у коскі, і праіграў адну за адной залатыя бляхі сваіх караляў.

Спендзі, наадварот, рабіўся ўсё больш смелым і вясёлым. Ён паказваўся ў складзеных на хуткую руку з лісця лагерных шынках, і распачынаў ажыўленыя гутаркі з салдатамі. Папраўляў старую зброю. Жангляваў кінжалам. Ішоў бадзяцца па сенажацях, вышукваючы для хворых лекавыя травы. Гэта быў балака, лаўкач, заўсёды гатовы на выдумкі, і мог гаварыць бясконца; варвары прывыкалі да яго паслуг; ён крыху-па-крыху прымушаў любіць сябе.

Варвары чакалі пасланца з Карфагена, які прывёз-бы ім на аслюках кашы, нагружаныя золатам; і зноў, пачынаючы ўсё той-жа рахунак, яны на пяску выводзілі пальцамі лічбы. Кожны загадзя марыў, што ён будзе рабіць у будучым.

Кожны дзень падыходзілі натоўпы амаль голых людзей, якія закрывалі галовы травой для засцярогі ад сонца; гэта былі даўжнікі багатых карфагенян, якія за даўгі былі прымушаны ўзворваць іх землі і vyrатаваліся ад гэтага ўцякацтвам. Прыбывалі лібійцы, разораныя падаткамі сяляне, выгнаннікі, злачынцы, усе незадаволеныя рэспублікай. Спендзі гаварыў супроць яе.

Хутка зменшыліся прыпасы. Пачалі гаварыць, што трэба ўсім пайсці на Карфаген і заклікаць на дапамогу рымлян.

* * *

Аднойчы ўвечары, у час вячэры, пачуўся глухі надтрэснуты звон, які паступова набліжаўся, далёка, на ўзгоркаватай раўніне паказалася нешта чырвонае. Гэта былі вялікія насілки з барвянай тканіны, упрыгожаныя па вуглах пучкамі стравусавых пер'яў. Крышталныя ланцугі, перавітыя перламі, біліся аб закрыты полаг. За імі ішлі вярблюды, звонячы вялікімі званцамі, вісеўшымі на грудзях; вакол ехалі коннікі, ад падэшвы да самых плеч пакрытыя зброяй з залатой лускі.

Пурпуровы полаг падняўся; на шырокай падушцы ляжала галава з зусім беспачуцёвым, адутым тварам; бровы, быццам дугі чорнага дрэва, злучаліся ля асновы; бліскаўкі золата зіхалі ў кучаравых валасах і твар быў бляды, быццам абсыпаны таўчоным мармурам. Цела знікала пад скурамі, якія пакрывалі насілки.

У ляжаўшым чалавеку воіны пазналі суфета Ганона, таго, які сваёй марудлівасцю садзейнічаў паражэнню карфагенян каля Эгацкіх астравоў, а ўсё яго хваленае міласэрдзе, пасля перамогі над лібійцамі пры Гекатомпілі, тлумачылася, як думалі варвары, толькі яго хцівасцю, бо ён прадаў у рабства ўсіх палоннікаў, узяўшы плату сабе, хоць і абвясціў аб іх смерці кіраўнікам рэспублікі.

Насілки спыніліся, і Ганон, падтрымліваны двума рабамі, хістаючыся, спуściў ногі на зямлю.

Палатняны бінт, як у егіпскай муміі, абвіваў яго ногі, і цела выступала паміж скрыжаваных палос. Жывот выпіраў на яркачырвоную куртку, якая пакрывала яго сцёгны; складкі шыі, як падгрудак быка, звешваліся яму на грудзі; размаляваная кветкамі туніка трашчэла пад пахамі. На ім было вязьмо, пояс шырокі чорны плашч з падвойнымі зашнураванымі рукавамі.

Збыткоўнасць вопраткі, вялікія каралі з блакітных каменяў, залатыя засцёжкі і цяжкія завушніцы рабілі яго брыдкасць яшчэ больш агіднай. Ён здаваўся нейкім тоўстым ідалам, груба высечаным з каменя, бо блядая праказа, якая пакрывала яго цела, надавала яму нерухомасць нежывога прадмета. Між тым яго нос, кручкваты, як дзюба каршуна, парыўчата раздзьмуваўся, цяжка ўвабіраючы паветра, і маленькія вочы са склеенымі па-векамі, блішчэлі жорсткім металічным бліскам.

Варта разагнала ўдарамі бізуна натоўп воінаў, і хутка начальнікі фалангаў, сфармаваных па-спартанску, і правадыры варварскіх кагортаў з'явіліся па закліку Ганона.

Ноч ужо агарнула зямлю. Нясны гул разносіўся па раўніне, дзе-ні-дзе гарэлі вогнішчы. Воіны пераходзілі адзін да-аднаго, пытаючы:

— Што тут такое? Чаму суфет не пачынае раздаваць грошы? Нарэшце, два вястуну затрубілі ў срэбныя рагі; шум сціх, і Ганон загаварыў.

Пачаўшы з праслаўлення багоў, ён расказаў начальнікам аб бясконцых цяжкасцях рэспублікі. Скарбніца апусцела. Даніна рымлянам перадолела яе. «Мы не ведаем ужо, як нам быць далей. Рэспубліка ў вельмі цяжкім становішчы.

Ён разгарнуў даўгую паласу папіруса і прачытаў, не прпускаячы ніводнай лічбы, спіс расходаў, зробленых урадам толькі на рамонт храмаў, на брукаванне вуліц, на пабудову караблёў, на каралявыя лоўлі, на расшырэнне двара сісітаў і на розныя пабудовы на рудніках у краіне Кантабраў.

Але начальнікі войск, таксама як і салдаты, не разумелі пуніцкай мовы, на якой гаварыў да іх Ганон.

І слухаючы чытанне бясконцага спісу, варвары трацілі цярглі-васць; нараканні раслі; пачулася лаянка. Тыя, якія хацелі пры-мусіць другіх замаўчаць, крычалі яшчэ гучней, толькі ўзмац-няючы агульны шум.

Раптам да Ганона падскочыў чалавек, які меў мізэрны вы-гляд. Выхапіўшы сігнальны рог у аднаго з вястуноў, ён затрубіў у яго; і Спендзі (гэта быў ён) заявіў, што можа сказаць важную навіну. На гэтыя словы хутка пераказаныя ім на пяці розных мовах—грэцкай, лацінскай, гальскай, лібійскай, і балеарскай,— начальнікі паўсмяючыся, паўздзіўляючыся, адказалі:

— Гавары, гавары!

Спендзі на хвіліну замёр у нерашучасці, ён увесь дрыжаў; нарэшце, зварочваючыся да лібійцаў, якіх было асабліва многа паблізу, ён сказаў:

—Вы ўсе чулі страшныя пагрозы гэтага чалавека?

Ганон прамаўчаў. Значыцца ён не разумеў лібійскай мовы; Спендзі спрабаваў працягваць далей і паўтарыў тыя-ж словы і на другіх мовах варвараў. Воіны здзіўлена пераглынуліся, пасля ўсе, быццам па маўклівым утавары, думаючы, што і яны гаксама зразумелі прамову Ганона,—схілілі ў знак згоды галовы.

Тады Спендзі загаварыў упэўненым голасам:

— Перш за ўсё ён сказаў, што вашы богі нічога не значаць перад багамі Карфагена. Ён назваў вас трусамі, злодзеямі, ілгунамі, сабакамі і сабачымі дзецьмі. З-за вас (ён так сказаў) рэспубліка вымушана плаціць рымлянам даніну, і з-за вашых ладмернасцяў засталася без пахнючасцяй, рабоў і ўгнаення, бо вы змовіліся з вандраўнікамі на граніцы, спыніўшы зносіны з Кірэнаікай. Але і вінаватыя будуць пакараны. Ён прачытаў вам спіс іх пакаранняў; іх прымусяць брукаваць вуліцы горада, аснашчаць караблі, паставяць на работы па ўпрыгожанні двара зісістаў, а астатніх пашлюць капаць зямлю ў рудніках краіны Кантабраў.

Гэту-ж прамову Спендзі паўтарыў і галам, і грэкам, кампанійцам і балерам. Пачуўшы, што ён паўтарыў некалькі слоў, якія яны памяталі з прамовы суфета, наёмнікі цалкам пераканаліся, што ён перадаў яе дакладна. Толькі некалькі чалавек закрычалі:

— Ты ілжэш!

Іх галасы загубіліся ў агульным шуме. Спендзі дадаў:

— Ці-ж вы не бачылі атрад коннікаў, што ён пакінуў ззаду за лагерам. Па першым знаку яны прыляцяць, каб вас перабіць.

Варвары павярнуліся ў той бок, і ў тую-ж хвіліну, калі натоўп падаўся, сярод іх з павольнасцю здані з'явілася нейкая падобнасць чалавека,—схуднелы зусім голы мужчына, да пояса прыкрыты даўгімі запыленымі валасамі, з тырчачымі ў іх сухімі лісцямі і калючкамі. Паясніца і калены яго былі ахутаны саломай, прамазанай глінай са шматкамі рыззя, друзлая зямлістая

сукура вісела на высахлых членах, як лахманы на голых суках; рукі трэсліся бесперапынным дрыгаценнем; ён ішоў, абапіраючыся на палку з аліўнага дрэва.

Раптам, жахліва крыкнуўшы, ён кінуўся да варвараў; хаваючыся за іх плечы, ён ледзь прамовіў:

— Вось яны, вось яны,—паказваючы на варту суфета, нерухома застыўшую ў сваёй бліскучай зброі:—яны іх забілі.

Пачуўшы воклікі на іх мове, балеары прыбеглі і пазналі ў ім свайго прашчніка Зарксаса. Не адказваючы на іх запытанні, ён паўтараў:

— Так, усіх, усіх забілі, растапталі, як в’янаград.

Яму далі выпіць віна, і ён расплакаўся; потым абурана пачаў гаварыць бясконца.

Спендзі ледзь стрымліваў радасць, пераказваючы грэкам і лібійцам поўныя жаху апавяданні Зарксаса, ён ледзь ім верыў, але яны былі вельмі дарэчы. Балеары бляднелі ад гневу, даведаўшыся, як загінулі іх таварышы.

Гэта быў атрад з трох соцень прашчнікаў, якія прыбылі ў Карфаген напярэдадні выступлення войска наёмнікаў і якія прачнуліся ў гэты дзень вельмі позна. На пляцы Камона яны ўжо не знайшлі войска варвараў і апынуліся безабароннымі, бо іх гліняныя знарады для мятання былі ўкладзены на вярблюдаў і пайшлі з астатнімі абозамі.

Ім далі дайсці да вуліцы Сахэб, да самай брамы, акаванай бронзавымі плітамі, і тут натоўп разарваў іх. Над іх целама ўсяляк здзекваліся, а ўвечары спалілі на раздарожжах.

Абурэнне салдатаў, якое яны стрымлівалі ў часе апавядання, выбухнула, як навальніца; яны хацелі знішчыць варту разам з суфетам.

Але надзея на атрыманне доўгачаканай расплаты на хвіліну супакоіла іх пал.

Пачуліся галасы:

— Нашы грошы!

Ганон адказаў, што ён прывёз іх.

Варвары не сталі чакаць слуг і самі развязалі кашы. Яны знайшлі ў іх вопраткі з каляровых тканін, губкі, шчоткі, парфуму, палачкі антымону, каб падводзіць вочы,—усе гэта належала варце, набранай з багатых людзей, прывыкшых да

роскашы. На адным з вярблюдаў яны знайшлі вялікі бронзавы чан: суфет браў у ім ванна ў часе дарогі. Хвароба выклікала ў яго вялікі апетыт, ён вёз з сабою велізарную колькасць прыпасаў і віна, рассолаў, мяса, рыбы і мёду і маленькія гаршчэчкі з Комагены, з топленым гусіным шмальцам, пакрытым снегам і рубленай саломай. Ёх запас быў вельмі вялікі; яны з'яўляліся з кожнага новаадкрытага каша, і салдаты сустракалі іх смехам, які грымеў, быццам плёск хваляў.

Што-ж да пенсіі наёмнікам, дык яна займала ледзь два плеченых кошыкі; у адным з іх былі нават тыя скураныя кружочкі—разліковыя знакі, якімі рэспубліка карысталася для палягчэння грашовых разрахункаў. Здзіўленым варварам Ганон заявіў, што іх рахункі вельмі забытаны і старшыні не мелі часу іх разглядзець. Пакуль што пасылаюць ім гэта.

І тады ў адзін момант усё было раскідана, перавернута: і аслюкі, і служкі, насілкі, правізія і паклажа. Салдаты расхапалі манеты са скуры і пачалі закідваць імі Ганона. Ён ледзь узлез верхам на асла; сударгава чапляючыся за шэрсць, з лямантам і плачам, ён пусціўся наўцёкі, разбіты трасянінай, заклікаючы на войска праклёны ўсіх багоў.

І варвары крычалі яму ўслед:

— Ідзі вон, палахлівец, кабан, адкіды Малоха! Згнівай у сваім золаце і балячках! Хутчэй, хутчэй!

Але гнеў варвараў не сціхаў і не мог супакоіцца толькі на гэтым.

— На Карфаген! На Карфаген!—гучэла адусюль.

У адзін момант усё было складзена, асядланы коні, надзета зброя, прышпілены каскі і мечы, і лагер застаўся пустым.

Калі варвары пайшлі, Спендзі аб'ехаў вакол поля конна на кроўным пуніцкім жарабцы, побач з ім ехаў раб, вядучы з сабою трэцяга каня.

Адна толькі палатка заставалася няўбранай. У яе вайшоў Спендзі.

— Уставай, гаспадар, паднімайся,—мы ідзем.

— Куды-ж вы ідзеце?—запытаў Мато.

— На Карфаген,—крыкнуў Спендзі.

Мато ў момант ускочыў на каня, якога трымаў раб каля ўвахода ў палатку.

Ля сцен Карфагена

У горад сцякаліся, то конна на аслах, а то і проста бягом бегшыя, блядыя, задыханыя, зусім ашалелыя ад страху людзі. Яны беглі перад наступаўшым войскам наёмнікаў. У тры дні яно прайшло ўвесь шлях ад Сікі і насоўвалася на Карфаген, каб яго знішчыць.

Зачынілі браму. Амаль зараз паказаліся варвары; але яны спыніліся сярод пярэсмыка ля берага возера.

Карфаген быў абаронены па ўсёй шырыні пярэсмыка: спачатку ровам, пасля валам з дзярніны, нарэшце, двухпавярховай сцяной са шліфаванага камення, у трыццаць локцяў вышыні. На другім паверсе ўзнімаліся вежы з мноствам байніц: бронзавыя шчыты, падвешаныя на кручках, абаранялі іх знадворку.

Пад абаронай гэтай першай лініі сцен, перш за ўсё, знаходзіўся квартал Малкі, квартал маракоў і фарбоўнікаў. Ззаду амфітэатрам раскінуўся горад, паверх за паверхам уздымаючы свае высокія дамы кубічнай формы.

Увесь Карфаген раскінуўся перад вачамі варвараў, заняўшых раўніну.

Здалёка пазнавалі яны яго рынкі, перакрываванні яго вуліц; яны спрачаліся адносна размяшчэння яго вуліц; яны спрачаліся адносна размяшчэння храмаў. Храм Камона, супроць Сісітаў, быў пакрыты залатой чарапіцай; на даху Мелькарта, налева ад Эшмуна, былі каралявыя галінкі; у баку, сярод пальм, кругліўся мядзяны кумпал храма Таніты; бліжэй да маяка, каля самых цыстэрні высіўся чорны Малох. На выступах дахаў, на верхавінах сцен, на рагох пляцаў, усюды пастаўлены былі боствы з агіднымі галавамі, то велічэзнага росту, то прысадзістыя, з раздзьмутымі жыватамі, ці непамерна плоскія; яны разяўлялі пашчы, прасціралі рукі, трымалі вілы, ланцугі ці мечы; і сінізна мора паблісквала ў глыбіні вуліц, якія здалёк здаваліся асабліва стромкімі. Шумлівы народ напаўняў іх з раніцы да позняга вечара, хлапчукі, звонячы звяночкамі, крычалі каля ўвахода ў лазні; дыміліся крамкі з гарачым пітвом; паветра дрыжэла ад удараў аб кавадлы; на тэрасах крычалі белыя пеўні, прысвечаныя сонцу; у царквах раўлі быкі, якія прыносіліся ў ахвяру; рабы бегалі з

кашамі на галовах; а ў глыбінні храмавых порцікаў з'явіліся басаногія жрэцы ў цёмных плашчах і востраверхіх шапках.

А за горадам, над Акропалем, высіўся палац Гамількара.

Вочы Мато былі ўвесь час накіраваны туды. Але сады былі пустыя.

Ён дзесяткі разоў абходзіў умацаванні, адшукваў якую небудзь прабоіну, каб увайсці. Адноўчы ўначы ён кінуўся ў затоку і плыў тры гадзіны без перадышкі. Ён дабраўся да падножжа Мапао і хацеў узлезці па стромкай берагавой скале. Ён параніў да крыві калені, паламаў пазногці, потым сарваўся ў хвалі і вярнуўся.

Мато зноў прыняў начальства над сваімі воінамі. Ён бязлітасна прымушаў іх маневраваць. Мато паважалі за адвагу і асабліва за сілу.

Другія начальнікі захапіліся яго прыкладам. І войска наёмнікаў, у беспарадку раскіданае па ўсёй раўніне, хутка дысцыплінавалася. Варвары выстраіліся стройнымі атрадамі і, нарэшце, падыйшлі ўсутыч да сцен Карфагена.

Адноўчы раніцой ланцугі, якія замыкалі порт, апусціліся, і тры плоскадонныя судны прайшлі канал Тэнні і ўвайшлі ў возера.

На перадзе першага судна стаяў Гіскон, былы начальнік войску наёмнікаў. За ім высіўся велізарны, вышэй чым надгробак, куфар са звісаўшымі па бакох колцамі, якія былі падобны да грабавых галін. Далей стаяў легіён перакладчыкаў, у галаўных убраннях, як у сфінксаў, з вытатуяваным на грудзях папугаем.

Лайбы спыніліся, і Гіскон загадаў зрабіць з мяхоў на беразе нешта падобнае да трыбуны. Ён заявіў, што не ад'едзе да таго часу, пакуль не заплацяць усім споўна.

І варвары пачалі праходзіць перад ім па племянох, паказваючы кожны некалькі пальцаў па ліку праслужаных гадоў; ім па чарзе зялёнай фарбай значылі руку: пісцы бралі, колькі было трэба з расчыненага куфра, а другія вялі рахунак, прабіваючы штылетам дзірачкі на свінцовай паласе.

У ліку першых падышоў чалавек цяжкай хадой, якой ходзяць быкі.

— Падыйдзі да мяне бліжэй,—сказаў суфет, падазраваючы ашуканства,—колькі гадоў ты служыў?

— Дванаццаць,—адказаў лібіец.

Гіскон прасунуў яму пальцы пад падбародак, дзе рамень ад каскі нацтрае з часам дзве мазолістыя шышкі; іх называюць карубамі; і сказаць, што маеш карубы—значыла тое самае, што назваць сябе ветэранам.

— Злодзей!—крыкнуў суфет.—На плячох тваіх, мабыць, знойдзеца тое, чаго няма на твары.

І разарваўшы яму туніку, ён агаліў плечы, пакрытыя крывавымі рубцамі; гэта быў земляроб з Гіпазарыта. Узняўся гучны крык: яму знялі галаву.

Раздача працягвалася ўжо некалькі дзён, а войска хвалялася; патрабаванняў і скаргаў было ўсё больш і больш. Самыя ўпартыя пранікалі ў палатку; каб расчуліць суфета, яны хапалі яго за рукі, прымушаючы абмацаць бяззубыя дзясны, схудалыя рукі і рубцы старых ран.

Чакаўшыя грошай трацілі цярплівасць; атрымаўшы, патрабавалі даплаты за сваіх коняў; а бадзягі, выгнаннікі, надзеўшы на сябе ўзбраенне воіна, запэўнялі, што на іх забываюцца. Кожную хвіліну, быццам вихор, наляталі натоўпы людзей; палаткі трашчалі, валіліся; натоўп, сціснуты паміж умацаваннямі лагера, з гучным крыкам калыхаўся ад увахода да сярэдзіны.

Ледзь сцімнела, Спендзі падняў ужо засынаўшых лібіяцаў. Ён сказаў ім:

— Калі лігуры, грэкі, балеары і тубыльцы Італіі атрымаюць пенсію, яны вярнуцца дадому. Але вы, усе астатнія, вы застацеся тут, у Афрыцы, раскіданыя па сваіх плямёнах, без усякай абароны. Вось тады рэспубліка вам адпомсціць. Сцеражыцеся зваротнага шляху. Ці можа вы верыце ўсім іхнім добрым прамовам? Вы забыліся на востраў, пакрыты касцмі падманам высаджаных на яго і памершых там з голаду наёмнікаў, якія думалі, што іх вязуць на бацькаўшчыну; успомніце Ксантыпа, якога карфагеняне адправілі ў Спарту на прагніўшай галеры.

— Што-ж нам рабіць?—пыталіся яны яго.

— Падумайце самі добра аб гэтым,—гаварыў Спендзі.

Наступныя два дні прайшлі ў аплаце воінаў з Магдалы. Лепціса, Гекатомпія; Спендзі тым часам падбухторваў галаў.

— Цяпер плацяць лібійцам, пасля разлічацца з грэкамі, пасля з балерамі, азіятамі і з усімі астатнімі. Вас-жа мала; вам нічога не дадуць. Вы не ўбачыце бацькаўшчыны. Вам не дадуць караблёў, Яны вас заб'юць, каб зберагчы харчы.

Галы з'явіліся да суфета на чале з Аўтарытам. Рабы яго выштурхалі, і ён вышаў, пакляўшыся, што яшчэ адпомсціць.

На наступны дзень, вышаўшы досвіткам з палаткі, Гіскон знайшоў сваіх перакладчыкаў, якія звычайна спалі знадворку, каля ўвахода, ляжачымі без руху. У кожнага вакол шыі зацягнуты тонкі шнурок з чарота.

З гэтай хвіліны бунт разрастаўся безупынна. Забіванне балераў было ва ўсіх яшчэ свежым у памяці. Варварам здавалася, што рэспубліка заўсёды імкнецца іх ашукаць. З гэтым трэба было скончыць. Зарккас, цяпер прыгожы і ўзмацнеўшы, з вячком вакол галавы, спяваў ваенныя песні; гал Аўтарыт размахваў сваім велізарным мечам; Спендзі шаптаў нешта аднаму, а другому даставаў кінжал. Хто быў мацнейшым, стараўся сам здабыць сабе плату; менш заўзятая прасілі аб працягванні раздачы. Ніхто не пакідаў зброю і агульнае раздражненне абярнулася супроць Гіскона, вырасла ў неўгамоўную нянавіць.

Многія ўзлазілі да яго на трыбуну. Калі яны лаяліся, натоўп цярпліва іх слухаў, але за кожнае нязначнае слова ў яго карысць няпрошаных абаронцаў зараз збівалі каменнямі, ці падкраўшыся ззаду, ударам меча адсякалі ім галаву. Груда мяшкоў была чырванейшая, чым ахвярнік.

Нарэшце, навальніца разбушавалася. Салдаты разбілі велізарны куфар; ён на тры чвэрткі быў пусты. На вачох іх вынімалі адтуль так многа грошай, што яны лічылі яго невычарпальным; мабыць Гіскон схаваў частку ў сябе ў палатцы. Яны ўзлезлі на груды мяшкоў. Мато іх вёў, і на крыкі іх: «грошай, грошай!»

Гіскон нарэшце адказаў:

—Хай дасць вам іх ваш правадыр.

Ён маўкліва і цвёрда глядзеў на іх сваімі вялікімі жоўтымі вачыма, і даўгі твар яго быў бялей барады. У яго ў вуху, у шырокім залатым колцы захрасла страла затрыманая пер'ямі і на плячо сцякаў з цяры струмянёк крыві.

Па знаку Мато ўсе кінуліся ўперад. Гіскон працягнуў рукі; Спендзі пятлёй сцягнуў яму іх; нехта перакінуў яго, і суфет знік у мітусніне натоўпу, які наваліўся на гурбу мяшкоў.

Палатку разграмілі. У ёй знайшлі толькі самыя неабходныя рэчы.

Разам са спадарожнікамі натоўп павалок Гіскона за палатку; там іх кінулі ў роў, дзе звальвалі адкіды. Жалезным ланцугом прымадавалі іх жыватамі да моцных калоў, і на канцы пікі падавалі ім страву.

Р А З Д З Е Л VI

Пакрывала Таніты

Аднойчы ўвечары Спендзі, як быццам няўзнак, спытаўся Мато: ці няма крыніц або студняў у самым горадзе.

— Ніводнага—адказаў Мато.—Яны знарок правялі вадаправод да самых гор, у горадзе няма другой вады.

На другі дзень Спендзі павёў яго на бераг возера.

— Гаспадар, — сказаў быўшы нявольнік, калі сэрца тваё не ведае страху, я павяду цябе ў Карфаген.

— Якім чынам? — перапытаў той, задыхаючыся.

— Паклянися выканаць усё, што я загадаю, ісці за мною, як цень.

— Падняўшы руку да свяціла Хабар, Мато ўскрычаў:

— Я клянуся табе ў гэтым Танітай.

Спендзі працягваў:

— Заўтра, калі сонца зойдзе, чакай мяне каля вадаправода, паміж дзевятай і дзесятай аркай. Вазьмі з сабой жалезную рагачыну, каску без султана і скураныя сандалі.

Вадаправод, аб якім ён гаварыў — адзначлівая пабудова карфагенян,—наўскасяк перасякаў пярэсмук. Лежачы спакойна адзін на адным, пяць паверхаў прысадзістых арак з бакавымі ўстоямі і львінай галавой у вянцы скляпення канчаліся ў заходняй частцы Акропаля, дзе яны паглыбляліся пад горадам і вылівалі ледзь ня цэлую рэчку ў цыстэрны Мегары.

Ва ўмоўлены час Спендзі сустрэў там Мато. Ён прывязаў да вяроўкі нешта накшталт багра і, як прашчай, пачаў вярцець яго: жалезны знарад зачাপіўся ў расцэліне каменняў, і адзін за адным яны пачалі ўзбірацца на сцяну.

Так дабраліся яны да верхняй пляцоўкі. Ідучы па ёй, Спендзі час ад часу нахільваўся і абмацваў камень рукою.

— Гэта тут,—сказаў ён, нарэшце,—пачнем.

Упіраючыся прынесенай Мато рагачынай, ён прыпадняў адно з плітаў. Пасля саскочыў ва ўтвораную адтуліну.

— Ідзі спераду,—запрапанаваў ён Мато, які спусціўся за ім услед.

І яны пайшлі ўздоўж сцёку вады.

Яна даходзіла ім да пояса. Але хутка дно пачало выкоўвацца з-пад іх ног, і яны паплылі. У цемнаце чапляліся за сценкі надта вузкага канала. Вада цякла амаль непасрэдна па верхняй плітой; яны драпалі сабе аб яе твары. Потым іх пацягнуў патак. Цяжкое магільнае паветра душыла ім грудзі; прыкрываючы рукой галаву, выцягнуўшыся, як толькі было магчыма, яны ляцелі стралой сярод поўнага мроку, задыхаючыся хрыпелючы, амаль паміраючы. Раптам усё пацямнела перад імі, хутка сць патоку падвоілася. І разам з вадой, яны зляцелі ўніз.

Калі яны выбраліся на паверхню, дык апынуліся сярод скляпенняў, якія адкрываліся адно за адным паміж шырокімі сценамі што падзялялі вадазбор. Скрозь аддушыны скляпенняў прасякала блядое святло і расцілалася на вадзе ззяючымі коламі; самі малы гук будзіў гучнае рэха.

Спендзі і Мато зноў паплылі пад скляпеннямі з аднаго вадазбора ў другі. Пасля даўгіх блуканняў Спендзі рукой крануў у цемнаце аб крату. Расхістаўшы яе, яны выбраліся на прыступкі каменных сходняў. Бронзавыя дзверы закрывалі яе наверх. Лязам кінжала яны адсунулі засоў, што засоўваўся са знадворнага боку, і струмень свежага паветра раптам ахапіў іх.

Ноч была поўна цішынёй і неба здавалася нязмерна высока. Горад спаў. Агні на перадавых пастах зіхацелі, нібы ўпаўшы зоркі.

Мато накіраваўся было да палаца Гамількара.

— Не,—спыніў яго Спендзі,—вядзі мяне да храма Таніты. Мато хацеў супярэчыць.

— Успомні,—і былы нявольнік, падняўшы руку, паказаў яму на блішчаўшую ў небе планету Хабар.

Мато моўчкі павярнуўся да Акраполя.

Вада ручаямі сцякала з іх, падаючы на дарожны пыл. Мокры сандалі не рабілі ніводнага гуку; Спендзі са сваімі бліскучымі як факелы, вачыма, абглядваў кожны кусцік.

Яны ішлі па адкрытай мясцовасці, якая паступова паніжалася, пераходзячы ў нешта падобнае да шырокай даліны.

— Слухай,—загаварыў Спендзі,—але перш за ўсё, нічога не бойся...

Ён спыніўся, быццам раздумваючы і падбіраючы словы.

— Гаспадар,—пачаў ён зноў урачыстым голасам,—у свяцілішчы храма Таніты ёсць таемная пакрывала, якое спусцілася з неба, і якім багіня пакрыта.

— Я гэта ведаю,—сказаў Мато.

Спендзі працягваў.

— Яно само па сабе боскае, бо складае часцінку яе. Богі ўвапלאваюцца там, дзе знаходзіцца іх уабражэнне. У ім адным уся сіла Карфагена: Карфаген магутны толькі да тых часоў, пакуль ім уладае.—І схіляючыся да яго вуха:—Я прывёў цябе з сабою, каб скрасці яго.

Мато ў жаху адхіснуўся ад яго.

— Адыдзі ад мяне. Пашукай каго-небудзь іншага. Я не хачу дапамагаць табе ў гэтым агідным злачынстве.

Спендзі працягваў:

— Падумай, што чакае нас? Мы будзем разбітыя; войска само па сабе распадзецца. Аб багаці няма чаго і думаць, няма надзеі на дапамогу, і літасці не будзе... Ці-ж табе баяцца кары багоў, калі ў руках тваіх будзе іх сіла? Прыдзе дзень, гаспадар, і ты ўвойдзеш у Карфаген, абкружаны грамадой жрацоў, гатовых цалаваць твае сандалі; і калі пакрывала Таніты і тады будзе абцяжаць цябе, ты зноў звернеш яго ў храм... Ідзі-ж за мной і вазмі яго.

Некалькі момантаў Мато хістаўся паміж забабонным страхам і страшэннай спакусай.

— Хадзем,—нарэшце прагаварыў ён, і яны пайшлі поплеч, не гаворачы больш ні слова.

Перад імі паказалася даўгая чорная велізарына; гэта быў храм Таніты; мноства розных пабудоў, двароў, садоў і гаікаў, агароджаных нізкай сцяной з голага каменя. Спендзі і Мато пералезлі.

Баяцца не было чаго, бо ў цёмныя бязмесячныя ночы спынялася выконванне ўсякіх абрадаў. Храм ніколі не ахоўваўся; страх перад святыняй служыў яму лепшай абаронай.

За першай агародай ішла другая, праз якую вялі тры прыступкі з чорнага дрэва. Прайшоўшы праз сад гранатных і міндальных дрэваў, кіпарысаў і мірт па алеі, па ўсёй даўжыні якой звешваліся паўраспукнутыя ружы, яны апынуліся перад лесвіцай з шасці срэбных прыступак. Падняўшыся па ёй, яны ступілі за трэцюю агароду.

Велізарны кедр займаў тут сярэдзіну. Ніжнія галіны яго знікалі, абвешаныя кавалкамі тканін і пацеркамі,—прынашэнні веруючых. Яшчэ некалькі крокаў, і фасад храма адкрыўся перад імі.

Дзве даўгія галярэі на прысадзістых калюмнах цягнуліся па бакох чатырохвугольнай вежы, аздобленай наверху срэбным лаўмесяцам. На выступах галярэй і па чатырох вуглах вежы ўзвышаліся вазы, напоўненыя запаленымі курэннямі.

Перад бронзавай лесвіцай, якая спускалася ад пераддзвер'я храма, шырокім паўкругам стаяла срэбная плеченая загародка тонкай работы.

Першы пакой быў вельмі высокі; бязлікія адтуліны прарэзвалі сцяпенне; падняўшы галаву, можна было бачыць зоры. Каля сцен, навокал, у трысцінавых кошыках былі кучай навалены састрыжаныя бароды і валасы з галоў афяр—юнакоў, якія дасягнулі даросласці. Пасярэдзіне стаяла ўвабражэнне таўстой, барадатай жанчыны; напалову заплюшчыўшы вочы, яна, здавалася, усміхалася, склаўшы рукі пад тоўстым жыватом, які быў адпаліраваны пацалункамі натоўпа.

Пасля доўгіх пошукаў выхада, Спендзі заўважыў вузкую адтуліну над дзвярыма, зачыненымі з сярэдзіны; і дзверы не падаваліся старанням Спендзі і Мато адчыніць іх.

— Устань,—сказаў Спендзі Мато і паставіў яго, стоячы, да сцяны.

Паставіўшы нагу яму на складзеныя рукі, а другую на галаву, ён падцягнуўся да самай адтуліны, праціснуўся ў яе і знік.

Потым Мато пачуў, што на плячо яго ўпала вузлаватая вяроўка, і, схопіўшыся за яе рукамі, ён вельмі хутка апынуўся побач са Спендзі ў велізарным поўным змроку зале.

Нейкі водбліск дрыжэў у глыбіні змроку. Яны наблізіліся. Гэта быў свяцільнік-лямпада, якая гарэла ў вялікай чарапашыне на п'едэстале статуі—багіні ў галаўным убранні Кабіраў. Дыямантавыя кружочки ўсейвалі яе доўгае блакітнае адзенне; і ланцугі,

які спускаліся пад пліты падлогі, прымацоўвалі яе за абсацы да п'едэстала. Мато ледзь стрымаў крык. Ён прамармытаў:

— Ах, вось яна, вось яна!

Спендзі схапіў з п'едэстала свяцільнік, каб аглядзецца.

— Які-ж ты нечасцівец,—прашаптаў Мато. Але ўсё-ж ён ішоў за ім усюды. Сэрца яго трапятала ад забабоннага страху; з кожным крокам уперад ён чакаў, што яго стрэне смерць.

Нарэшце, яны прайшлі ў маленькую круглую залю, такую высокую, што яна здавалася ўнутранасцю калюмны. Пасярэдзіне знаходзіўся вялікі паўкулявідны чорны камень, падобны на тамбурны; полымя гарэла на ім; ззаду стаяў конус з чорнага дрэва, з галавой і двума рукамі.

А ў глыбіні ззяла нешта, падобнае да воблака, прарэзанае зіхатлівымі зэркамі; у глыбі яго складалі з'яўляліся фігуры: Эшмун з Кабірамі, страшыдла з целам тыгра і вачыма на рожках, як у слімакоў, свяшчэнныя жывёліны вавілонцаў і шмат іншых, ніколі імі небачаных. Нібы плашчом, ахувала яно ідала, адкрываючы твар, а затым расціралася ўверх па сцяне, прымацаванае да яе вугламі; было яно пераліўчатае, паўпразрыстае, блішчатае, лёгкае, у ім была адначасова і сінізна ночы, і жоўты колер золаку, і барвовасць сонца. Гэта было пакрывала багіні, свяшчэннай заімф, на які ніхто не павінен быў глядзець.

І той, і другі пабялелі.

— Вазмі яго,—сказаў нарэшце Мато.

Спендзі не стаў хістацца.

Ён так дамагаўся пакрывала не таму, што верыў у яго магутнасць (Спендзі верыў толькі Аракулу), але ён быў пераконаны, што карфагеняне, страціўшы яго, страцяць веру ў свае сілы.

Апіраючыся аб ідала, ён адчапіў пакрывала, і яно разасла-лася на плітах падлогі. Мато паціху крануўся яго рукой; пасля, прасунуўшы ў адтуліну галаву, закруціўся ў яго і падняў рукі, каб лепш ім любаваліся.

— Хадзем,—сказаў яму Спендзі.

Але ў гэту хвіліну раптам пачуўся прарэзлівы жаночы голас:

— На дапамогу! На дапамогу!

Спендзі спалохана крыкнуў:

— Уцякай-жа хутчэй! Сюды ідуць!

Моцны шум разрастаўся, патрасаючы сходкі лесвіц, і цэлая хваля людзей хлынула ў памяшканне, дзе быў Мато: жанчыны.

служкі, рабы, схапіўшы рагачыны, дубіны, нажы, кінжалы, што папала, збягаліся з усіх бакоў.

Ахутаны заімфам, Мато быў падобны на нейкага зорнага бога, абкружанага воблакамі. Рабы хацелі кінуцца на яго. Але нейчы голас іх спыніў:

— Не рушце яго! На ім пакрывала багіні.

Мато павольна прайшоў сярод натоўпа, які расступіўся, і па чаў спускацца з лесвіц.

Тымчасам, саскокваючы з тэрасы, пераскокваючы праз канавы і платы, Спендзі бег нікім незаўважаны. Ён дайшоў да падножжа маяка. Тут сцяна заставалася безабароннай, такі недаступны і стромкі быў бераг. Ён падышоў да самага края, лёг на спіну і, нагамі ўперад, скаўзануўся ад верху да самага нізу, пасля пльвучы, дабраўся да мыса Магіл, зрабіў велізарны абход праз саланчаковыя азёры, а да вечара звярнуўся ў стаянку варвараў.

Сонца ўзыйшло; і, як уцякаючы ад пагоні леў, Мато спускаўся ўніз па дарогах, кідаючы навокал страшныя позіркi.

Смутны гул даносіўся да яго з усіх бакоў устрывожанага горада. Не ведаючы, як выбрацца з-за крэпасных сцен, Мато ішоў наўздагад, проста ўперад, куды вочы глядзелі; яго заўважылі; узняўся шалёны гул. Усе зразумелі адразу ў чым справа; здзіўленне збянтэжыла ўсіх у першую хвіліну; але пасля натоўп ахапіла бязмежная ярасць.

З трушчобаў квартала Мапая, з катакомбаў, з вышынь Акропаля і берагоў возера збягаўся натоўп. Багацеі выходзілі з палацаў, гандляры пакідалі крамы, жанчыны кідалі дзяцей; многія хапаліся за мечы, за сякеры, дубіны; але ўсіх спыняў той-жа страх,—боязь дакрануцца да святыні. Як адабраць пакрывала? Зірнуць на яго—і то лічылася злачынствам; яно было боскага паходжання і ад аднаго дакранання да яго—паміралі.

Людзі ўзлазілі на дахі, на тэрасы, на плечы коласаў, якія аздаолялі ўваход у гавань; на караблёвыя снасці. А Мато ўсё ішоў, між тым, і з кожным крокам яго ўзрастала ярасць натоўпа, але таксама ўзрастаў і страх перад ім. Вуліцы пусцелі пры яго набліжэнні, і бягучы паток быццам распырскваўся ў бакі, уздымаючыся наверх сцен і платоў. Мато бачыў усюды толькі шырока расплюшчаныя, гатовыя, здавалася, звесці яго вочы, сціснутыя кулакi, чуў адусюль скрыгatanне зубоў.

Раптам даўная Страна прасяедае...
загрэмелі кінутыя каменні; але дрэнна накіраваныя (баяліся дакрануцца заімфа), яны праляталі над яго галавой. Ён ішоў усё хутчэй і хутчэй, паварочваючы ў адкрытыя вуліцы. Шмат якія з іх ужо былі перагароджаныя працягнутымі вяроўкамі, калёсамі, пасткамі; ледзь ні пасля кожнага павароту Мато павінен быў вяртацца назад. Нарэшце ён ступіў на пляц Камона, дзе загінулі балеары; Мато спыніўся, збялеўшы, як паміраючы. На гэты раз гібель была немінучай; натоўп загадзя аплёдыраваў.

Ён падбег да велізарнай зачыненай брамы. Яна была вельмі высокая, цалкам з дубовай асяродкавіны, жалезнымі цвікамі і абабітая бронзай. Мато з ўсёй сілай кінуўся грудзмі на яе. Народ топаў нагамі ад радасці, бачачы яго бяссільную ярасць. Тады, зняўшы сандалю, ён плюнуў на яе і пачаў біць ёю нерухомыя палавіны брамы. Весь горад завуў ад ярасці. Цяпер на пакрывава ла забыліся: яны гатовы былі яго раздэрыці.

Мато агледзеў натоўп шырока расплюшчанымі затуманенымі вачыма. Віскі яго стучэлі да адурэння. Раптам ён заўважыў даўгі ланцуг, якім адчынялі браму. Адным скокам ён зачапіўся за яе, напружваючы рукі, упіраючыся нагамі і, нарэшце, велізарная брама расчынілася.

Вышаўшы ўзне, ён зняў з шыі велізарнае пакрывала і падняў як толькі было магчыма, над галавой. Тканіна, развіваючыся ад ветру з мора, зіхацела на сонцы ўсімі сваімі фарбамі, каштоўнымі каменнямі і ўвабражэннямі багоў. Мато пранёс яго так праз усю раўніну, да самых палатак салдат; а народ са сцен глядзеў, як адыходзіла ад яго шчасце Карфагена.

РАЗДЗЕЛ V

Ганон

Вельмі радасна віталі Мато, калі ён звярнуўся з пакрывалам багіні; нават воіны, якія не належылі да ханаанскай веры, і тыя па ахаліўшым іх няясным ўвадушаўленні адчулі, што ў іх з'явіўся гені-абаронца.

Спендзі, Нар-Гавас і Мато разаслалі ганцоў па ўсіх плямёнах пуніцкай вобласці, падуладнай Карфагену.

Карфаген знясільваў гэтыя народы. Ён выцягваў з іх празмерныя податкі; кайданы, сякера і крыж былі карай за спа-

зпенні, нават за нараканні; пераможаным народам прыходзілася вырабляць тое, у чым адчувала патрэбу рэспубліка, дастаўляць тое, што яна патрабавала; ніхто не меў права ўладаць зброяй; калі паселішчы паўставалі, жыхароў прадавалі ў няволю; кіраўнікі цаніліся па колькасці выцісканых імі з насельніцтва падаткаў. За вобласцямі, падначаленымі Карфагену, знаходзіліся зямлі саюзнікаў, якія былі абкладзены значна меншай подаццю, а далей за саюзнікамі бадзяліся вандроўнікі, якіх на выпадак патрэбы можна было на іх нацкаваць. Дзякуючы такому ладу, ураджаі кожны год былі збыткоўныя, каняводства вялося ўмела, плантацыі працвіталі.

Ганцы не паспелі выехаць, як агульная радасць ахапіла правінцыі. Не чакаючы нічыхіх распараджэнняў, задушылі ў лазнях кіраўнічых гаспадаркамі і чыноўнікаў рэспублікі; з пачор павыцягвалі схаваную там старую зброю; кавалі мечы з жалеза плугоў. Дзеці тачылі пікі на парогах хат, а жанчыны аддавалі свае каралі, пярсёнкі, завушніцы і ўсё, што магло паслужыць для зруйнавання Карфагена. Кожны хацеў унесці сваю долю.

Звязкі пікаў, як снапы кукурузы, гурбамі ляжалі ў гарадах. У лагер наёмнікаў адсылалі жывёлу і грошы. Мато зараз-жа выплаціў наёмнікам рэшту іх пенсіі (так прыдумаў Спендзі) і быў абвешчан вышэйшым начальнікам варвараў—шлішымам.

У той-жа час прыбывала і дапамога людзьмі. Спачатку з'явіліся даўнейшыя жыхары краіны, пасля рабы з вёсак. Захапілі караваны неграў-нявольнікаў і ўзброілі іх. Бесперапынна прыходзілі шматлікія атрады. З вышыні Акропаля відаць было, як войска варвараў расло.

Уціка і Гіпо-Зарыт адмовілі ім у саюзе. Як і Карфаген, гэта былі амаль незалежныя фінікійскія калоніі. Яны вельмі лічыліся з рэспублікай, іх моцнай сястрой-апякункай і не верылі, што натоўп варвараў здольны перамагчы Карфаген; наадварот, іх самых чакае поўнае знішчэнне. Таму абодва гарады жадалі заставацца ў баку і жыць, як і раней, спакойна і ціха.

Але яны займалі такое становішча, што абыйсціся без іх было немагчыма. Праз Уціку, якая змяшчалася ў глыбіні затокі, было вельмі выгодна падвозіць у Карфаген падмацаванні. Калі-б здалася адна толькі Уціка, Гіпо-Зарыт, які знаходзіўся ў шасці гадзінах дарогі далей па ўзбярэжжы, замяніў-бы яе. Пры іх садзеінічанні Карфаген рабіўся непераможным.

Спендзі даручылі аблогу Уцікі; Мато—Гіпо-Зарыту; грэці атрад, апіраючыся на Туніс, павінен быў заняць раўніну перад Карфагенам; узяўся за гэта Аўтарыт; Нар-Гавас-жа варочаўся да сябе ў Нумідыю, каб прывесці адтуль сланоў і конніцай заняць усе дарогі.

Вялікае было здзіўленне Карфагена, калі войска, раптам, рушыла ў дарогу. Толькі частка засталася перад Тунісам, астатняя схавалася, каб зноў з'явіцца на час, ужо на другім беразе затокі, на ўскрайках лясоў, у глыбіні якіх яна знікала зусім.

Карфагеняне адчувалі, што іх становішча безнадзейнае.

Варвараў было ўсяго тысяч восемдзсят. Абодвум цірскім гарадам не ўстояць перад імі, і войска зноў пойдзе на Карфаген. Даволі значная армія ўжо аблажыла яго, заняўшы пярэсмык знізу; а хутка горад загіне ад голаду, бо Карфаген не мог жыць без падтрымання правінцыі.

Скарбніца была спустошана рымскай вайной і ўсім, што было растрачана і згублена, калі гандлявалі з варварамі. Карфаген адчуваў патрэбу ў салдатах, але ніводзін урад ужо не верыў яму. Апрача таго крадзеж пакрывала прыгнятаў дух. Спендзі меў рацыю.

Гэты народ, адчуваючы ўсеагульную нянавісьць, яшчэ больш чапляўся за грошы і за сваіх багоў: любоў яго да бацькаўшчыны падтрымлівалася ў ім самым строем праўлення.

Перш за ўсё, улада залежала ад усіх, прычым ніхто не быў такім моцным, каб ёю аўладаць. Прыватныя даўгі лічыліся даўгамі грамадскімі. Займацца гандлем маглі толькі людзі хананскага племені. Павялічваючы даходы, здабытыя морскімі разбоямі, ліхварствам, бязлітаснай эксплаатацыяй арэндатараў, рабоў і беднякоў,—іншы раз дабіваліся багацця. Толькі яно адкрывала шлях да ўлады; але хоць і грошы і ўлада спрадвеку заставаліся ў тых-жа радах,—астатнія цярпелі гэту алігархію, бо кожны спадзяваўся з часам прыняць у ёй удзел.

Таварыствы гандляроў, дзе складаліся законы, вызначалі за гадчыкаў фінансамі, якія, скончыўшы тэрмін службы, абіралі са свайго асяроддзя сто членаў савета старэйшын, якія залежылі, у сваю чаргу, ад вялікага схода, што яднаў усіх багатых.

Ште-ж да абодвух суфетаў, гэтага перажытку каралеўскай улады, дык іх назначалі ў адзін і той-жа дзень, з розных плячын. Іх заўсёды стараліся пасварыць, каб яны аслаблялі адзін

аднаго. Яны не маглі вырашыць пытанняў вайны; а ў выпадку перамогі Вялікі Савет крыжаваў іх.

Такім чынам, уся моц Карфагена залежыла ад Сісітаў,—так называўся вялікі двор у сярэдзіне квартала Малкі. Будынкі складаліся з раду маленькіх пакоікаў, старанна адгароджаных адзін ад аднаго, каб усялякія гандлёвыя таварыствы, якія там збіраліся, маглі патаемна абмяркоўваць свае справы. Натоўпы багатых знаходзіліся там на цэлых днях, разважаючы і аб сваіх, і аб дзяржаўных клопотах, пачынаючы з пошукаў перца, аж да знішчэння Рыма. Тры разы ў месяц яны загадвалі выносіць свае ложы на высокую тэрасу, якая ішла вакол сцяны двара, і знізу бачылі іх узляжачымі за сталамі пад адкрытым небам, зняўшы плашчы і катурны; іх пакрытыя дыямэнтамі пальцы перабіралі мясныя стравы, а велізарныя завушніцы схіляліся паміж чашамі;—усе яны былі сільныя і тоўстыя, паўголыя, шчаслівыя; яны смяяліся і елі пад блакітным небам, як вялікія акулы, гуляючыя ў моры.

Але цяпер яны не маглі схаваць сваёй трывогі, надта блядыя былі іх твары; чакаўшы ў брамы натоўп праводзіў іх да палацаў, стараючыся даведацца пра што-небудзь новае; як у часе чумы, усе дамы былі замкнены, вуліцы то шпарка напаўняліся народамі, то раптам, у момант пусцелі; людзі падымаліся да Акропаля, спяшаліся ў бок гавані; кожную ноч рабіў нарады Вялікі Савет. Нарэшце, народ склікалі на пляцы Камона; пастаноўлена было даручыць абарону Ганону, пераможцу пры Гекатампілі.

Гэта быў чалавек набойны, хітры, бязлітасны да ўраджэнцаў Афрыкі,—сапраўдны карфагенянін. Даходы яго былі роўныя даходам Баркі. Больш ніхто не ўладаў такім вопытам у справах кіравання.

Ён аддаў загад завербаваць усіх здаровых грамадзян, ён расставіў катапульты на вежах, запатрабаваў непамерных запасаў зброі і распарадзіўся нават пабудаваць чатырнаццаць галер, у якіх не было ніякай патрэбы, а галоўнае—патрабаваў, каб усяму вёўся дакладны, падрабязны і старанна напісаны запіс.

Ад празмернага страху ўсе зрабіліся надзвычай адважнымі. Багацеі, з першымі пеўнямі, выстройваліся ўздоўж Мапала; падаткнуўшы сваю даўгую вопратку, вучыліся, як абыходзіцца з пікай. Але, з прычыны недахватку кіраўнікоў, паміж імі разгара-

ліся гарачыя спрэчкі пры кожным прыёме; часта задыхаючыся, яны садзіліся на могільныя пліты, потым, адпачнуўшы, пачыналі зноў. Многія нават прадпісвалі сабе асаблівы распарадак жыцця. Адно аб'ядналіся, думаючы, што трэба толькі больш есці, каб павялічыліся сілы, іншыя, пакутуючы ад уласнай тлустасці, каб схудзецц, тамлі сябе пастамі.

Уціка некалькі разоў ужо патрабавала дапамогі ад Карфагена. Але пакуль каля баявых машын заставаўся хоць адзін непрыгнаны шрубік, Ганон не хацеў выступаць. Ён патраціў яшчэ тры лішніх месяцы на знараджэнне ста дваццаці сланоў.

Войска Аўтарыта ўвесь час заставалася перад Тунісам. Яно хавалася за валам з азёрнага глею, які абараняўся наваленым зверху калючым хмызняком. Негры паставілі ўсюды на даўгіх шостах страшныя фігуры, чалавечыя маскі, зробленыя з рознакаляровых пер'яў, галовы шакалаў і гадзюк, якія разяўлялі пашчы на ворагаў, каб іх напалохаць, і, лічачы, што цяпер яны ўжо зусім непераможныя, варвары скакалі, дужаліся, спаборнічалі ў поўнай упэўненасці, што Карфаген вельмі хутка загіне. Усялякі другі на месцы Ганона, лёгка разграміў-бы гэты натоўп, абцяжараны статкамі і жанчынамі; да таго-ж яны былі зусім няздольны ні да якіх манеўраў, і паўшы духам Аўтарыт махнуў на іх рукой.

У гэты час Мато вёў аблогу Гіпо-Зарыта.

Але горад быў абаронены возерам, якоё злучалася з морам. Ён быў акружаны патройнай агарожай, а па бліжэйшых узвышшах цягнулася сцяна, умацаваная вежамі. Ніколі яшчэ Мато не кіраваў падобным прадпрыемствам. А затым думка аб Саламбо праследвала яго. Ён часта загадваў трубіць наступленне ў, ніколі не чакаючы кідаўся на вадападзел, які спрабавалі пабудаваць на возеры. Ён зрываў каменні рукамі, пераварочваючы, збіваючы і ўсякаючыся ўсюды мечам. Варвары ўперамежку кідаліся за ім; з гучным трэскам падломліваліся лесвіцы і людзі купай падалі ў ваду, якая бруднымі пырскамі расплэсквалася на сцены; трывога на час заціхала, салдаты адступалі, каб пасля зноў узяцца за тое-ж самае.

Мато ішоў і садзіўся ў баку ад палатак, абціраў рукой твар, запырсканы крывёю і, павярнуўшыся да Карфагена, падаўгу глядзеў удалеч.

Ён цяжка ўздыхаў. Клаўся ніцма; учапляўся пазногцямі ў зямлю і плакаў; адчуваў сябе нешчаслівым, нікчэмным, закінутым. Ніколі Саламбо не будзе яго. Ён нават горадам аўладаць не можа.

Іншы раз сярод ночы, тамлючыся нудой, ён зрываўся раптам з месца; пераступіўшы праз салдатаў, якія спалі захінуўшыся ў плашчы, ускокваў на каня і гадзіны праз дзве быў ужо ва Уціцы, у палатцы Спендзі.

Спачатку ён гаварыў пра аблогу; але ён прыходзіў толькі затым, каб рассяць свой смутак і аслабіць свой боль гутаркамі аб Саламбо;—Спендзі яго супакойваў, раючы быць разважным.

Спендзі будаваў супроць Уцікі даўгую чатырохкутную пляцоўку. Але па меры таго, як яна ўзнімалася, вырасталі таксама і ўмацаванні ў гарадах. Спендзі шанаваў сваіх салдатаў і абмяркоўваў новыя хітрыкі, стараючыся прыпомніць усе тыя лоўкія ваенныя прыёмы, пра якія ён чуў у часе яго доўгіх бадзянняў.

Але чаму не варочаўся Нар-Гавас? Усе гэтым вельмі трывожыліся.

Ганон скончыў сваю падрыхтоўку. У цёмную ноч ён на плятах пераправіў сланоў і салдатаў праз Карфагенскую затоку. Абышоўшы бокам войска Аўтарыта, ён падышоў да лагера. Спендзі перад Уцікай. Варвары спалі яшчэ ў палатках, калі раптам з-за ўзгоркаў паказалася карфагенскае войска.

Гвардыя легіёнераў у залатых лускаватых панцырах складала першую лінію; ззаду рухаліся даўгія пікі цяжкай пяхоты. Усе гэтыя гандляры панавешвалі на сябе, колькі было магчыма, зброі; былі сярод іх такія, што неслі і піку, і сякеру, і паліцу і яшчэ па два мечы за раз; іншыя, як іглакi, ашчацініліся дроцкіамі, а рукі іх не зыходзіліся над панцырам з раговых пласцінак ці жалезнай бляхі.

Карфагеняне так вязграбна перасоўваліся, што варвары не сміхаліся над імі, прапануючы ім прысесці і адпачыць. Салдаты крычалі, што выпатрашаць ім хутка іх тоўстае бруха, сатруць пазалоту з іх скуры і напояць жалезам.

На верхавіне мачты, якая знаходзілася перад палаткай Спендзі, паказалася палоска зялёнай тканіны: гэта быў сігнал. Карфагенскае войска адказала аглушлівым рэвам труб, кімбалаў, флейт з аслінай косці і гусяў.

Войскі змяшаліся.
ікай.

Колючы канцамі пік морды коням, грэкі перакінулі іх на седакоў. Варвары ўварваліся ў рады пяхоты і скамячылі іх; секлі з пляча, спатыкаючыся аб целы забітых і паміраючых, аслепленыя пырскаўшай іх у твар крывёю. Купа пік, касак, панцырсё. мечаў і сплеченых цел круцілася на месцы і, гнуткімі рухамі, то рассоўвалася, то сціскалася цясней. Карфагенскія кагорты ўсё больш і больш радзелі. Насілкі суфета, якія з самага пачатку бою калыхаліся сярод воінаў, як карабель на хвалях, раптам зніклі, быццам праваліліся ў бяздонне.

Варвары засталіся адны.

Пыл навокал іх пачаў рассейвацца, яны ўжо пачалі спяваць песню перамогі, калі сам Ганон з'явіўся перад імі на спіне слана. Ён трэс велізарнай пікай з расшыраным канцом, які быў падобны да пялёсткі лотаса і блішчэў, як люстра. І ў тую-ж хвіліну зямля скалыхнулася; варвары ўбачылі, як на іх накіраваліся, выцягнуўшыся ў адзін доўгі рад, усе сланы Карфагена, з пазалочанымі клькамі, афарбаванымі сінняй фарбай вушамі, у панцырах з бронзы; яны трэслі ўмацаванымі зверху папон скуранымі вежамі, дзе сядзелі лучнікі па трох у кожнай, трымаючы велізарны нацягнуты лук.

Салдаты лёдзь маглі трымаць зброю ў руках: яны абы-як пастроіліся. Іх ахапіў жах; яны замерлі ў нерашучасці.

З вежаў у іх ужо ляцелі пікі, стрэлы, вогненыя знарады, кавалкі свінца. Сланы несліся скрозь фалангі, як вяпрукі праз травяныя зараснікі, хобатамі вырывалі калы і падпоркі, прабелі ўвесь лагер з канца ў канец, пераварочваючы грудзямі палаткі; варвары ўсе як адзін разбегліся. Яны схаваліся на ўзгорках, што абкружалі даліну, па якой прышлі карфагеняне.

Ганон-пераможца з'явіўся перад брамай Уцікі. Ён загадаў трубіць у рог. Тры суддзі горада паказаліся на вежы паміж зубцамі байніц.

Але жыхары Уцікі зусім не хацелі прымаць у сябе так добра ўзброеных гасцей. Ганон абурыўся. Нарэшце яны згадзіліся прыняць яго з маленькім атрадам.

Буліцы былі вельмі вузкімі для сланоў. Прышлося пакінуць іх знадворку.

Лёдзь суфет апынуўся ў горадзе, прадстаўнікі ўлады з'явіліся з прывітаньнямі. Ён загадаў адвесці сябе ў лазню і патрабаваў сваіх кухароў.

Тры гадзіны счакаўшы, ён яшчэ сядзеў у ванне з цынамонавага масла і, купаючыся, еў у той-жа час на разасланай перад ім бычынай скуры. Але клопаты аб целе не маглі адцягнуць яго ад інтарэсаў да грамадскіх спраў: ён дыктаваў лісты Вялікаму Савету і прыдумаў самыя страшныя катаванні для захопленых палоннікаў.

Раптам страшэнныя крыкі, хрыплыя і ў той-жа час прарэзлівыя, данесліся ў залю, заглушаючы голас Ганона і звон посуду, які расстаўлялася вакол яго. Шум падвоіўся, загрымеў шалёны рэў сланоў, быццам бойка зноў пачыналася. Увесь горад быў ахоплен вялікай трывогай.

Карфагеняне і не падумалі праследваць варвараў. Яны размясціліся пад гарадскімі сценамі, з усімі пажыткамі, слугамі, з усёй раскошаю, як належыць сатрапам; яны асалоджваліся ў сваіх прыгожых палатках, абшытых перламі, у той час, як лягер наёмнікаў станаў і сабой толькі купу руін. У Спендзія ўзнялася бадзёрасць. Ён адправіў Зарксаса да Мато, абышоў гаі, сабраў людзей (страты былі нязначныя),—і абураныя перамогай без бою варвары зноў згуртавалі свае рады. Тут-жа на полі бітвы быў знойдзены чан з нафтай, забыты, як відаць, карфагенянамі. Тады Спендзі загадаў узяць усіх свіней з бліжэйшых памесцяў, абмазаў іх нафтай, запаліў і пагнаў на Уціку.

Перапалоханыя гэтым полымем, сланы пабеглі. Мясцовасць тут стромка ўзнімалася. Воіны-пачалі кідаць у іх дроцікі,—яны павярнулі назад, на лагер спакойна баляваўшых карфагенян; і страшнымі ўдарамі клькоў сланы разрывалі саміх-жа салдатаў, душылі і расплюшчвалі іх пад нагамі. За імі спускаліся з узгоркаў атрады варвараў. Пунічны лагер, неабаронены нават акопамі, быў знішчаны з першага націску, і карфагеняне апынуліся прыціснутымі да гарадской брамы, бо гараджане не хацелі адчыняць яе са страху перад наёмнікамі.

Дзень наступаў; з захаду падышла пяхота Мато. Адначасова паказаліся коннікі—гэта быў Нар-Гавас са сваімі нумідзійцамі. Пераскокваючы праз равы і зараснікі хмызнякоў, яны гналіся за ўцекачамі, як харты за зайцамі.

Спакой суфета быў парушаны ў час ядзення іменна гэтай зменай ваеннага шчасця.

Калі надышоў вечар, Ганон з усёй сваёй аховой знік з горада і паехаў у горы, каб нагнаць сваё войска.

Ён знайшоў толькі мізэрныя рэшткі.

Ганон так стаміўся і так упаў у роспач,—асабліва прыгнечвала яго страта сланёў, — што пачаў прасіць атруты, каб скончыць самагубствам. Апрача таго ён ужо загадзя адчуваў, як яго крыжуюць.

Але Карфаген нават меў сілы абурыцца супроць яго. Усе былі прыдушаны незлічонымі стратамі—людзьмі, харчаваннем, грашыма,—гібеллю восемнаццаці сланоў і ўсіх баявых машын. Затым, несумненнай зрабілася здрада Нар-Гаваса; аблога абодвух гарадоў аднавілася. Войска Аўтарыта расцягнулася цяпер ад Туніса да Радэса. З вышыні Акропаля відаць былі палосы дыму на гарызонце, якія ўзнімаліся да неба: гэта гарэлі палацы ў памесцях багатых.

Адзін толькі чалавек мог выратаваць рэспубліку.

Цяпер усе каляліся, што мала шанілі яго, і нават ворагі пачалі прыносіць ахвяры багам, просячы аб звароце Гамількара.

РАЗДЕЛ VI

Гамількар Барка

Звястун месяца, які ўсе ночы праводзіў на вышцы храма Эшмуна і трубнымі гукамі абвяшчаў аб руху свяціла, заўважыў аднойчы раніцай на захадзе нешта падобнае да птушкі; яно нібы ляцела над морам, закранаючы даўгімі крыламі яго паверню.

Гэта быў карабель з трыма радамі вёслаў; перад яго быў аздоблены разной фігурай каня з галавой са сланёвай касці; высока ўскінуўшы пярэднія ногі, ён, здавалася, ляцеў па раўніне мора. Сонца ўзыходзіла; звястун месяца, засланяючы вочы рукой, угледзіўся; потым схопіў абодвума рукамі трубу,—і па ўсім Карфагене разнёсся гучны крык бронзы.

З дамоў павыбеглі людзі; ніхто не хацеў верыць весткам, пачаліся спрэчкі; мол быў пакрыты натоўпам. Нарэшце, пазналі трырэму Гамількара.

Побач са стырнікам стаяў чалавек з непакрытай галавой; гэта быў ён, суфет Гамількар. Ён насіў вакол паясніцы броню з бліскучых жалезных пласцінак; чырвоны плашч, накінуты на плечы, адкрываў яго рукі; два вельмі даўгія перлы віселі ў вушах, і ён апусціў на грудзі сваю чорную курчавую баряду.

Галера, калыхаючыся сярод скал, паплыла ўздоўж самага мола, натоўп бег за ёй побач, па каменнай кладцы і крычаў:

— Прывітанне табе! Будзь благаслаўлены! Выратуй нас, Ока Камона! Ва ўсім вінаваты багатыя. Яны хочуць цябе змярціць. Сцеражыся, Барка!

Ваенны порт, куды ўвайшла трырэма Гамількара, быў зусім адзелены ад гораду. Велізарны басейн, круглы як чаша, быў абкружаны надбярэжжам, на якім былі пабудаваны павеці для караблёў. Перад кожным з іх стаялі дзве калюмны з рагамі Амона на капітэлях; такім чынам, увесь басейн быў абкружаны радам порцікаў.

Пасярэдзіне, на востраўку, стаяў дом для морскага суфета.

Ніхто, апрача яго, не мог увайсці ў адміральскі дом. Пакуль не было несумненнага доказаў яго смерці, усё заставалася так, як калі-б ён яшчэ жыў. Старэйшыны, такім чынам, збаўляліся ад лішняй улады; у адносінах да Гамількара яны таксама не адступалі ад старога звычаю.

Увесь дзень прабыў Гамількар у сваім доме. Ад сваіх прыхільнікаў, наведваўшых яго, ён даведаўся аб усім, што здарылася за час яго адсутнасці: аб скупасці старэйшын і разрыве з наёмнікамі, аб крадзежы заімфа, аб тым, як захапілі Гіскона, і, нарэшце, аб перамозе Ганона пера брамою Уцікі; але ніхто не адважыўся сказаць яму аб тым, што датычыла яго самога, аб балі і буянстве наёмнікаў.

Позна ўвечары ён вышаў адзін, пехатою і без дружыны, накіроўваючыся на сход старэйшын у храм Малоха. Сходы старэйшын, калі яны склікаліся пры незвычайных абставінах, заўсёды былі сакрэтнымі, і на іх збіраліся, акружаючы сябе велізарнай таямнічасцю.

Храм Малоха быў пабудаваны ў змрочнай мясцовасці, у глыбіні стромкай цясніны. Знізу былі відаць толькі бясконца высокія сцены, быццам сцены сумнага надгробка.

На каменных плітах, якімі быў выбрукаваны двор храма, нібы сфінксы, сядзелі велізарныя ільвы,—жывыя сімвалы ўсепажыраючага сонца. Яны драмалі, паўзаплюшчыўшы вочы. Але абуджаныя шумам крокаў і галасамі, яны лянiва ўставалі, падыходзілі да старэйшын, пазнаўшы іх па вопратцы, і церліся аб іх ногі, выгінаючы спіны і гучна пазяхаючы; пры святле факелаў быў відаць пар іх дыхання.

Старэйшыны сустракаліся, абнімаліся і прыціскалі адзін аднаго да грудзей. Яны абкружылі Гамількара, вітаючы яго; можна было прыняць іх за братоў, якія сустрэліся пасля доўгага развітання.

Амаль усе гэтыя людзі былі прысадыстыя, з гарбатымі насамі, як у асірыйскіх коласаў. У некаторых, між іншым, выпукленыя скулы, высокі стан, больш вузкая нага выкрывалі афрыканскае паходжанне, ад продкаў-вандроўнікаў. Тыя, што бязвыхадна сядзелі ў глыбіні сваіх кантор, мелі блядыя твары; іншыя быццам захавалі на сабе суровасць пустыні, і дзіўныя каштоўнасці пабліскавалі на ўсіх пальцах іх рук, апаленых сонцам невядомых краін. Маракоў лёгка было пазнаць па раскачвальнай хадзе, тады як земляробы ўносілі з сабою пах вінаграднага прэсу, сена і поту ўючнай жывёлы. Гэтыя старыя піраты выраблялі цяпер палі, былыя мянялы і ліхвяры знараджалі караблі, а ўладары памесцяў трымалі рабоў, былі вельмі хітрыя, бязлітасныя і багатыя. Яны здаваліся стомленымі доўгімі клопатамі. Недаверліва глядзелі іх вочы, поўныя агня; прывычка да падарожжаў і падманаў, да гандля і ўлады надавала ім выгляд крывадушнасці і лютасці і нейкай асцярожнай і сударагавай грубасці.

Амаль скрозь пакрыты рознымі кветкамі, васмісвечны залаты кандылябр гарэў на апошняй з даўгіх сходак лесвіцы, якія вялі да вялікага ахвярніка з рагамі з бронзы па вуглах. У глыбіні залі, пад кандылябрамі і на шмат вышэй ахвярніка, стаяў Малох, цалкам з жалеза, з чалавечымі грудзямі, у якіх ззялі адтуліны. Раскрытыя крылы яго прасцерліся па сцяне, выцягнутыя рукі апускаліся да самай падлогі; тры чорных камяні ў жоўтым колцы на лобе азначалі тры зрэчкі; і быццам рыхтуючыся замычэць, ён страшэннай намогай падняў уверх сваю велізарную бычыную галаву.

Заля была такая высокая, што чырвоныя сцены здаваліся чорнымі ля скляпення і тры вока ідала віднеліся зусім высока, як зоркі, што губляюцца ў цемры начы.

Старэйшыны селі на лаўкі, што змяшчаліся вакол сцен, і накрылі галовы поламі сваіх вопратак.

Пасярэдзіне залі, спіной адзін да аднаго, сядзелі чатыры жрацы галоўных бостваў Карфагена на чатырох сядзеннях са слановай касці размешчаных накрыжак. Вярхоўны жрэц Эшмуна быў у зялёнай вопратцы, жрэц Таніты—у вопратцы з белага ільну, Камона—з бурай воўны і Малоха—барвянай.

Усе ўсталі. Пачуўся прарэзлівы голас, другі падхапіў яго, услед за тым сто старэйшын і чатыры жрацы, разам з Гамількарам, у адзін голас заспявалі свяшчэнны гімн; паўтараючы адны і тыя-ж склады, усё з большай сілай, іх галасы раслі, гримелі, зрабіліся страшнымі, і раптам п'яанне адразу абарвалася.

Прайшло некалькі часу ў чаканні, потым усе, быццам ахопленыя раптоўным гневамі, пачалі крычаць:

— Гэта-ж твае прыяцелі, гэтыя варвары! Зраднік! Падлюга! Ты вярнуўся глядзець на нашу пагібель, ці-ж не праўда?

— Дайце яму гаварыць!

— Не! не!

Як не жадалі яны звароту Гамількара, але цяпер яны былі вельмі злосныя на яго за тое, што ён не адхіліў бяды, якая васцігла іх, ці, правільней, што ён разам з імі не перацягнуў гэтай бяды.

Калі сціхла крыху хваляванне, жрэц Малоха падняўся.

— Мы хочам ведаць, чаму ты не вярнуўся ў Карфаген раней?

— Што вам да гэтага?—з пагардай адказаў суфет.

Іх крыкі падвоіліся.

— У чым вы вінаваціце мяне? Ці, можа, я дрэнна вёў вайну? Вы мелі ў руках звесткі аб усіх маіх бітвах, вы, якія дапусцілі варвараў зусім спакойна...

— Даволі! Даволі!

Тады Гамількар загаварыў зусім ціха, каб прымусіць сябе лепш слухаць.

— О так, гэта праўда. Я памыліўся, светачы ваалаў,—і сярод вас ёсць адважныя. Гіскон, устань!—І прыжмурыўшы вочы, ён углядаўся ў рады сядзеўшых, быццам адшукваючы кагосці.

— Устань-жа, Гіскон. Ты можаш мяне абвінаваціць, а яны падтрымаюць цябе. Дзе-ж ён?—Старэйшыны ў вялікім непакоі пачалі рухацца, паціскаючы плячыма, быццам іх сцябалі бізунамі.

— Скажыце-ж мне, дзе Гіскон... Вы не ведаеце нават, ці жывы ён, ці мёртвы.

І не звяртаючы ўвагі на іх крыкі, ён пачаў гаварыць, што, пакінуўшы суфета, яны прадалі тым і рэспубліку.

Нехта заапладыраваў—найменш багатыя з членаў савета, якіх падазравалі ў тым, што яны заўсёды схіляліся на бок народа ці тыраніі. Праціўнікі іх, верхаводы Сісітаў і кіраўнікі гораду,

складалі большасць; тыя, хто меў самы вялікі ўплыў, сталі побач з Ганоам, які сядзеў у другім канцы залі, каля дзвярэй.

Ён замазаў румынамі язвы на твары. Рукі былі абверчаны павязкамі, прасякнутымі наскрозь тлустымі пахнючасцямі, якія капалі на пліты падлогі, хвароба яго, як відаць, прогрэсавала: вочы зніклі пад апухлымі павекамі; ён павінен быў закідваць галаву, каб бачыць. Ён загаварыў хрыплым і вельмі няпрыемным голасам.

— Менш ганарыстасці, Барка. Усе мы бывалі разбітымі. Кожнаму прыходзіцца несці сваё гора. Скарыся і ты.

Гамількар працягваў:

— Калі-б вы любілі мяне хоць так, як яго, Карфаген быў-бы цяпер ахоплены вялікай радасцю. Колькі разоў я рабіў заклік да вас, а вы мне заўсёды адмаўлялі ў грошах.

— Нам яны патрэбны самім,—адказалі верхаводы Сістаў.

— А калі маё становішча было распачным,—мы ў той час пілі мачу аслюкоў і з'елі пасы ад сандалеў,—калі я хацеў, каб усе травінкі ў палях абярнуліся ў салдатаў і гатовы быў складаць атрады з гнілі нашых забітых,—вы адазвалі да сябе апошнія мае караблі.

— Мы не можам усім рызыкаваць—адказваў Ваал-Ваал, уладар залатых руднікоў у Гетулі.

— А што вы рабілі тут, у Карфагене, у вашых дамах, за вашымі сценамі? Вы павінны зрабіцца разумнейшымі, і трымаць усіх пад страхам. І калі Афрыка, уся цалкам, скідае ваша ярмо,—значыць вы не ўмеце,—вы, кіраўнікі кволя, —надзець яго зноў ёй на шыю. І калі лібійцы з усходу згаворацца з нумідзійцамі на захадзе, калі вандроўнікі з'явіцца з поўдню, а рымляне з поўначы...

Пачуліся крыкі агульнага жаху.

— О, тады, вы пачнеце біць сябе ў грудзі, валяцца ў пылу, рваць на сябе вопраткі. Дарэмна,—вам усё-ж прыдзецца скарыцца і пайсці круціць жорны ў Сабуры, ці знімаць вінаград на горах Лацыума.

Старэйшыя ўдарылі сябе па правай ляшцы ў знак нягоды, і рукавы іх вопраткі ўзняліся, як велізарныя крылы спалоханых птушак. Ахоплены бадзёрым настроем, Гамількар працягваў гаварыць, стоячы на верхняй сходцы афярніка, дрыжачы,

страгны; ён падняў рукі, і прамяні кандэлябра, гарэўшага ззаду, праходзілі ў яго паміж пальцамі, як залатыя пікі.

— Вы страціце свае караблі і памесці, застанецеся без ваших вісячых пасцеляй, без рабоў, якія расціраюць вам ногі. Шакалы палягуць у ваших палацах, плуг пераверне пліты надгробкаў на магілах. Ад вас нічога не застанеца, толькі клёкат арлоў будзе чутны над грудай руін на месцы быўшага горада... Ты загінеш, Карфаген...

Жрацы, усе чацвёрэ, працягнулі рукі, адхіляючы пракляцце. Усе ўскочылі з месц, гатовыя кінуцца на Гамількара. Але морскі суфет,—свяшчэнная пасада, якая знаходзілася пад апекай Сонца,—быў недатычным, пакуль яго не асудзіў сход багатых. І ўсе адступілі перад ім.

Старэйшыны пачалі радзіцца. Іх інтарэсам, іх існаванню пагражалі варвары. Але без дапамогі суфета яны не маглі з імі справіцца. Гамількар не хацеў умешвацца ні ў якія справы кіравання. Яны пачалі ўпрошваць, умоўваць і так як у прамовах іх некалькі разоў паўтарылася слова здрадніцтва, ён прышоў у шаленства. Адзіным здраднікам, па яго словах, быў сам Вялікі Савет, бо з вайной канчаліся абавязацельствы воінаў; яны былі вольнымі, як толькі вайна спынілася; ён нават хваліў іх адважнасць і гаварыў пра тыя выгоды, якія можна было ад іх атрымаць, калі прывабіць іх да рэспублікі падарункамі і ўсякімі ільготамі.

Тады Магдасан, адзін з самых старэйшых кіраўнікоў правінцыі, загаварыў, паблісківаючы жоўтымі вачыма:

— Відаць, Барка, ад доўгіх вандраванняў, ты зрабіўся грэкам, або рымлянінам,—не ведаю ўжо кім. Што ты нам гаворыш,—аб якіх нагородах для гэтых людзей? Хай лепш варвары гінуць дзесяткамі тысяч, чым нам страціць аднаго з сваіх.

Старэйшыны ківалі галавой у знак згоды; пачулася гутарка:

— Безумоўна, ці варта нам сцясняцца,—заўсёды іх можна набраць, колькі патрэбна.

— Ад іх вельмі лёгка пазбавіцца, ці-ж не праўда? Іх кідаюць у хвіліну небяспекі, як зрабілі вы ў Сардынii... Паведамляюць непрыяцеля, які шлях яны абяруць, як вы зрабілі з галамі ў Сіцыліі, ці проста высаджваюць сярод адкрытага мора. Звяртаючыся сюды, я бачыў скалу, якая пабялела ад іх касцей.

— Вось дык няшчасце,—бессаромна заўважыў адзін.

— Не прадаваліся яны, ці што, сотні разоў ворагу?—выкрывалі другія.

Гамількар зноў з вялікім запалам пачаў гаварыць.

— Дык навошта-ж вы, насуперакі вашым звычаям, далі звярнуцца ім зноў у Карфаген? І трымалі тут, у вашым горадзе, бедных і шматлікіх, сярод усёй вашай раскошы? Ці вы разлічвалі, што яны самі сябе перарэжуць і пазбавяць вас тым ад сумных абавязкаў—выканаць свае абяцанні? Вы ненавідзіце іх за тое, што яны сільныя. А мяне, правадыра іх, вы ненавідзіце яшчэ мацней. О так,—я адчуў гэта зараз, калі вы мне цалавалі рукі, і ледзь стрымліваліся, каб не скупаць іх.

Калі-б ільвы, якія спяць на двары, рэвам уварваліся ў храм, шум, падняты імі, не мог-бы быць страшней. Тады падняўся вярхоўны жрэц Эшмун і, звяртаючыся да Гамількара, сказаў:

— Барка, Карфаген хоча, каб ты прыняў начальства над усімі пунічнымі сіламі супроць наёмнікаў.

— Я адмаўляюся,—адказаў Гамількар.

— Мы дамо табе неабмежаваную ўладу,—закрычалі верхаводнікі Сісітаў.

— Не!

— Без усякага кантроля, табе аднаму непадзельна, грошай колькі захочаш, усіх палонных і ўсю здабычу, пяцьдзсят еарэтаў зямлі за кожны труп ворага.

— Не, не, з вамі перамагчы немагчыма.

— Ён іх, мабыць, баіцца...

— Таму што вы подлыя, скарэдныя, няўдзячныя, баязлівыя, і да таго-ж бязмозгія.

— Ён іх шануе!

— Каб стаць на чале іх!—сказаў нехта.

— І напасці на нас з імі,—сказаў другі.

А з глыбіні залі Ганон пракрычаў:

— Ён хоча зрабіцца каралём!

! Усе паўскоквалі, перакідваючы сядзэнні і факелы; натоўпам кінуліся да афярніка, размахваючы кінжаламі. Але Гамількар выцягнуў з-пад рукава два шырокіх корціка; нахіліўшыся і выставіўшы левую нагу ўперад, пабліскваючы вачыма, сціснуўшы зубы, ён з выклікам глядзеў на іх, нерухома, пад залатым кандэлябрам.

І паступова, павярнуўшыся спіною да суфета, старэйшыны спуściлiся са сходак, ашалелыя ад сваёй няўдачы і нiзасцi,— яны ў другi раз адступiлi перад iм.

Ранiца настала і сонца ўзышло. Але факелы, раскiданыя па падлозе, яшчэ не згаслi, а гарэлі, крываваымi плямамi расцiлалiся па перламутравых плiтах, якiмi была выкладзена падлога храма.

Разыходзячыся па дамах, старэйшыны, у выглядзе развiтальнага прывiтання, абсыпалi Гамiлькара пагрозамi і ён адказваў iм тым-жа.

— Да наступнай ночы, Барка,—у храме Эшмуна!

— Я буду там.

— Мы асудзiлi цябе з дапамогай багатых!

— А т вы разам з народам!

— Беражыся,—каб не прышлося табе скончыць днi на крыжы.

— А вы глядзiце, каб вас не раздэ́рлi на вулiцах.

Але ледзь пераступiўшы парог храма, усе зараз-жа прынялi мiрны і лагодны выгляд.

* * *

Сонца стаяла высока, калi каляснiца Гамiлькара, грукочачы, пад'ехала да брамы маёнтка Мегары.

Усе слугi выбеглi насустрач гаспадару. Iх было вельмi многа; са страху перад наёмнiкамi, у Карфаген прывялi назад усiх, хто працаваў у памесцях за горадам. Земляробы, апранутыя ў звярыныя скуры, цягнулi ланцугi, прыкаваныя да калодак; у рабочых з майстэрань, якiя выраблялi пурпуровую фарбу, былі цёмна-чырвоныя рукi, як у катаў; маракi насiлi зялёныя каўпакi; рыбаки—пацеркi з каралаў; паляўнiчыя—сетку, перакiнутую цераз плячо, а людзi Мегары—белыя цi чорныя тунiкi, скураныя штаны, і саламяныя, лямцавыя цi палатняныя шапачкi,— гледзячы па пасадзе цi рамястзу, якое яны выконвалi.

Усе кiнулiся перад iм на землю нiцма і крычалi:

— Вока Ваала, хай працвiтае твой дом!

Наглядальнiкi ў галаўных убраннях, як у сфiнксаў, з даўгiмi палкамi ў руках, разганялi натоўп.

Гамiлькар прайшоў праз адчыненыя перад iм дзверы складаў,—у велiзарную круглую залу, дзе зыходзiлiся, як шпiцы колаў, даўгiя праходы, што вялi ў iншыя памяшканнi.

Каменны круг з краткамі, які падтрымліваў наваленыя в дываны падушкі, стаяў пасярэдзіне.

Суфет пачаў шпарка хадзіць вялікімі крокамі ўзад і ўперад. Ён шумна дыхаў, топаў нагой аб зямлю і праводзіў рукой па ільбыццам адганяючы надакучлівых мух. Але нарэшце, трасянуўшы галавой і заўважыўшы купы сваіх багаццяў, ён супакоіўся; выглізнаючых у глыбіні праходаў напаміну яму другія залі, поўныя яшчэ больш рэдкіх багаццяў. Пласцінкі бронзы, зліткі срэбра і палосы жалеза чаргаваліся з кавалкамі волава, якія былі прывезены з Касітэрыдаў па Змрочным моры; розныя смолы з краіны чорных людзей выступалі з мяшкоў з пальмавай кары; і залаты пясок, набіты ў бурдзюкі, непрыкметна рассыпаўся працягамі і швы. Тоненькія жмуткі морскіх траў віселі паміж ільбоў з Егіпта, з Грэцыі, Тапробаны і Іудэі; каралы, быццам развесістыя кусты, шчацініліся каля асноваў сцен; невыразны пах насіўся ў паветры; выпарэнні пахнучасцей, скур і стравусавых пер'яў звязаных вялікімі букетамі і падвешаных каля самага скляпення. Перад кожным праходам, утвараючы арку над дзвярыма, стаялі ля касякоў слановыя клыкі, якія былі злучаны ўверсаканцамі.

Гамількар падняўся на каменны круг. Навокал стаялі, са складзенымі крыжамі і з апушчанымі рукамі, усе яго кіраўнічыя, толькі Абдолон'м, старэйшы дамакіраўнік, з пагардным выглядам падняў сваю востракутную мітру.

Гамількар пачаў распытваць начальніка караблёў. Гэта быў стары марак з вывернутымі ад заўсёдашняга знаходжання пад ветрам павекамі; белае клочча яго барады спускалася да самых кален, як быццам бура навекі пакінула на барадзе яго мокрую пену.

Ён адказаў, што пасланыя ім караблі падняліся па рэчках іскіфаў, прабраліся да юграў, эстаў у Колх'іду, скралі ў Архіпелага 1500 дзяўчат і патапілі ўсе чужаземныя караблі, якія пераплылі за мыс Эстрымона, каб заставалася сукрытай таямніца шляхоў. Знізіўшы голас, стары марак паведаміў, што ў Рузыкадзе адну з трыхэн захапілі нумідзійцы.

— Бо яны таксама на іх баку, гаспадар.

Гамількар насупіў бровы; пасля знакам загадаў гаварыць начальніку караванаў, у даўгой карычневай вопратцы без пояса.

Караваны, як заўсёды, выступалі ў зімовыя роўныя дні. Але

з тысячы пяцьсот чалавек, якія накіраваліся ў глыбіню Эфіопіі, з лепшымі вярблюдамі, з новымі мяхамі для вады і з вялікім запасам каляровых тканін,—толькі адзін звярнуўся ў Карфаген,—астатнія загінулі ад стомленасці ці павар'яцелі перад жахам пустыні. Караваны з Індыі вярнуліся з павамі і перцам і новымі тканінамі. З Гетулі і з Фецана прывезлі звычайную здабычу; але цяпер ён ужо не адважыўся адпраўляць новых караванаў.

Гамількар зразумеў—наёмнікі занялі ўсе адлегласці навокал Карфагена. Ён глуха ўздыхнуў і абапёрся на другі локаць, а выступіўшы ўперад кіраўнічы ўсімі памесцямі ўвесь дрыжэў перад ім, баючыся гаварыць, не глядзячы на свае шырокія плечы і вялікія, налітыя крывёю вочы. На яго курносы, як у дога, твар была накінутая сетка з палосак кары; за поясам з нявырабленай леапардавай шкуры блішчэлі два корціка.

Калі Гамількар павярнуўся да яго, ён гучнымі крокамі пачаў заклікаць ваалаў. Гэта была не яго віна. Ён нічога не мог зрабіць. Ён лічыўся з надвор'ем, выбіраў здатныя землі, узгадняючыся са становішчам зорак, зрабіў пасадку ў зімовы сонцастой, загадаў палоць і падрэзваць, калі месяц быў на ўбылі, сачыў за рабамі і пільнаваў іх вопраткі.

Гамількара раздражняла гэтая доўгая прамова. Ён ляснуў языком, і чалавек з корцікамі пачаў гаварыць хутчэй.

— Ах, гаспадар, яны ўсё расцягнулі, усё пакралі, зруйнавалі ўсё.

Ён працягваў, заліваючыся слязімі.

— Ах, калі-б ты всадаў, якія поўныя былі скляпы, як ярка паблісквалі новыя плугі. А якія сытыя бараны! На дзіва добрыя быкі. Ніводнага не засталася, яны ўсіх вывелі. О, я не перажыву гэтага няшчасця!..

— Змоўкні!—спыніў яго, задыхаючыся ад гневу, Гамількар.— Хіба я бядняк? Не хлусце, кажыце ўсю праўду. Я хачу ведаць аб ўсім, што загінула, да апошняга зерняці збожжа. Абдолонім, прынясі мне рахункі караблёў, караванаў, памесцяў і дома.

Ідучы задам да самых дзвярэй і апусціўшы да зямлі рукі, усе кіраўнічыя вышлі.

Абдаланім выняў са зробленай у сценцы шафкі шнуркі з вузламі, палоскі палатна і папіруса, баранавыя лапаткі, якія былі спісаны дробненькімі лірамі. Ён склаў усё гэта да ног Гамількара і падаў яму драўляную рамку з нацягнутымі на ёй

трыма ніткамі, на якія былі надзеты кулькі з золата, серабра і рога—гэта быў фінікійскі лічымнік.

Гамількар слухаў яго, цікавячыся самымі маленькімі дробязямі хатняй гаспадаркі і ўспакойваючыся аднастайным голасам, які пералічваў лічбы; але вось Абдаланім пачаў усё павольней і павольней. Раптам ён выпусціў драўляныя дошчачкі з запісамі і кінуўся сам на зямлю ніцма, выцягнуўшы рукі ў паставу асуджанага. Гамількар спакойна падняў дошчачкі; губы яго раскрыліся і вочы расшырыліся, калі ён убачыў на рахунку расходаў за адзін толькі дзень неймаверную колькасць мяса, рыбы, птушкі, він і пахнючасыя, а таксама і мноства разбітых ваз, памёршых рабоў, папсаваных дываноў.

Не ўстаючы з зямлі, Абдаланім расказаў яму аб балі варвараў. Ён не мог не паслухаць старэйшын.

— Устань,—загадаў яму Гамількар і спусціўся ўніз з узвышэння.

Абдаланім пайшоў за ім; калены яго дрыжэлі. Але, схпіўшы раптам жалезную палоску, ён, як звар'яцелы, пачаў паднімаць пліты падлогі. І раптам перад ім, уздоўж усяго прахода, паказаўся рад ямін, куды складалася ў карфагенян збожжа.

— Ты бачыш, вока ваала, яны яшчэ ня ўсё ўзялі. Яны вельмі глыбокія і да самага верху поўныя. Пакуль цябе не было, я загадаў выкапаць іх усюды. Дом твой поўны збожжам, як сэрца мудрасцю.

Усмешка прабегла па твары Гамількара.

— Добра, Абдаланім.

Пасля, нахіліўшыся, сказаў яму на вуха:

— Вывозь, колькі будзе магчыма, з Этрурыі, Бруцыума, адкуль захочаш, і па якіх хочаш цэнах. Павялі і хавай. Трэба, каб мне належыла, мне аднаму, усё збожжа Карфагену.

Разам з Абдаланімам Гамількар пайшоў на галерэю, якая колцам абкружала ўвесь будынак і на якую выводзілі ўсе праходы. Яны параўняліся з напалову расчыненымі дзвярыма.

Воблака прыемна пахнучай пары ахутала іх.

— Штурхні дзверы.

Яны ўвайшлі.

Голыя людзі мясілі тут розныя саставы, расціралі травы і мяшалі вуголле, разлівалі масла па збанках, адчынялі і зачынялі

маленькія ячэйкі, якія былі выдлублены навокал усёй сцяны, і столькі іх там было, што ўсё памяшканне нагадвала ўнутранаць вулея. Усюды былі рассыпаны смолы, парашкі, карэнне, шклянныя пузыры, галіны таволгі, пялёсткі ружаў. Цяжка было дыхаць сярод адураючых пахнучасцяў.

Глянуўшы на скрынкі з нардам, якія былі нарыхтаваны для адпраўкі за мора, ён загадаў кінуць туды антымону для павелічэння вагі.

Ён прайшоў на другі бок садоў, да мізэрных домікаў, паглядзець на работу хатніх рамеснікаў, вырабы якіх ішлі на продаж. Краўцы вышывалі ўзорамі плашчы; другія плялі сеткі, размалёўвалі падушкі, кроілі сандалі; рабочыя з Егіпта чарапашынай паліравалі папірус; лёталі чаўнакі ткачоў, грывелі кувадлы збройнікаў.

Гамількар спыніўся каля іх і сказаў ім:

— Куйце мечы. Куйце без адпачынку. Мне яны будуць патрэбны.

Гамількар замарудзіў крокі; дарожкі ўсюды былі перагарджаны вялікімі дрэвамі, апаленымі ва ўсю даўжыню; платы былі зламаны; вада абвадняльных каналаў расцякалася дарэмна; у мутных лужынах ляжала бітае шкло, шкілеты малпаў. Усё было кінута так, як заставалася пасля бала наёмнікаў; слугі не чакалі, што Гамількар калі-небудзь можа звярнуцца дадому.

На кожным кроку перад ім адкрываліся новыя зруйнаванні, новыя рэшткі рагрому. Ён не мог паставіць гэтых людзей перад катапультай і разнесці іх у кавалачкі. Яму стала дасадна, што ён абараняў іх на сходзе старэйшын; ён быў абдураны, жорстка ашуканы.

Абдаланім дрыжэў кожны раз, калі Гамількар набліжаўся да паркаў. Але суфет пайшоў па сцежцы да млына, адкуль насустрэч ім несліся сумныя гукі.

Там, у хмарах пылу, круціліся цяжкія жораны: два гранітных конусы, пастаўленыя адзін на адным. Адны з рабочых рукамі і грудзямі напіралі на жоран, штурхалі яго, а другія ўпрагліся і цягнулі яго. Шлейкі нацёрлі пад пахамі іх гнойныя раны, як на холках у аслоў, і чорныя разлезлыя лахманы, ледзь прыкрываючы бакі, як даўгія хвасты, цяляпаліся канцамі каля сцёгнаў. Вочы былі чырвоныя, ланцугі звінелі на нагах; яны ўсе ў адзін

час парыўчаста дыхалі. На іх былі надзеты наморднікі, каб яны не маглі есці муку і рукавіцы без пальцаў закрывалі рукі, каб перашкодзіць ім хапаць яе.

Мацней затрашчэлі драўляныя перакладзіны пры з'яўленні гаспадара. Зерне расціралася, рыпела пад жоранам. Некалькі рабсчых упалі на калені, астатнія, не перапыняючы работы, пераступалі цераз іх.

Гамількар падазваў начальніка рабоў—Гідэнема і загадаў зняць наморднікі. Тады, як галодныя зверы, усе з выем накінуліся на муку, пажыраючы яе, уткнуўшыся тварам у яе груды.

— Ты іх знясіляеш,—сказаў суфет.

Гідэнем адказаў, што так было трэба, каб прымусіць слухацца.

— Варта цябе было паслаць у Сіракузы ў школу рабоў. Загадай прывесці астатніх.

Па яго загадзе, кухары, віначэрпіі, канюхі, ганцы, носбіты насілак, лазеннікі і жанчыны з дзецямі—усе выстраіліся даўгімі радамі у садзе. Яны стараліся не дыхаць. Гамількар павольна праходзіў, уважліва разглядаючы кожнага.

— Навошта мне гэтыя старыя?—сказаў ён.—Прадай іх. Тут надта многа галаў,—яны п'яніцы. І крыцян таксама многа; яны ашуканцы. Купі мне кападокійцаў, азіятаў і неграў.

— Вось зірні, Вока Ваала,—паказаў Гідэнем на асілака-лібійца,—гэтага ледзь здолелі выняць з пятлі.

— Э! Дык ты што-ж, жыць не хочаш?—з пагардай запытаў яго суфет.

Раб адважна адказаў:

— Так.

— Выведзіце яго!—загадаў Гамількар.

Далей ён запытаўся самніта, які хістаўся, як параненая чапля.

— А з табой што? Хто цябе скалечыў?

Выявілася, што сам Гідэнем пераламаў яму ногі жалезным прутам.

Гэтая бессвядомая жорсткасць страшэнна абурыла суфета; ён вырваў з рук Гідэнема агатавыя каралі—знак яго годнасці.

— Будзь праклятай сабака, якая кусае свой статак! Калечыць рабоў, о міласць Таніты! А! Так ты робіш жабраком свайго гаспадара! Задушыць яго ў кучы гною! А тыя, якіх тут нехапае? Дзе яны? Ці-ж ня ты іх перарэзаў разам з салдатамі?

Ён быў такі страшны, што жанчыны разбегліся. Рабы адступілі назад і сталі воддаль шырокім колам абкружыўшы іх абаіх; Гідэнем палаваў яго сандалі; суфет некалькі секунд стаяў, падняўшы на яго руку.

У гэты раз Гамількар рашуча накіраваўся да парка, дзе стаялі сланы.

Сланы былі гордасцю ўсіх вялікіх пакаленняў Карфагена. Сланы насілі іх дзядоў, перамагалі ў баях; іх шанавалі, як улюбёнцаў сонца.

Сланы Гамількара лічыліся самымі сільнымі ва ўсім Карфагене. Перад ад'ездам Гамількар узяў з Абдаланіма прысягу ахоўваць іх. Але цяпер яны памерлі ад нанесеных ім калецтваў, толькі трое засталіся яшчэ жывымі і ляжалі пасярэдзіне двара, у пылу, перад рэшткамі кармушак.

Сланы пазналі гаспадара і падыйшлі да яго. У аднаго былі вельмі скрамсаны вушы, у другога шырокая рана на калені, у трэцяга адсечаны хобат. Яны жаласна глядзелі на Гамількара ўзрокам разумных істот, а той, што быў з адсечаным хобатам, схіліў велізарную галаву і, падгінаючы калені, стараўся далікатна пагладзіць яго сваім жаклівым абрубкам.

Ад ласкі жывёліны слёзы брызнулі з вачэй Гамількара. Ён кінуўся на Абдаланіма.

— Ах, ты, нягоднік! На крыж яго, на крыж!

Абдаланім, страціўшы прытомнасць, ніцма ўпаў на зямлю.

Адварнуўшыся ад яго, Гамількар пайшоў далей, міма даўгой будыніны з чорнага каменя,—Эргастула, турмы для рабоў, выбудаванай у чатырохкутным рове. Тут чакаў яго апошні ўдар. Расчыненыя дзверы біліся аб касякі на ветры. Змрочнае святло падала ў вузкія байніцы і суфет разгледзеў вісеўшыя на сценах у сярэдзіне разбітыя ланцугі.

Гэта ўсё, што засталася ад палонных, якія былі ўзяты ў часе вайны.

Тым-жа вечарам, увашоўшы на сход багатых у храме Эмшуна, Гамількар заявіў перад усімі:

— Светачы ваалаў, я прымаю начальства над усімі ваеннымі сіламі Карфагена супроць войск варвараў.

Макарская бітва

Гамількар на другі-ж дзень патрабаваў ад сіцітаў грошай і аблажыў цяжкім падаткам усіх багатых. І што здавалася самым дзіўным, для карфагенскіх звычайў—ён прымусіў плаціць падаток нават саслоўі жрацоў.

Ён патрабаваў усіх коняй, усіх асликоў і ўсе запасы зброі. Некаторыя стараліся захаваць свае багацці,—у іх прадалі ўсё, і каб пасароміць скарэднасць другіх, ён сам унёс шэсцьдзесят поўных узброенняў і тысяча пяцьсот гомораў мукі—столькі-ж, сколько ўнесла ўсё таварыства гандляроў слановай косцю.

Цяпер трэба было стварыць армію. Але ён не браў, як Ганон, усіх грамадзян запар. Перш за ўсё ён адхіліў усіх, хто веў сядзячае жыццё, затым усіх таўстых і ўсіх палахлівых на выгляд; але прыняў за тое людзей з цёмным мінулым, усю беднату Малкі, сыноў варвараў і вольнаадпускных. У ўзнагароду ён абяцаў новым карфагенянам параўняць іх у правах са старымі грамадзянамі.

Самым важным клопатам яго было пераўтварэнне легіёна. Гэтыя маладыя красуны лічылі сябе высокім ваенным саслоўем Карфагена і кіраваліся самі сабой. Ён змясціў іх начальнікаў; пачаў з імі абыходзіцца сурова; прымусіў бегаць, скакаць, узбягаць, не пераводзячы дыхання, на схілы Бірсы, мятаць пікі, дужацца і спаць ноччу на пляцах пад адкрытым небам. Родзічы вельмі шкадавалі, глядзячы на іх.

Дадаўшы да сланоў, што вярнуліся з-пад Уцікі, усіх адабранных у прыватных уласнікаў, ён саставіў фалангу з 72 сланоў; ён зрабіў іх страшнымі, умацніўшы іх узброенне. Кожны патоншык меў пры сабе стальны разец з калатушкай, і мог у выпадку, калі-б у часе схваткі слані панеслі, прабіць слану чэрап.

Гамількар распараджаўся ўсімі і ўсім, як лічыў патрэбным. Старэйшыны дамагаліся ўказаць яму на закон; ён ішоў наўсуперакі; ніхто не адважваўся выяўляць сваё незадавальненне; усе схіляліся перад сілай яго генія.

Ён адзін узяў на сябе кіраўніцтва і вайной і фінансамі.

Узброеныя атрады з раныцы да вечара хадзілі па вуліцах Карфагена; не змаўкалі трубныя гукі; на вазах везлі шчыты, палаткі, пікі, двары былі поўныя жанчын, раздзіраючых палатно

на кавалкі; усе адзін ад аднаго заражаліся гарачнасцю, душы Гамількара напаўняла рэспубліку.

Усё было гатова, але Гамількар яшчэ не выступаў.

Карфагеняне чакалі вайны з такой-жа нецярплінасцю, як і варвары. І ў далінах і ў палатках хваляваліся адным жаданнем, адной трывогай; усіх мучыла адно і тое-ж пытанне,—што з трымлівае Гамількара.

А ён ад часу да часу паднімаўся на кумпал храма Эшмуна, становіўся побач са звястуном месяца і назіраў за ветрам.

Аднойчы, гэта было на трэці дзень месяца Цібі, усе ўбачылі, як ён вельмі паспешна пусціўся да Акропаля. І зараз-жа па вуліцах заварушыўся народ. У Мапалах усё пачало шумна рухацца, жанчыны ў слязах кідаліся на грудзі спехатліва ўзброеным воінам, якія спяшаліся на пляц Камона заняць сваё месца ў радах. За імі ісці не дазвалялася, нават гутарыць нельга было з імі; да ўмацавання ніхто не павінен быў падыходзіць; і горад вельмі хутка заціх, як велізарная магіла. Салдаты задумваліся, апіраючыся на пікі; а тыя, што, засталіся дома адны, уздыхалі.

Калі сонца зайшло, войскі выступілі праз заходнюю браму; але, замест таго, каб рушыцца проста насустрач наёмнікам, яны пайшлі берагам мора і хутка дайшлі да салонных лагун, дзе паблісквалі, пабялеўшыя ад солі круглыя лужыны, зусім як велізарныя срэбныя паўміскі, забытыя некім на беразе.

Лужыны пачалі сустракацца ўсё часцей. Глеба рабілася мякчайшай, ногі ў ёй грузлі; Гамількар не думаў вяртацца. Ён ехаў увесь час наперадзе; і конь яго ўвесь як дракон у жоўтых плямах, раскідваючы пену навокал моцнымі штуршкімі, рухаўся ўперад па гразкой дарозе. Ноч насунулася, ноч без месяца, цёмная. Пачуліся крыкі страху: некаму здалося, што ўсе гінуць. Гамількар пазрываў з перапалоханых зброю і аддаў яе слугам. Глей рабіўся ўсё глыбейшым і глыбейшым. Многім прышлося сесці на ўючных жывёлін, другія чапляліся за хвасты коняў; дужэйшыя цягнулі слабейшых, і атрад конных лігураў канцамі пікаў падштурхваў ззаду пяхоту. Цемра яшчэ больш згусцілася: войска збілася з дарогі, усе спыніліся.

Рабы суфета пайшлі ўперад шукаць вехаў, якія былі расставлены раней, па яго загаду, на пэўнай адлегласці адна ад аднаго. Рабы крычалі ў цемнаце, і войска здалёк памалу ішло следом за імі.

Пад нагамі пачулася цвёрдая глеба. Паказалася перад імі няясна бялеючая палоска, дугой уходзячая ў туманную далеч, яны апынуліся на беразе ракі Макара.

Раскінулі лагэр. Але не глядзячы на холад, кастроў не распальвалі.

Сярод ночы падняўся шторм з мора; Гамількар загадаў разбудзіць воінаў; але не адна труба не прагучэла, у цішыні начальнікі ціханька штурхалі спаўшых у плечы.

Воін высокага росту апусціўся ў ваду, яна ледзь дайшла яму да пояса. Можна было прайсці.

Суфет загадаў расставіць трыццаць двух сланоў упоперак ракі, у ста кроках адсюль уверх па плыні, астатнія-ж расставлення ніжэй, павінны былі затрымліваць знесеных цячэннем воінаў. І войскі, трымаючы над галавой зброю, як паміж двух сцен, прайшлі праз Макара.

Сочачы штодзенна за ветрамі з кумпала храма Эшмуна, Гамількар заўважыў, што заходні вецер наганяе пяскі, перагароджвае рэчку даўгім натуральным бродам. Той-ж вецер асушаў і рабіў на час даступнымі для праходу грузкія балоты ля берага мора.

Войскі былі цяпер на левым беразе, перад Уцікай, на шырокай раўніне,—важныя перавагі для сланоў,—галоўнай сілы Гамількаравага войску.

Генеральная выдумка надала бадзёрасці салдатам. Яны хацелі зараз-жа кінуцца на варвараў; суфет прымусіў іх перш за ўсё адпачыць дзве гадзіны.

Варвары былі здзіўлены, заўважыўшы, што воддаль вяршылася зямля. Узмацніўшыся, вецер гнаў пескавыя віхуры, хаваючы ад наёмнікаў пунічнае войска. Як відаць, нешта велізарнае насоўвалася на іх. Павыходзячы з палатак, варвары глядзелі ўперад; жыхары Уцікі ўзлазілі на сцены, каб лепш бачыць.

Яны адрознівалі мноства папярочных палосак, ашчацініўшыхся роўнымі вострыямі. Палоскі раслі, рабіліся больш доўгімі і шырокімі; нейкія чорныя груды гойдаліся між імі; раптам паказалася нешта падобнае да велізарных квадратных кустоў з голымі галінамі; і тады ўсім стала ясна,—гэты былі сланы, абкружаныя лесам пікаў; у адзін голас усе варвары крыкнулі:

— Карфагеняне!

Без усякіх сігналаў, не чакаючы каманды, варвары кінуліся да зброі, каб хутчэй напасці на Гамількара.

Пры адным гэтым імі Спендзі задрыжэў. Ён паўтарыў, задыхаючыся:

— Гамількар! Гамількар!

А Мато, як знарок, не было тут. Што рабіць?

Бегчы немагчыма, ды і куды? Нечаканае з'яўленне карфагенян, страх перад суфетам і, асабліва, неабходнасць неадкладна рашыцца на што-небудзь збіла з панталыку Спендзі; ён ужо бачыў сябе праткнутым сотнямі мечай, з адсечанай галавой, мёртвым. Тымчасам яго паклікалі; трыццаць тысяч чалавек гатовы былі ісці за ім; гнеў на самага сябе ахапіў яго; каб схаваць сваю бледнасць, ён намазаў сабе шчокі румянамі, потым зашпіліў на каленках панцыр, выпіў шклянку моцнага віна і пабег услед за войскам, якое спяшалася насустрач суфету.

Наёмнікі так хутка пастроіліся, што Гамількар ледзь здолеў паставіць сваё войска ў баявы парадак. Карфагенскае войска налічвала каля дванаццаці тысяч чалавек, але здавалася яно значна меншым, бо выстраілася даўгім, надта сціснутым прамакутнікам, з вузкімі флангамі.

Бачучы іх слабасць, нястрымная радасць ахапіла варвараў: як на тое, самага Гамількара не было відаць. Ці не заспаўся ён там? Але-ж ці не ўсёроўна? Падазронасць, якую яны адчувалі да гэтых гандляроў, узнімала іх дух.

Яны развярнуліся вялікай прамой лініяй, якая выступала за флангі пунічнай арміі, каб з усіх бакоў абхапіць яе. Але ледзь яны падышлі на тры сотні крокаў, сланы раптам павярнулі назад; тут-жа і клнабары, павярнуўшыся на месцы, пайшлі за імі; здзіўленне наёмнікаў падвоілася, калі і лёгкая пяхота пабегла наўздагон за імі.

Карфагеняне спалохаліся: яны ўжо бягуць. Страшны шум падняўся ў войсках варвараў; і, з вышыні свайго вярблюда, Спендзі радасна закрычаў.

— Я так і ведаў. Уперад! Уперад!

І талы паляцелі дрошкі стэлы. знарады з прашчоў мятальнікаў, усё разам. Сланы, параненыя стрэламі, пабеглі хутчэй; пыльная густой хмарай ахутаў іх, і, як цені ў тумане, яны зніклі ў ім.

Гамількар загадаў, каб часці флангі рассунуліся, прапусціўшы скрозь праходы ляцеўшых на флангі слачоў, лёгкую пяхоту і кон-

ніцу; і так добра разлічыў адлегласць паміж войскамі, што калі варвары напалі на яго, карфагенскае войска ўжо выцягнулася ў адну даўгую суцэльную лінію. У сярэдзіне даўгімі пікамі шчацінілася фаланга, якая складалася з сінтагм, ці правільных квадратаў па шаснаццаць чалавек на кожным баку.

Наадварот, войскі варвараў у часе шпаркага бегу ня здолелі захаваць правільнага строю. Занадта расцягнуўшаяся ў даўжыню лінія фронту была звільстая, месцамі разарваная. Воіны задыхаліся ад хуткага бегу.

Фаланга высунулася ўперад, выставіўшы свае пікі. Надта тонкая лінія варвараў не вытрымала страшэннага націску, падалася да сярэдзіны.

Войска варвараў было разрэзана на два велізарных абрубкі, якія занепакоена мітусіліся пад націскам абхапіўшых іх флангаў. Гібель здавалася немінучай.

Тады Спендзі загадаў напасці на фалангу з бакоў і, урэзаўшыся ў рады, прайсці праз яе з двух бакоў у адзін час. Але вузкія рады карфагенян праслізнулі за даўгімі, як раней стаўшы спераду, і фаланга перастроілася да варвараў, такая-ж страшная з бакоў, якой было толькі што з фронту.

Апіраючыся на сланоў, фаланга то сціскалася, то выцягвалася, перастройваючыся: квадратам, конусам, ромбам, трапецыйй і пірамідай. Бесперапынны падвойны рух утвараўся ў ёй ад аднаго канца да другога, бо тыя, хто былі ў задніх радах, перабягалі да пярэдніх, а гэтыя, па меры стомленасці ці ранення, адсоўваліся назад.

Пакрываючы галасы начальнікаў, несліся трубныя гукі і звон баявых лір карфагенян; у паветры свіцелі гліняныя і свінцовыя шары, выбіваючы мечы з рук і разбіваючы галовы. Бітва дасягнула да самага вялікага напружання. Параненныя і тыя, прыкрываючыся шчытом, вольнай рукой працягвалі мечы—насустрэч ворагам, апершы іх рукаяткай аб зямлю; другія, у лужынах уласнай крыві, паварочваліся і хапалі зубамі за ногі ступаўшых на іх воінаў. Палахліўцаў, якія прасіліся дараваць ім жыццё, ніхто нават не слухаў. Натоп так сціснуўся, пыл падняўся такой густой хмарай, шум быў такім вялікім, што доўга немагчыма было што-небудзь убачыць. Але вось атраду умбрыйцаў з шасцідзесяці ўсяго чалавек, непераможным ударам цвёрда накірэваных пік, удалося разгнаць дзве сінтагмы зараз. Адначасова

эпірскія пастухі схапіліся за грывы коняў клінабарскай коніцы, круцячы сваімі палкамі; коні панеслі іх і, скінуўшы коннікаў, пабеглі па полі. Раскіданыя ў розных мясцох карфагенскія прашчнікі стаялі ў здзіўленні, у цеснаце іх зброя была безкарыснай. Фаланга пачынала хістацца, начальнікі, не ведаючы што рабіць, бегалі, падштурхваючы салдат; варвары пастроіліся зноў; яны звярталіся; перамога была за імі.

Але раптам крык,—крык прарэзлівы, плач болі і гневу раздаўся ў першых радах варвараў, пабітых нечаканым націскам; гэта былі сланы, якія выцягнуліся дваіным радам, і былі кінуты Гэмількарам, чакаўшым, калі варвары згрупуюцца ў адным месцы. Хобаты іх, размалёваныя сурькам, былі выцягнуты ўверх, як чырвоныя вужакі; на грудзях прымацавана была рагаціна, спіну пакрываў панцыр; клькі былі прадоўжымі, крывымі як шашка з жалезнымі клінкамі,—а каб зрабіць сланоў яшчэ больш злоснымі, іх напалі сумессю моцнага віна з перцамі і ладанам. Яны пагрымвалі бубенцамі сваіх нашыйнікаў і вельмі моцна раўлі; паганятыя, якія сядзелі верхам на шыі сланоў, схілялі галовы пад струменем вогненных стрэлаў, якія ўжо ляцелі з вежаў.

Сланы раз'юшана ўрэзаліся ў натоўп варвараў. Нагрудныя шпоры, як нос карабля, рассякалі і адкідвалі назад бурлячыя кагорты; сланы хобатамі душылі людзей, ці выхоплівалі з радоў, перадавалі салдатам на вежы, распорвалі іх клькамі, кідалі ў паветра, і даўгія ўнутранасці звісалі з клькоў, як скруткі вяровак на мачтах караблёў.

Чым цясней змыкаліся рады, тым лягчэй сланы перакідвалі іх. Усе сілы наёмнікаў былі накіраваны цяпер супроць сланоў.

Варвары выколвалі ім вочы, падрэзвалі сухажыллі пад каленамі, ці, праслізнуўшы паміж ног, усаджвалі ў жывот меч па самую рукаятку і гінулі растоптанымі; асабліва смелякі па зброі ўзлазілі на сланоў і сярод полымя, пад градам каменяў і стрэлаў перапільвалі пасы і тады трысцінікавая вежа падала, як вежа з каменяў.

Чатырнаццаць сланоў на правым канцы, спалеўшы ад ран, павярнуліся супроць другога раду; паганятыя схапілі свае даўбешкі і, прыставіўшы сталёвы разец да самай макаўкі, з усіх сіл білі іх.

Велізарныя жывёліны, схіліўшыся, пападалі адна на адну. Атрымалася цэлая гара, і на гэтую груды цел і ўзбраення ўзлез

самы вялікі слон, якога карфагеняне звалі «Ярасць Ваала»; заблытаўшыся нагой ў ланцугах, ён да самага вечара выў са стралюю, якая тырчэла ў яго з вока.

Варвары слабелі; грэцкія гопліты пакідалі зброю. Бачылі, як Спендзі, схіліўшыся на шыю вярблюда, прышпорваў яго ў плечы двума пікамі. Тады ўсе кінуліся да флангаў і пабеглі ў бок Уцікі.

Бачучы, што здабыча іх уцякае, частка карфагенскіх войск, якая пад абаронай фалангі менш за ўсіх мела чалавечых афяр, хацела ўжо кінуцца ўслед за наёмнікамі. Але ў гэту мінуту раптам з'явіўся Гамількар.

Срэбнай аброцькай стрымліваў ён свайго, як тыгр, паласага каня, які быў увесь запенены. Адным рухам трохкутнай пікі ён супыніў войска.

І войска зараз-жа рушыла ў напрамку да горада і да ракі. Засталася толькі фаланга, якая занялася бязлітасным знішчэннем рэштак варвараў. Гамількар загадаў захапіць як можна больш палонных. Але карфагеняне з вялікай неахвотай выконвалі яго распараджэнні; так хацелася ім спагнаць злосць і п'янавісць, што нахапіліся ў іх. Варвары амаль не супраціўляліся. Калі да іх падыходзілі з мечам, яны спакойна падстаўлялі горла, заплюшчваючы вочы. Але былі такія, што абараняліся да апошняй мінуты; іх білі каменнямі, здалёку, як шалёных сабак.

Ноч спусцілася на зямлю. Карфагеняне, варвары—усе зніклі. Дзе-ні-дзе воддаль блукалі ўцёкшыя сланы, уносячы, усё яшчэ палаючыя вежы на спінах. Нібы маякі, атуленыя густымі туманамі, гарэлі яны ў змроку; і на раўніне ўсё было нерухома і ціха; толькі рэчка хвалявалася, уздулася ад трупаў, якія яна ўносіла ў мора.

Праз дзве гадзіны з'явіўся Мато. Пры святле зорак яму паказаліся нейкія даўгія няроўныя кучы, якія ляжалі на зямлі.

Гэта ляжалі радамі варвары. Ён нахіліўся,—усе былі мёртвымі, ён крыкнуў—ніхто не адказаў.

Якраз гэтай раніцай Мато са сваім войскам кінуў аблогу Гіпа-Зарыта, каб пайсці на Карфаген; недалёка ад Уцікі, пачуўшы незразумелы яму шум бою, Мато кінуўся туды самым блізкім шляхам, праз горы; але з прычыны таго, што варвары беглі далінай і ўздоўж берага мора, ён ні з кім не сустрэўся.

Пасля доўгіх пошукаў, калі толькі пачынала развіднаць, Мато

знайшоў Спендзі, які схаваўся пад кавалкам палатна, нацягну- тага на два калкі, і сядзеў на голай зямлі, абхапіўшы калены рукамі і апусціўшы на грудзі галаву.

Мато сеў з ім побач; яны доўга маўчалі.

Нарэшце Мато прагаварыў:

— Мы разбітыя...

Спендзі паўтарыў глухім голасам:

— Так, мы разбітыя.

І на ўсе пытанні ён адказваў толькі гэстам роспачы.

РАЗДЗЕЛ VIII

У паходзе

Выведнікі, якія былі пасланы Мато, калі войска варвараў крыху адпачнула, паведамілі, вярнуўшыся, што цэлы забітых карфагенян убраны, мост у развалінах, а Гамількар знік.

Гамількар думаў, што наёмнікі цяпер нападуць на яго; лічачы, што сваёй сілы ў яго надта недастаткова, ён паглыбіўся на поўдзень краіны.

Ён хацеў схіліць да сябе ўсе туземныя плямёны, выклікаць у іх варожасць да войска паўстаўшых варвараў, а потым, калі яно будзе пакінута ўсімі, напасці на яго і разбіць.

На працягу чатырнаццаці дзён ён уціхамірыў усе гарады на морскім узбярэжжы, да заходу ад Уцікі. Мноства іншых гарадоў прыслалі да яго паслоў. З'яўляліся жыхары вёсак, прыносілі поўныя рукі прыпасаў, прасілі аб абароне, цалавалі ногі яму і салдатам і скардзіліся на прыгнятанне варвараў. Некаторыя прыносілі адсечаныя галовы варвараў, забітых імі, як яны гаварылі, але на самай сярэвіне яны адразалі гэтыя галовы ў трупаў, бо мноства цел ляжала непахаванымі ў аліўных гаях і вінаградніках.

Каб здзівіць народ, Гамількар, на другі дзень пасля перамогі, паслаў у Карфаген дзве тысячы палонных, захопленых на полі бою. Іх прыганялі вельмі расцягнутымі партыямі, па сто чалавек у кожнай; рукі ва ўсіх былі прывязаны ззаду да бронзавых перакладзін, якія націскалі на патыліцу; параненыя, абліваючыся крывёю, беглі, стараючыся не адставаць: коннікі, ззаду, падганялі іх ударамі бізуна.

Карфаген ап'янеў ад радасці. Усе паўтаралі адзін аднаму.

што варвараў забіта шэсць тысяч, астатнія-ж не маюць сілы ўтрымацца; што вайна ўжо скончана; усе абдымаліся на вуліцах і ў храмах; у адзнаку ўдзячнасці, твары багоў-патэкаў намазалі маслам з цынамонам.

Старэйшыны пастанавілі пакараць смерцю ўсіх палоннікаў, насуперакі жаданню суфета, які хацеў залічыць лепшых з іх у сваё войска, і гэтым выклікаць здрадніцтва ў варвараў. Але нянавісць перавярнула ўсе яго разлікі.

Усіх палоннікаў да апошняга, цэлых дзве тысячы чалавек, прывялі ў Мапалы на могількі і прывязалі да слупоў на магілах; гандляры, кухонная чэлядзь палацаў, вышывальнікі і нават жанчыны, удовы забітых, разам са сваімі дзецьмі,—усе, каму толькі хацелася, прышлі забіваць іх, страляючы з лукаў. Каб падоўжыць іх пакуты, цэліліся доўга і раптам, апускалі лук уніз; потым зноў і зноў паўтаралі тую-ж забаву; а натоўп зрэвам і шумам штурхаўся навокал. Многія прадугледжальна запасліся ежай і не ішлі адсюль да самага вечара; частка-ж заставалася нават і на ноч. Гандляры раскінулі палаткі, дзе можна было з'есці і выпіць. А тыя, хто прыдумаў пазычаць лукі і стрэлы, зараблялі буйныя грошы.

Раскрыжаваныя трупы так і засталіся стаяць ля слупоў, быццам надмагільныя чырвоныя статуі.

І самі богі таксама выявілі сваю зычлівасць,—бо з усіх бакоў свету наляталі хмарами вароны. Яны зліталіся, кружыліся ў паветры з гучнымі, рэзкімі крыкамі, і велізарным воблакам віліся ўвесь час над тым-жа месцам. Часамі яно разрывалася, і чорныя віхуры далёка разносіліся ў бакі, гэта арол налятаў у самую гущыню і, пакружыўшыся над месцам пакарання, зноў знікаў у небе. На тэрасах, на кумпалах, на вострывах абеліскаў і на франтонах храмаў,—усюды сядзелі тлустыя птушкі, якія трымалі ў пачырванелых дзюбах кавалкі чалавечых трупай...

Гэта пакаранне, як відаць, навяло жах на варвараў; з вышніх храма Эшмуна бачылі, як стаяўшы тут атрад Аўтарыта зняў палаткі, сабраў статкі, склаў поклад на спіны аслоў, і ў той-жа дзень увечары войска, усё цалкам, адышло.

Яно павінна было, размясціўшыся ад гары Цёплай вады да Гіпа-Зарыта, загарадзіць Гамількару дарогу да тырскіх гарадоў, захаваўшы за сабою шляхі да Карфагена.

У той-жа час два другіх войска—Спендзі з усходу і Мато з захаду—павінны былі злучыцца з ім, каб утрох абкружыць Гамількара.

Тут, зусім нечакана, да іх падышло падмацаванне; Нар-Гавас зноў з'явіўся з трыма сотнямі вярблюдаў, дваццацю пяцю сланамі і шасцю тысячамі коннікаў.

Начальнікі ўсіх чатырох войск згаварыліся аб тым, як весці далей вайну. Яна будзе доўгай, гэта было ясна ўсім; трэба было ўсё прадбачыць, усё падрыхтаваць.

Асабліва актыўным быў Мато. Здавался, што ім аўладаў дух Малоха, дух разбурэння. Ён увесь час прыспяшаў Аўтарыта і Спендзія, пасылаючы ім вядзунюў.

Але дзеянні Гамількара здваліся незразумелымі. Ён размяшчаўся лагерам пачаргова ў Эйдусе, Монкары, Тэгенце—гарадах узбярэжжа; потым лазутчыкі паведамлялі, што бачылі яго ў самай глыбіні краіны, блізка да граніц Нар-Гаваса, а хутка зрабілася вядомым, што ён перайшоў цераз рэчку, вышэй Тэбурба, быццам збіраўся вярнуцца ў Карфаген. Ледзь паказаўшыся у адным месцы, ён пераходзіў на другое. Шляхі, па якіх ён ішоў, заставаліся заўсёды невядомымі. Ганімы варварамі, ён, здавалася, сам іх вёў за сабою.

Гэтыя пераходы, то наперад то назад, стамлялі мацней за ўсё саміх карфагеняян, і сілы Гамількара, ня маючы ўжо папаўнення, з дня на дзень змяншаліся. Мясцовыя жыхары цяпер ужо не так спяшаліся прыносіць яму прыпасы. Ён усюды сустракаў нерашучасць, затоенную нянавісць; і, не гледзячы на просьбы яго да Вялікага Савета, дапамога з Карфагена не прыбывала.

Тады, страціўшы надзею на рэспубліку, Гамількар адабраў гвалтам у мясцовых плямён усё, у чым адчувала патрэбу войска, і хлеб, і дровы, і жывёлу, і людзей. Але жыхары пачалі разбягацца. Гарады, праз якія праходзіла войска, былі пустыя; ператрэсшы ўсе хаты, не знаходзілі ў іх нічога; хутка страшэнная пустата, поўнае бязлюддзе абкружыла пуніцкае войска.

Ахопленыя ярасцю, карфагеняне пачалі руйнаваць правіцы; засыпалі студні, выпальвалі паселішчы. Далёка разносіліся, падхопленыя ветрам, іскры, цэлыя лясы гарэлі на схілах гор, абкружаючы даліны вянкком полымя; часамі прыходзілася спыняцца і доўга чакаць, пакуль усё перагарыць і ахаладзе

зямля. А потым, пад спякотнымі праменьмі сонца, ступаючы па гарачым попеле, яны зноў ішлі далей.

Аднойчы, на захадзе сонца, спускаючыся ў даліну, недалёка ад Уцікі, войска Гамількара ўбачыла ўнізе, пад сабой, ля падножжа гары, бронзавых ваўчыц, якія беглі, як ім здавалася, сярод высокай травы.

Але вось, з-за кустоў падняліся высокія султаны на дрэўках, і пад гукі флейт загрымела грозная ваенная песня. Гэта было войска Спендзія; кампанійцы і грэкі з нянавісцю да Карфагена, неслі на чале ў сябе бронзавых ваўчыц—ваенныя значкі рымлян, самых злосных ворагаў Карфагена. У той-жа час злева паказаліся даўгія пікі, шчыты з леапардавых шкур і аголеныя плечы воінаў. Гэта былі іберыйцы Мато,—лузітанцы, балеары, гетулы; тут-жа пачулася іржанне конніцы Нар-Гаваса, прытым прыбыла беспарадкавае зборышча, на чале якога стаяў Аўтарыт: галы, лібійцы, вандроўнікі.

Так удалося злучыцца ў адзін час, правільна разлічыўшы пераходы, усім варварам разам. Яны самі дзівіліся сваёй удачы і радзіліся паміж сабою, прастаяўшы некалькі часу нерухома.

Варвары так былі змучаны стомленасцю, што пастанавілі чакаць раніцы; упэўненыя ў перамозе, яны ўсю ноч правялі за ядзеннем.

Расклалі вялікія кастры, якія асляплялі іх, але затое пакідалі ў ценю пуніцкае войска, якое знаходзілася ў даліне пад імі.

Тымчасам Гамількар загадаў акапаць лагер шырокай і вельмі глыбокай канавай, і раніцой, калі сонца ўзышло, наёмнікі былі збянтэжаны, убачыўшы перад сабою цэлую грозную крэпасць, у якой засела карфагенскае войска.

Яны пачалі разглядаць лагер, які быў перад імі як на далоні. Яны пазналі свайго былога правадыра, Гамількара, які праходзіў паміж палаткамі і аддаваў загады.

І многія з іх успомнілі ў гэту хвіліну аб падобных-жа раніцах, калі пры гучных гуках труб, ён паволі праходзіў перад імі і погляд яго падмацоўваў іх, як чарка віна. Нейкая чуліваць у першую хвіліну аўладала імі.

Але затое з тым большай заўзятасцю захацелася ім, а асабліва навічкам, якія яшчэ не служылі пры ім, напацьці на яго і захапіць яго лагер.

Першая спроба Мато скончылася няўдачай. Град каменяў адбіў варвараў, бо суфет захапіў з сабою катапульта, кінутыя ім пад Уцікай.

Аблога павінна была зацягнуцца надоўга, і каб выйграць час, суфет прыкінуўся, што хоча пачаць перамовы аб міры.

Пакуль варвары абмяркоўвалі яго прапановы, ні на што не рашаючыся, суфет усё больш умацоўваўся. Ён загадаў капаць студні, і дзякуючы таму, што навокал былі горы, вада з'явілася; загадаў выкапаць за плотам яшчэ адну канаву, пабудоваць другую сцяну, а па рагах узвесці драўляныя вежы. Сланы кідаліся ва ўсё бакі на прывязі,—іх пачалі горш карміць. Каб сена хапіла надалей, ён загадаў клінабарам забіць самых слабых жарабцоў. Пачалі есці коняй. І ўжо ў наступныя дні аб гэтым свежым мясе ўспаміналі з вялікім смуткам.

З глыбіні амфітэатра, у якім карфагенскае войска аказалася замкнутым, яны бачылі навокал, на схілах узгоркаў, усе чатыры лагеры варвараў, поўныя руху і жыцця.

Жанчыны з гладышамі на галовах абыходзілі палаткі, козы крычалі, прабіраючыся пад дрэўкамі складзеных пік; мяняліся вартавыя; салдаты елі, седзячы вакол трыножнікаў. Суседнія плямёны дастаўлялі ім даволі харчоў; і наёмнікі самі не ведалі, да чаго іх бяздзейнасць палохала пуніцкае войска.

Аднойчы Гамількар, які прыходзіў у роспач, пастанавіў выбрацца ва што-б там ні было, і загадаў раскрыць праход праз агарожу; імпэтным націскам карфагеняне падняліся на тры сотні крокаў уверх па схіле. Але, насустрач ім, такім патокам рынуліся варвары, што змялі іх зараз-жа пад сваеж рады. Карфагеняне схаваліся за агарожамі. Адзін з гвардзейцаў Легіёна застаўся знадворку, спатыкнуўшыся на камянях. Да яго падбег Зарксас і, паваліўшы на зямлю, усадзіў у горла кінжал; потым вынуў клінок і прысмактаўся да раны губамі; мармычачы ад задавалення і ўздрыгваючы ўсім целам, пачаў захлынаючыся, высмоктваць кроў; потым ён спакойна сеў на труп; падняў уверх твар, адкінуўшыся назад, каб лепш удыхаць паветра, як робіць сарна ў гарах, напіўшыся вады з крыніцы; рэзкім прарэзлівым голасам заспяваў балеарскую песню, сумную мелодыю, поўную доўгіх мадуляцый, якія прыпыняліся і чаргаваліся адна за адной, як пераклікаецца рэха сярод скал; ён заклікаў у ёй братаў, забітых у баях і запрашаў іх на трызну;

потым руці яго апусціліся, ён паволі схіліў на грудзі галаву і заплакаў.

З гэтай мінуты карфагеняне больш не адважваліся на вылазку; аб тым, каб здацца, яны таксама не думалі, ведаючы, што іх чакае тады пагібель у пакутах.

Між тым у абложаным лагеры, не глядзячы на ўсе меры Гамількара, запасы змяншаліся са страшэннай хуткасцю. Ужо не было ні мяса, ні саланіны, ні аліўнага масла, ні аўса для коняў. Людзей кармілі абы-як. Часта здаралася, калі ў свяціў месяц, вартавыя заўважалі аднаго з сабак варвараў, які корпаўся у канаве ў кучах адкідаў; трапна кінутым камнем яго забівалі і на рамянях ад шчытоў спускаліся за ім уздоўж жэрдак плота; а потым ціханька елі. Але іншы раз унізе паднімаўся страшэнны брэх і грызня, і чалавек ужо не варочаўся.

Кожную мінуту адбываліся сутычкі ці паднімалася жовая трывога; загараліся вежы, і варвары ўзлазілі на плот, а карфагеняне сякерамі адсякалі ім рукі; на змену прыбегалі другія атрады наёмнікаў; жалезны дождж сыпаўся на палаткі. Узвалі галярэі з трысцінікавых кратаў для абароны ад мятальных знярадаў. Карфагеняне загарадзіліся імі і ўжо больш з-за іх не выходзілі.

Становішча рабілася невыносным, а ні Карфаген, ні Вялікі Савет, ніхто не прысылаў ім хоць бы надзеі на дапамогу.

* * *

Даведаўшыся аб бядотах войска, Карфаген быццам падняўся на дыбы ад гневу і нянавісці да Гамількара. Усе абвінавачвалі яго ў празмернай мяккасці. Ён даўно, зараз-жа пасля перамогі, павінен быў знішчыць усіх варвараў. Гандляры на парогам крамак, рамеснікі з інструмантамі і разносчыкі з кошыкамі хадзіўшыя па вуліцах, баншчыкі ў лазнях—усе абмяркоўвалі ваенныя дзеянні. Пальцамі рысавалі на пяску планы эражэнняў, і не было такой нікчэмнасці, якая-б не сумела выпраўіць памылкі Гамількара.

А галоўнай прычынай усіх бядот быў крадзеж пакрывала Таніты,—свяшчэннага заімфа. Саламбо мімавольна прымала ў гэтым удзел,—усе ведалі аб шалёным каханні да яе правадыра паўстаўшых наёмнікаў;—Мато. Гнеў карфагеняна пашыраўся і на дачку Гамількара; у натоўпе ўзнікла няяснае жа-

дадне прынесці яе ў ахвяру багам. Кожны дзень невядомыя людзі натоўпам урываўся ў сады Мегары; рабы, баючыся за сваё жыццё, не адважваліся іх разганяць. Між іншым, людзі гэтыя не ішлі далей сходак галер. Яны стаялі ўнізе, падняўшы галовы да верхняй пляцоўкі палаца; яны чакалі Саламбо,—і па цэлых гадзінах крычалі, выклікаючы яе, як сабакі, якія брэшучь на месяц.

Крыкі карфагенскай чэрні не палохалі дачку Гамількара. Яе непакоілі іншыя турботы.

Вярхоўны жрэц Таніты, Шахабарым, былы яе настаўнік, расказаў ёй, у якой небяспецы знаходзіцца яе бацька, суфет Гамількар, абложаны трыма войскамі пад кіраўніцтвам Мато; у заключэнне ён дадаў, што выратаванне рэспублікі і бацькі залежыць ад яе аднэй.

— Ад мяне?—ускрыкнула яна. Ды што-ж я магу?..

Але жрэц усмінуўся пагардліва:

— Усё роўна ты ніколі не адважышся на гэта.

Яна пачала яго прасіць. Нарэшце, Шахабарым сказаў:

— Ты павінна пайсці ў лагер варвараў і ўзяць назад заімф.

Саламбо апусцілася на лавачку са слановай касці, выцягнуўшы бяссільна рукі на каленах, уздрыгваючыся ўсім целам, як ахвяра на падножжы алтара.

Тры дні Шахабарым не прыходзіў да яе. Увечары чацвертага дня яна паслала за ім сама.

Каб яшчэ больш распаліць яе сэрца, ён расказаў ёй аб усіх абвінавачаннях, якія выкрыквалі на Гамількара ў Савеце; ён гаварыў ёй, што яна вінавата, што яна павінна адпакутваць свой учынак, што сама Таніта патрабуе ад яе гэтай ахвяры.

— Ты гатова?—запытаўся ў заключэнні жрэц,—ці хочаш, каб твайму бацьку сказалі, што ты яго пакідаеш на пагібель?

Яна закрыла твар пакрывалам.

Невыразны жах утрымліваў яе; яна баялася Малоха, баялася асабліва Мато, гэтага велікана, які ўладаў заімфам і тым панаваўшага над Танітай, як і сам Ваал. Яна бачыла ў ім увапачэнне бога-ўсезруйнавальніка, спрадвечнага ворага ўсяго жаночага пачатку—Таніты. І Малох, і Мато зліліся ў адзін вобраз, яны ўдвох вечна праследвалі яе ў думках. Ды і сам Шахабарым—ці не гаварыў ён, што перамогай над Мато яна пераможа Малоха?

Унеўненасць у тым, што Шахабарымі выказаў волю багоў, паступова ўмацоўвалася ў свядомасці Саламбо. Адночы раніцай яна прачнулася з цвёрдай рашучасцю выканаць тое, чаго ад яе патрабавалі. І душа яе быццам скінула цяжар. Страх прайшоў; яна думала толькі аб шчасці бачыць свяшчэнны заімф.

Саламбо нікому не сказала аб сваім рашэнні; каб зрабіць усё патаемна, яна паслала сваю старую няньку—Таанах купіць у аддаленым прадмесці ўсё, што ёй было патрэбна: кінавар для румынаў, пахнючасці, ільняны пояс і новыя вопраткі. Старая рабыня дзівілася гэтым падрыхтаванням, але ні аб чым не адважвалася запытацца.

Надышоў дзень, вызначаны Шахабарымам, калі Саламбо павінна была выехаць.

Таанах падыйшла да Саламбо, паставіўшы перад ёю два свяцільнікі; напарфумавала ёй рукі, правяла па шчоках кінаварам і антымонам па беражку лавек, падоўжыла бровы сумесцю драўлянага вугалю, мускусу, чорнай фарбы і мушыхных лапак.

Саламбо, седзячы ў крэсле са спінкай са слановай касці, аддавалася клопатам рабыні. Паводле рады Шахабарыма, Саламбо загадала ёй апрануць сябе, як мага, раскошней; і Таанах апранала яе ў гусце варвараў, поўным тонкасці і, разам з тым, прастадушша.

Паверх першай тунікі віннага колеру, яна надзела на Саламбо другую, вышытую рысункам у выглядзе птушых пер'яў. Шырокім поясам з залатой лускі акружыла ёй бёдры, з-пад яго платокам спускаліся блакітныя штаны ў срэбных зорках. Потым Таанах надзела на яе даўгую вопратку з белата палатна ў зялёныя палосы; ля пляча прымацавала квадрат з чырвонай тканіны, і зверху гэтых вопратак накінула яшчэ чорны плашч з даўгімі шлейфам.

Таанах паставіла перад ёю люстра з наліраванай медзі, такое шырокае і такое высокае, што Саламбо бачыла сябе ў ім ва ўвесь рост.

Валасы, пасыпаныя залатым парашком, віліся над імбом і спускаліся на спіну даўгімі косамі, пераплеценымі ўнізе перламі. Польшы свяцільніка ажыўляла чырвань на яе шчоках, золата яе вопраткі і беласць яе скуры; вакол пояса, на плячах, на

руках і на пальцах ног блішчела так многа каштоўных каменняў, што люстра, быццам сонца, асвятляла яе адлюстраванымі праменьнямі; і Саламбо, побач з Тааных, якая нахілілася, каб любаватца ёю, усміхалася, акружаная асляпляючым ззяннем.

Раптам заспяваў певень. Саламбо хутка прымацавала да валасоў даўгую жоўтую вёлёну, абкруціла шыю шалем, сунула ногі ў боцікі з сіняй скуры і сказала Тааных:

— Ідзі, паглядзі, ці не стаіць у гаі пад міртамі чалавек з двума коньмі.

Калі Тааных вярнулася, яна сустрэла Саламбо ўжо на сходках галер.

— Не едзь!—кінулася да яе старая.—Вазьмі мяне з сабой!

Саламбо, у знак маўчаньня, прыклала палец да вуснаў.

Тааных выслізнула за ёю ўслед. Саламбо ішла хутка, асветленая поўным месяцам, па алеі кіпарысаў; злева ад яе плыў велізарны цень, што было, па павер'і карфагенян, прадраканнем смерці.

Тааных вярнулася ў свой пакой і кінулася на каменныя пліты падлогі. Яна ціха плакала, закрываючы твар рукамі, баючыся быць пачутай.

Пасля стамляльнага трохдзённага падарожжа па спустошаных вайной палях і дарогах, позна ўвечары Саламбо са сваім спадарожнікам прыехала да лагера наёмнікаў.

Па грэбні акопу хадзіў вартавы з пікай на плячах і лукам у руках.

Саламбо пад'ехала бліжэй; варвар стаў на калені, падняў лук і даўгая страла прабіла край яе плашча. Потым, з прычыны таго, што яна ўжо не рухалася, ён, крыкнуўшы, запытаўся, што ёй трэба.

— Гаварыць з Мато,—адказала яна.—Я перабегчык з Карфагена.

Вартавы засвістаў, і свіст некалькі разоў паўтарыўся ў далю.

Калі Мато з'явіўся, узыходзіўшы месяц асвятляў Саламбо азад. Твар хаваўся пад жоўтай вёлёнай з узорам з чорных кветак, і так многа пакрывалаў ахутвала яе ўсю, што пазнаць у няяснай фігуры дачку Гамількара было немагчыма. З грэбня акопа Мато ўглядаўся ў няясны вобраз, выступаўшы як здань ў паўзмроку вечара.

Нарэшце яна сказала яму:

— Правядзі мяне ў сваю палатку! Я так хачу.

Нейкае няснае, няўлоўнае ўспамінанне прабегла ў памяці Мато. Ён адчуваў, як білася яго сэрца. Яна гаварыла з ім так уладарна, што ён міжвольна рабіўся нясмелым.

— Ідзі за мной!—сказаў Мато.

Рагатка апусцілася перад імі і зараз-жа Саламбо апынулася ў самым лагеры варвараў.

Велізарны, шумны натоўп напаўняў яго. Яркія вогнішчы палалі пад катламі; чырвоныя водблескі асвятлялі толькі бліжэйшыя прадметы,—усё-ж навокал заставалася ў глыбокай цемры. Раздаваліся крыкі, нехта некага клікаў; спутаныя коні доўгімі простымі радамі стаялі каля розных палатак; адны з палатак былі круглыя, другія чатырохкутныя, пакрытыя скурай ці цалкам з палатна, трапляліся хаціны з трысцініка, а то і проста норы ў пяску, якія капаюць для сябе сабакі. Салдаты ўжо клаліся спаць, заверчваючыся ў цыноўкі.

Саламбо ўспомніла, што ўжо бачыла раней многіх з гэтых людзей; але бароды іх цяпер адраслі, твары загарэлі яшчэ больш, галасы агрубелі. Мато, у чырвоным плашчы, ішоў перад ёю, і ўсе расступаліся перад уладарным рухам яго рукі. Адны цалавалі яму рукі, другія, нізка схіляючыся перад ім, падыходзілі за загадамі, бо цяпер ён быў сапраўдным, адзіным правадыром варвараў; Спендзі, Аўтарыт, Нар-Гавас упалі духам, а ён выявіў столькі адвагі, такую настойлівасць, што ўсе яму скарыліся.

Два негры, з палаючымі смалянымі факеламі, стаялі з абодвух бакоў уваходу ў палатку. Рэзкім рухам Мато адкрыў васлону. Яна ўвайшла ўслед за ім.

Гэта была глыбокая, прасторная палатка, са слупам, падпіраўшым сярэдзіну. Вялікі свяцільнік у форме лотаса, асвятляў яе. Нейкае ваеннае ўзбраенне блішчэла ў змроку. Да лавачкі, побач са шчытом, быў прыслонены аголены меч: на вяровачных плячёнках, у беспарадку раскіданыя, ляжалі бізуны з гіпапатамавай скуры, цымбалы, бубенцы, маністы; крышкі чорнага хлеба плямілі лямцавую коўдру; у кутку на круглым камені надбайна былі кінуты дучай манеты з бронзы; і скрозь дзіркі ў палатне палаткі вецер знадворку прыносіў пыл, разам з пахам сланоў; і чутно было, як яны елі, звонячы ланцугамі.

— Хто ты?—запытаўся Мато.

Яна павольна азірлася навакол, не адказваючы; узрок яе спыніўся ў глыбіні, дзе на ложы з пальмавых галін нешта блакітнае, пабліскаючы, ляжала, спускаючыся на зямлю.

Яна ірванулася туды. З грудзей яе вырваўся ўзгалосак. Мато ззаду тупнуў нагой.

— Хто прывёў цябе? Навошта ты прышла?

Яна адказала, паказаўшы на заімф.

— Каб узяць яго!

І другой 'рукой сарвала са свайго твара пакрывала. Ён адхінуўся ўсім целам назад, раскрыўшы ў здзіўленні вусны, амаль з жахам гледзячы на яе.

Ахопленая імпэтам, гледзячы яму ў вочы, Саламбо напрасіла вярнуць ёй заімф; у гарачых і палкіх прамовах яна патрабавала яго звароту.

Мато не слухаў, ён у захапленні разглядаў Саламбо, і адзенне на ёй злівалася, здавалася яму, у адно з яе целам. Пералівы на тканінах, як і бліск яе скуры былі чымсьці надзвычайным, ёй адной толькі ўласцівым. Вочы, як дыяменты, рассыпаныя па ёй, іскрыліся; пазногці блішчэлі, зліваючыся з бліскам каштоўных каменяў, якія пакрывалі яе пальцы. Завушніцамі служылі маленькія сафіравыя вагі, якія падтрымлівалі выдаўбленыя перлы, налітыя вадкімі пахнючасямі. Працякаючы кропля па кроплі скрозь адтуліны ў перлах, яны падалі, увільгатняючы голыя плечы, Мато сачыў за тым, як яны капалі.

Узяўшы за рукі, ён ціха прыцягнуў яе бліжэй да сябе і сеў на панцыр, побач з ложам з пальмавых галін, накрытых ільвінай скурай. Яна стаяла перад ім. Мато глядзеў на яе знізу ўверх, паўтарючы:

— Якая ты дзівосна прыгожая! Якая ты прыгожая!

Мато ўсё трымаў яе маленькія рукі ў сваіх: і яна часамі адварочвалася і старалася адпіхнуць яго, вырываючы свае рукі. Ён глыбока ўдыхаў пахі, якія зыходзілі ад яе. Нешта неаб'ясняльнае свежае і адначасова адраджаючае, як дым курэнняў, было ў ім.

Але як яна апынулася ў яго тут, у палатцы, у яго ўладзе? Нешта, мусіць паслаў яе сюды! Няўжо яна прышла толькі дзеля заімфа? Рукі яго апусціліся, ён схіліў галаву, ахоплены раптоўна цяжкім раздум'ем.

Саламбо, каб задобрыць яго, сказала жаласным голасам:

— Што я табе зрабіла, што ты хочаш, каб я памерла?

— Хачу, каб ты памерла?—здзіўлена паўтарыў Мато.

Яна працягвала:

— Аднойчы я бачыла цябе увечары у водблісках польмя маіх запаленых садоў, сярод дымячыхся чаш і забітых рабоў, і ты быў такі гнеўны, ты кінуўся да мяне і мне прышлося бегчы! А потым жах пранік у Карфаген. Адусюль несліся крыкі аб спустошаных гарадах, выпаленых акругах, аб забіцці воінаў; ты іх усіх загубіў, ты іх усіх перарэзаў! Я цябе ненавіжу! Адно тваё імя мучыць мяне, як дакор... Цябе ненавідзяць больш чумы, клянуць горш, чым рымскую вайну! Перад тваім гневамі дрыжаць нашы правінцыі, трупамі завалены ў палях барозны! Я прайшла па слядах тваіх пажараў, быццам па слядах Малоха!

Ноздры яе трапяталі, яна сціснула зубы і працягвала:

— Але табе ўсё мала! Ты ўкраў яшчэ і пакрывала багіні...

— Не, не! перапыніў яе Мато.— Я ўзяў яго для цябе, для цябе аднэй! Мне здавалася, што багіня сама пакінула для цябе сваё пакрывала, што толькі табе аднэй яно магло належаць. І хіба не ўсёроўна, ці быць яму ў храме, ці ў тваім доме? Хіба ты не ўсеагутная, не бязгрэшная, не праменна-прыгожая, як і Таніта?

І глядзячы на яе з бязмежным каханнем, ён дадаў:

— Калі толькі ты не Таніта сама?

— Я Таніта!.. сказала сабе Саламбо.

Яны перасталі гаварыць. Далёка грымеву гром. А вечкі крычалі перапалоханыя навальніцай.

— О, падыйдзі да мяне,—пачаў ён ізноў, падыйдзі! Не бойся мяне!

— Калісь я быў самым простым воінам у натоўпе наёмнікаў, але хацеў зруйнаваць сцены Карфагена, каб толькі дайсці да цябе, каб ты зрабілася маёй! А ў чаканні я на ўсіх выпомшчаў звой сум па табе. Цяпер я знішчаю людзей, як шкарупу, я кідаюся адзін на фалангу салдатаў, адхіляю пікі, коняі спыняю, схапіўшы іх за морду; мяне не заб'е катапульта! О, калі-б ты ведала, як я думаю пра цябе сярод бою! Я бачу твае вочы ў полымі агністых стрэл і ў пазалоце шчытоў! Я чую твой голас у ракатанні цымбалаў! Я паварачваюся, але цябе няма! І я зноў кідаюся ў бой!..

Ён падняў руку, дзе жылы перапляталіся, нібы блошч на галі-

нах дрэва. Пот сцякаў па прудзях паміж квадратнымі мускуламі, цяжкае дыханне ўздымала бакі і бронзавы пояс, абвешаны даўгімі палоскамі скуры, нібы махрамі, спускаўся да самых кален, цвёрдых, як мрамур. Саламбо, якая сустракала толькі жрацоў-эўнухаў, мімавольна была захоплена сілай гэтага воіна.

Нейкая збянтэжанасць аўладала ёю; яна зноў накіравалася да заімфа і працягнула ўжо рукі, каб схаліць яго.

— Што ты робіш?—крыкнуў Мато.

Яна каротка адказала:

— Я вярнуся з ім у Карфаген.

Ён падышоў, склаўшы крыжам рукі, і зірнуў на яе з такім страшным выглядам, што яна замерла, як прыкаваная да зямлі.

— Ты з ім вернешся ў Карфаген?!—ён ледзь выгаварываў словы і паўтараў скрыгочачы зубамі:

— Ты з ім вернешся ў Карфаген? Ты толькі дзеля заімфа ішла сюды, каб мяне перамагчы і знікнуць потым? Не, не, ты належыш цяпер мне, і ніхто ўжо не вырве цябе адсюль! Я не забыўся на занослівы ўзрок тваіх велізарных спакойных вачэй, не забыўся як ты прыгнятала мяне велічнасцю твайго характава! Цяпер мая чарга. Ты мая палонніца, мая нявольніца, служанка. Заві, калі хочаш, бацьку, яго войска, старэйшын, багатых і ўвесь твой пракляты народ цалкам! Я начальнік соцень тысяч салдатаў! Я прывяду іх яшчэ з Лузітаніі, Галіі, з глыбокай пустыні і зруйнаую твой горад, спалю ўсе яго храмы; трырэмы паплывуць па хлалях крыві. Я зруйнаую ў ім ўсё, да апошняга дома, не пакіну камяня на камяні, ні адной пальмы. А калі не хопіць людзей, я прывяду горных мядзведзяў, я нацкую на вас ільвоў! Не думай бегчы, інакш я заб'ю цябе!

Пабляднеўшы, сціснуўшы кулак, ён увесь дрыжаў, як струны арфы, гатовыя парвацца. Раптам плач пачаў душыць яго, ногі яго падагнуліся.

— О, даруй мне! Я нікчэмны падлюга, я агідней скарпіёна, горш чым бруд і пыл! Раздушы мяне, толькі-б мне адчуваць дакрананне тваіх ног! Праклінай мяне, я буду чуць прынамсі твой голас! Не адыходзь, злітуйся! Я кахаю цябе! Я кахаю цябе!

Ён стаяў на каленах перад ёю, абхапіўшы абодвума рукамі яе стан, адкінуўшы назад галаву; залатыя кружкі, падвешаныя ў яго вушах, блішчэлі на бронзавай шыі; буйныя слёзы, нібы срэбныя гарошыны каціліся з вачэй.

Ён цалаваў кожны палец на руках яе, яе плечы, яе ногі і зверху да самага нізу яе даўгія косы. Заіф зваліўся, пакрыўшы яе ўсю.

— Унось яго, сказаў Мато, ці-ж я ім даражу? Але толькі вазмі і мяне разам з ім! Я кідаю войска, я ад усяго адмаўляюся! За Гадэсам, у дваццаці днях морскай дарогі, ляжыць востраў, пакрыты залатым пяском, увесь зялёны, увесь населены птушкамі. Па схілах гор велізарныя кветкі, поўныя цудоўнымі пахамі калышудца, як вечныя кадзільніцы; у высокіх, як кедры цытрыновых гаях, змеі малочнага колеру зрываюць дыямантавымі зубамі плады і скідваюць уніз у густую траву; паветра такое мяккае там, што не дае нікому памерці. О! Я знайду яго, ты ўбачыш! Мы будзем жыць там у крышталёных пячорах, высечаных ля падножжа ўзгор'аў. Там ніхто яшчэ не жыве, гавораць; а калі мы сустрэнем людзей, я зраблюся ў іх караём.

Мато выцер пыл на яе катурнах; ён захацеў, каб яна ўзяла ў рот кавалачак граната; склаў за спіной яе грудзі адзення, замест падушак. Ён усяляк стараўся ёй дагадзіць, унізіцца перад ёю, і нават закрыў ёй ногі заімфам, як простым пакрывалам.

Апусціўшы галаву ёй на грудзі, ён горка заплакаў, расказваючы аб сваіх доўгіх пакутваннях.

Дык вось ён які,—думала Саламбо,—гэты страшны чалавек, перад якім дрыжыць Карфаген.

Тымчасам, стомлены хваляваннем і слязімі, Мато заснуў. Тады яна, вызваліўшыся з яго рук, працягнула нагу на падлогу і заўважыла, што ланцужок яе парваўся.

Дзяўчат, у дамах славурых родаў Карфагена, прывучылі лічыць гэтыя ножныя ланцужкі нечым святым; Саламбо, пачырванеўшы, абматала вакол ног абрыўкі залатога ланцужка.

Мато спаў, як п'яны; ён ляжаў на баку і рука яго звесілася з краю ложка.

Саламбо нерухома глядзела на яго, схіліўшы галаву, склаўшы крыжам на грудзях рукі.

Раптам пачуліся крыкі; страшэннае зарыва прасвечвала скрозь тканіну палаткі. Мато прагнуўся, падняў заслону і яны ўбачылі велізарныя языкі полымя, ахапіўшыя лагер лібіяцаў.

Палалі іх трысцінавыя хаціны; сцяблы, скручваючыся, трэскаліся сярод дыму і ўзляталі як стрэлы; у чырвоным зарыве беглі ашалелыя чорныя цені. Чулася раздзіраючае выццё пакінутых

у хацінах; кланы, быкі, коні шалелі ў натоўпе, топчучы яго разам з харчовымі прадуктамі і паклажай, якую выцягвалі з пажарышча. Трубы гримелі, чутны былі крыкі:

— Мато! Мато! Дзе Мато?

Ля ўвахода ў палатку сабраліся людзі і спрабавалі ўварвацца ўнутр.

— Выходзь-жа хутчэй! Гамількар паліць лагер Аўтарыта! Ён выскачыў адным скачком. Саламбо засталася адна.

* * *

Зямля дрыжэла пад мноствам крокаў. Чуліся гучныя крыкі, іржавыя коні, ляск зброі; усюды трубілі ў атаку.

Варвары даўгімі радамі спускаліся бегам са схілаў гор; карфагенскае войска правільнымі чатырохкутнікамі наступала на іх, цяжка і роўнамерна калыхаючыся. Шпарка насоўваючыся, атрады, ахутаныя цемрай, былі ледзь прыкметны; здавалася, рушыла сама зямля, здавалася, цэлыя схілы ўзгор'яў раптам пачыналі апаўзаць.

Мато ледзь адрозніваў часці абодвух войск. Раптам ад варвараў аддзяліўся Нар-Гавас са сваёй конніцай; замест таго, каб прыкрываць пяхоту, ён рэзка павярнуў у бок, нібы хацеў аддаць сябе на змяцце войску Гамількара.

Але, параўнаўшыся з атрадам, які ахоўваў суфета, Нар-Гавас, спыніўшы сваіх воінаў, рашуча пад'ехаў да аднаго з вартавых. Ён скінуў на зямлю свой меч, ліку, свае дроцікі, і знік у натоўпе карфагенян.

Правадыр нумідзійцаў увайшоў у палатку Гамількара і скажаў, паказваючы на сваіх воінаў, якія стаялі воддаль.

— Барка, я прывёў іх табе. Яны твае!

Ён прасцёрся перад ім у знак рабства і, у доказ сваёй вернасці, пачаў хітрасцю і ваеннай улоўкай апраўдваць свае паводзіны з самага пачатку вайны.

Суфет слухаў яго, не перапыхваючы. Не пытаючыся Нар-Гаваса, чаму ён не з'явіўся раней, і не выкрываючы ні аднаго яго хлусні, ён пацалаваў і тройчы прыціснуў правадыра нумідзійцаў да грудзей.

Толькі поўная роспач і жаданне ўсяму пакласці канец прымусіла Гамількара падпаліць лагер лібійцаў і рашыцца на вы-

лазку. Затойваючы сваю радасць перад нечаканай дапамогай, ён сказаў:

— Няхай Ваалы цябе ашчаслівяць! Я не ведаю, як цябе ўзнагародзіць рэспубліка, але Гамількар не ведае няўдзячнасці.

Гул узрастаў; раз-по-разу ўваходзілі ваеначальнікі. Гамількар, узбройваючыся, працягваў гаварыць:

— Цяпер варочайся да сваіх войск. Конніцай ты адкінеш пяхоту варвараў у клін паміж тваімі сланамі і атрадам маіх. Будзь смялейшы! Ты павінен іх знішчыць!

Нар-Гавас кінуўся ўперад, але ў гэты момант Саламбо з'явілася перад імі.

Яна хутка саскочыла з каня, раскрыла шырокі плашч і, працягнуўшы рукі, разгарнула заімф.

Скураная палатка Гамількара стаяла ў самай сярэдзіне лагера, і Саламбо маглі бачыць усе воіны войск, размешчаных на схілах гор, якія колам абкружалі пунічны стан. Неймаверна гул пракаціўся ўсюды. Спачатку сярод карфагенян,—доўгі крык перамогі і надзеі. Але зараз-жа і варвары зразумелі, што Саламбо вахапіла заімф; яны здалёку бачылі ўсё, што адбылося; тады пачуліся іншыя крыкі,—шалёнай злосці і помсты, яны грывелі, ваглушаючы прывітанні і воплескі карфагенян, і ўсе пяць армій, размешчаныя адна над адной па схілах гор, тупалі нагамі і ярасна раўлі вакол Саламбо.

Гамількар не мог гаварыць і толькі, ківаючы галавой, дзякаваў яе. Вочы яго спыняліся то на заімфе, то на ёй самой; ён заўважыў, што ланцужок на нагах яе парваўся. Ён задрыжаў, ахоплены страшэнным падозраннем. Але, аўладаўшы сабою, ён хутка прыняў свой звычайны раўнадушны выгляд. Не паварочваючы галавы, ён збоку зірнуў на Нар-Гаваса.

На ілбу правадыра нумідзійцаў заставаўся яшчэ след ад пылу, якога ён дакрануўся, калі прасціраўся перад Гамількарам. Суфет падышоў і выгаварыў урачыстым тонам:

— Ва ўзнагароду за паслугі, аказаныя табою, Нар-Гавас, я аддаю табе маю дачку!

Ён дадаў:

— Будзь маім сынам і абарані свайго бацьку!

Нар-Гавас не мог утоіць свайго здзіўлення, потым кінуўся да яго і пачаў цалаваць яго рукі.

Саламбо, спакойная, нібы статуя, здавалася, нічога не разумела. Яна толькі крыху пачырванела, апускаючы расніцы даўгія і загнутыя ўверх, яны кідалі цені на яе шчокі.

Гамількар пажадаў злучыць іх безадкладна непарушнымі заручынамі. У рукі Саламбо палажылі піку і яна паднесла яе ў падарунак Нар-Гавасу, ім звязалі разам вялікія пальцы рукі раменьчыкам са скуры быка, потым абсыпалі галовы збожжам,—і зярняты, падаючы навакол іх, звінелі і адскаквалі, быццам градзіны.

Пасля дваццаці гадзін ад войска наёмнікаў не заставалася нічога, апрача гурбы параненых, забітых і паміраючых сярод палаючых руін лагера.

Гамількар зноў выслізнуў з кола, у якое яго заціснулі наёмнікі. Яго з'яўленне здзівіла ўсіх у Карфагене. Там даўно ўжо лічылі суфета загінуўшым. Даведаўшыся аб перамозе, усе былі ашаламлены, ахоплены нейкім жахам. Нечаканы зварот заімфа завяршыў урачыстасць.

Гамількар са сваім войскам заперся ў Карфагене

Але становішча рэспублікі ўсё яшчэ заставалася вельмі цяжкім Варвары хутка аправіліся ад пацерплага паражэння. Уціка і Гіпа-Зарыт канчаткова і адкрыта перайшлі на бок наёмнікаў і паслалі ім запасы харчавання, узброенне і вялікую колькасць абложных і баявых машын. З Туніса падыйшлі падмацаванні. Рымляне, карыстаючыся цяжкім становішчам рэспублікі, злучыліся з паўстаўшымі ў Сардыніі наёмнікамі і патрабавалі ад Карфагена безадкладнага адмаўлення ад уладання востравам і ўплаты тысячы двухсот талентаў золатам.

Між тым чуткі аб паўстанні разнесліся далёка за межы пунічных уладанняў. Ад Геркулесавых слупоў да граніц Кірэнэ, усюды гаварылі, што знайшліся нарэшце смелякі, якія адважыліся напасці на вялікую карфагенскую рэспубліку, уладарніцу мораў, прыгожую як сонца, страшную як самі богі.

Уся Афрыка ўзнімалася, ахопленая адным жаданнем адпомсціць за бясконцыя прыгнечанні і мучэнні. Кожны дзень да войск варвараў прыбывалі новыя падмацаванні, яны падыходзілі і па адным, і атрадамі, і цэлымі паселішчамі і плямёнамі, з хатнім скарбам, стадамі жывёлы, з жонкамі і малымі дзецьмі.

Аблога Карфагена

Варвары зноў аблажылі Карфаген.

Навучаныя ранейшымі паражэннямі, яны не хацелі ўступаць ў бескарысныя сутычкі. З абодвух бакоў не спяшаліся, добра ведаючы, што павінен пачацца страшэнны бой, які прывядзе ці да перамотгі, ці да поўнага знішчэння аднаго з супраціўнікаў.

Карфаген мог доўга супраціўляцца; яго шырокія сцены мелі цэлы рад уваходзячых і выступаючых кутаў, вельмі зручных для адбівання прыступаў. А, галоўнае, горад быў забяспечаны вадой.

Нарэшце, Спендзі рашыў ажыццявіць задум, узнікшы ў яго яшчэ ў самым пачатку вайны.

Аднойчы ўвечары, калі свяціў месяц, ён папрасіў Мато запаліць сярод ночы вялікае вогнішча з саломы і загадаць, каб войска ўзняло адначасова шум і крыкі. Узяўшы з сабою Зарксаса, ён пашоў уздоўж берага затокі, у напрамку да Туніса.

Параўняўшыся з апошнімі аркамі, яны павярнулі проста да перасякаўшага прэсмык вадаправода; месца было адкрытае; яны дабраліся паўзком да асноўных падставін.

Карфагеняне не прадбачылі нападу з гэтага боку. Яны паступова знялі амаль усе варты, людзей не хапала нават на абарону сцен.

Рэдкія вартавыя спакойна хадзілі ўзад і ўперад па верхняй пляцоўцы.

Высокія язкі полымя раскладзенага наёмнікамі вогнішча паказаліся на беразе возера, загрымелі трубы, ваенная варта, надумаўшы, што пачынаецца прыступ, кінуліся ў бок Карфагена.

Адзін з воінаў застаўся. Ён выступаў чорным ценем на фоне неба. Месяц свяціў за яго спіной і велізарны цень клаўся далёка па раўніне, падобна да рухомага абеліска.

Зарксас схпіўся за прашчу; з асцярогі ці жорсткасцю Спендзі затрымаў яго.

— Не, пачакай! Камень загудзіць вельмі гучна. Я зраблю сам. Ён з усёй сілы нацягнуў лук, прыскакаючы ніжні канец яго да вялікага пальца левай нагі; нацэліўся, і страла паляцела.

Вартавы не зваліўся, а знік.

— Калі-б ён быў толькі паранены, мы-б пачулі,—ска
Спендзі.

Ён пачаў хутка лезці наверх, з дапамогай вяроўкі і ба
Апынуўшыся наверх, побач з трупам, ён скінуў уніз канец
роўкі. Балеар прывязаў да яе капаніцу і калатушку, а сам
вярнуўся і пайшоў назад у лагер.

Трубы перасталі склікаць трывоту. Навокал усё сціх
Спендзі прыпадняў адну з пліт, увайшоў у ваду і зноў апус
над сабою камень.

І на працягу трох гадзін, да самай раніцы, ён упарта
ўзята працаваў, з цяжкасцю дыхаючы скрозь шчыліны верх
пліт, увесь час ахоплены страхам і разоў дваццаць рыхтаваў
памерці. Нарэшце, пачуўся трэск; велізарны камень, адск
ваючы ад знадворных арак, пакаціўся да самага нізу,—і раптам
вадаспад, цэлы патак, быццам з неба нізрынуўся ў раўнін
Вадаправод быў перарэзаны пасярэдзіне і вада яго выліла
дарэмна. Гэта было смерцю для Карфагена, залогам перам
для варвараў.

Разбуджаныя карфагеняне ў адзін момант пакрылі сцен
дахі дамоў, пляцоўкі храмаў. Варвары штурхаліся, крычалі
Яны скакалі ў нейкім шалёнстве вакол велізарнага вадаспа
і ад вялікай радасці падстаўлялі пад яго галовы.

На пляцоўцы вадаправода паказаўся чалавек у разадранай т
ніцы цынамонавага колеру. Ён нахіліўся над самым краем, уп
раючыся рукамі ў бакі, і глядзеў уніз, быццам здзіўлены сваі
уласным учынкам.

Потым выпрастаўся, з гордым выглядам акінуў узрокам бак
концю даць, якая расцілалася перад ім, быццам хацеў сказаць
«Цяпер усё гэта маё». Загрымелі прывітанні варвараў: карфаге
няне, зразумеўшы нарэшце сваю пагібель, у роспачы паднялі
крык, які зліваўся ў рэў. А Спендзі перабегаві з аднаго боку
пляцоўкі на другі,—і, як вознік калясніцы; якая перамагла
спаборніцтвах на Алімпійскіх гульнях, ашалеўшы ад гордасці
уздымаў уверх рукі.

* * *

Каб зрабіць падыход да сцен больш даступным, наёмнікі
зруйнавалі вал, які абкружаў канаву. Потым Маго падзяліў
войска на два вялікіх паўкругі, каб лепш ахапіць Карфаген.

Спендзі расставіў тры вялікія катапульты, супроць трох га-лоўных выступаў гарадскіх умацаванняў; супроць кожнай брамы ён паставіў па сценабітнай машыне, перад кожнай вежай—ба-лісту, мятаўшую стрэлы, а ззаду раз'язджалі з месца на месца лёгкія балісты, пастаўленыя на калёсы. Але трэба было яшчэ зрабіць для іх бяспечным агонь абложаных і, перш за ўсё, заваліць канаву, якая аддзяляла варвараў ад сцен.

Высунулі наперад галярэі з кратаў, сплеченых з яшчэ зялё-нага чарота і дубовыя жалабы, нахштальт велізарных шчытоў, якія перасоўваліся на трох колах; маленькія шалашы, пакрытыя свежымі скурамі і выкладзеныя вадаростамі, хавалі работнікаў; катапульты і балісты былі ахованы вяровачнымі завесамі, вы-мачанымі ў воцаце, каб зрабіць іх незгаральнымі. Жанчыны і дзеці хадзілі на паўзмор'е за каменнямі, збіралі зямлю рукамі і прыносілі яе салдатам.

Карфагеняне таксама рыхтаваліся.

Гамількар іх хутка супакоіў, заяўляючы, што вады ў цы-стэрнах засталася на сто дваццаць тры дні. Гэта сцвярджанне, пры-сутнасць сярод Гамількара і, асабліва зварот заімфа, выклікала ў іх радасную надзею. Прагненне барацьбы зноў ахапіла Кар-фаген, змяніўшы ранейшую распач.

Узбролі рабоў, выцягнулі ўсё, што яшчэ заставалася ў арсе-налах; кожны гарадчанін быў на пасту і атрымаў прызначэнне; цесляры, аружэйнікі, кавалі і майстры залатых рэчаў былі пры-стаўлены да баявых машын.

На сцены ўцягнулі ствалы дрэў, млыновыя жораны, гаршкі з серкай, бочкі, поўныя алею, і склалі там печы. На верхнюю пляцоўку вежай навалілі кучы каменяў, а дамы, якія прылягалі да крэпаснога валу, набілі пяском, каб умацаваць і зрабіць яго шырэйшым.

Нарэшце, у трынаццаты дзень месяца Шабара,—на ўсходзе сонца,—моцны удар сценабітнай машыны загрымеў у браму Камона.

Семдзесят пяць салдатаў цягнулі вяроўкі, прымацаваныя да асновы гіганцкага бярэна, падвешанага ланцугамі да перакла-дзіны на слупах, як дошка велізарнай гушкалі; яно заканчва-лася баранай галавой цалкам з бронзы. Пад напорам мноства голых рук яно роўна гойдалася, то насоўваючыся наперад, то адступаючы назад.

Другія тараны, супроць астатніх брам, таксама прыйшлі ў дз'янне. Зарыпелі блокі і скрэпы, вярочныя завесы распуціліся, і град каменяў і снапы стрэл паляцелі, разам пушчаныя мяталёвымі машынамі; прашчнікі збягаліся да сваіх месц; адны з іх падбягалі да вала, хаваючы пад шчытамі гаршкі з кінячай смалой, і з усяго размаху перакідвалі іх праз канаву. Град знарадаў, дроцікаў, вогненных стрэл, шырокай дугой пралятаючы над перадавымі радамі, падаў па той бок сцен. Але вось, з-за сцен падняліся высокія кранты, якія служылі для ўстаноўкі карабельных мачтаў, і з іх спусціліся велізарныя ключні, з двух зубчастых унутры паўкрузоў. Ключні ўчапіліся ў сценабітныя машыны. Салдаты, ухапіўшыся за бярвяно, цягнулі назад; карфагеняне задыхаліся, каб падняць яго ўверх; і схватка цягнулася да самага вечара.

Калі на наступны дзень, наёмнікі зноў узяліся за справу, то аказалася, што верх сцен быў выкладзены скрозь цюкамі бавоўны, тканінамі, падушкамі; байніцы заткнуты пляцёнкамі, а на верхняй пляцоўцы, паміж крантамі з'явіўся цэлы рад віл і часакоў, насаджаных на даўгія палкі. І ярасны бой зноў закіпеў.

Тараны разбілі Камонскую і Тагасцкую браму. Але карфагеняне награмаздзілі ўнутры так многа розных матэрыялаў, што палавінкі не расчыняліся. Браны працягвалі стаяць.

Спендзі, не ведаючы стомы, накіроўваў машыны. Ён сам нацягваў цяжы баявы апарат. Каб нацягненне было роўным з абодвух бакоў, вярочкі сцягвалі, б'ючы па іх раз за разам справа і злева, пакуль абодва бакі не давалі аднолькавы гук. Спендзі падымаўся на рамы машын. Кончыкам нагі ён ціханька пастукуваў па іх і ўважліва прыслухоўваўся, прыкладаючы вуха, як музыкант, які настройвае ліру. Потым, калі ўзлятала дышла катапульта, калі калонка, якая падтрымлівала балісту, дрыжала ад страсення спущанай спружыны і каменні разляталіся прамянямі, а стрэлы ручаём выляталі адна за адной, ён нахіляўся ўсім целам і выцягваў рукі наперад, быццам хадеў паляцель за імі.

Воіны захапляліся яго спрытнасцю, выконваючы яго загады. Машыны, аднак, не маглі зруйнаваць вал крэпасці. Ён складаўся з двух каменных сцен, да самага верху забітых зямлёю; машыны збівалі толькі верхавінкі. Абложаныя кожны раз узводзілі іх зноў. У роў накідалі дэрану, бэлек, каменяў, калёсаў з коламі.

каб хутчэй запоўніць яе; але перш, чым ён быў зусім засыпаны, велізарны натоўп варвараў хваляў хлынуў на роўнае месца і, як разбушаванае мора, падступіў да падножжа сцен. Не сустракаючы адпору, варвары падставілі лесвіцы і пачалі па іх лезці. Яны былі ўжо на вышыні двух трэціх частак сцяны, калі, раптам, быццам пашчы драконаў, расчыніліся байніцы, выкідваючы полымя і дым; распалены пясок разлятаўся, працікаючы ў закрэпы ўзброенняў, нафта прыліпала да адзення; расплаўленае волава кацілася кулькамі, падскаквала на шаломах, прапальваючы цела наскрозь; сыпаўшыся дажджом іскры апальвалі твар, і выпаленыя вочныя ўпадзіны быццам плакалі буйнымі, як мігдаліны, слязімі. Валасы палалі ў воінаў, аблітых жоўтым алеем. Яны кідаліся бегчы, запальваючы іншых. Баючыся падыйсці, на іх здалёка накідвалі набракшыя крывёю плашчы, пад якімі яны задыхаліся.

Вялікі роў напоўніўся вышэй берагоў; пад нагамі жывых змешваліся ў кучы параненыя разам з трупамі і паміраючымі. Сярод выварачаных унутранасцяй, раздробленых мазгоў і лужын крыві чорнымі плямамі выступалі абгарэлыя тулавы; рукі і ногі, напалову тырчэўшыя з кучы, трымаліся проста, як шпалеры падпорок у выспаляным вінаградніку.

Аднойчы з зрокам Гамількар адправіў атрад лепшых са сваіх воінаў на плоскадонных габарах, на плытах і, павярнуўшы направа з порта, высадзіўся ў Тэніі. Прабраўшыся да перадавых пастоў варвараў і захапіўшы іх з флангаў, карфагеняне ўтварылі бязлітасную рэзню.

Па начах са сцен спускаліся на вярхоўках воіны з палаючымі факеламі ў руках, падпальвалі пабудаванні наёмнікаў і зноў падымаліся наверх.

Мато лютávaў; перашкоды толькі распальвалі яго гнеў. Ён падвоў аванпосты, віламі абтыкаў падножжа сцен і наставіў пастак унізе, прыкрыўшы іх зямлёю, а лібііцам загадаў прыцягнуць ледзь не цэлы лес, каб, падпаліўшы яго, выпаліць Карфаген, як лісавую нару.

Спрабавалі зрабіць падкопы; але глеба кепска трымалася і абсыпалася. Пачалі капаць у другіх мясцох; Гамількар заўсёды даведваўся аб напрамку, прыкладаючы вуха да бронзавага шчыта.

Нарэшце варвары ўпэўніліся, што горад непрыступны, пакуль не будзе зроблены шчыльна да сцяны доўгая наспа, роўная ёй

вышынёю, якая дасць магчымасць біцца на адным узроўні; наспабудзе выбрукавана плітамі, каб па ёй маглі каціцца машыны. Тады Карфаген ужо не зможа ўстаяць.

* * *

Народ пачынаў мучыцца ад смага. Запасы мяса і хлеба таксама зніклі: пачалі баяцца голаду; нехта загаварыў нават аб бескарысных і лішніх рабах, што наводзіла на ўсіх жах.

Ад пляца Камона да храма Мелькарта трупы завальвалі вуліцы, і з прычыны таго, што лета ўжо набліжалася да канца, велізарныя чорныя мухі страшэнна кусалі воінаў.

Гарачыня зрабілася такой цяжкай, што трупы, распухаючы, не маглі змясціцца ў трунах. Іх палілі сярод двароў. Але ў цеснаце агонь ахопліваў суседнія сцены і даўгія языкі полымя вырываліся з-за дамоў, як кроў, што струмянем б'е з разрэзанай артэрыі. Так Малох аўладаў Карфагенам; ён ахапіў крэпасныя валы, віхурам насіўся па вуліцах, пажыраючы ўсё на сваім шляху аж да трупаў.

Людзі, якія насілі ў адзнаку гора плашчы з паднятых на вуліцах лахманаў, не выходзілі з раздарожжаў. Яны гаварылі супроць старэйшын, супроць Гамількара, прадракалі народу поўнае разарэнне, заклікалі ўсё зруйнаваць і даць сабе поўную волю.

Каб утрымаць у горадзе дух багоў, іх статуі апуталі ланцугамі. Чорнымі пакрываламі закрылі статуі багоў Патэкаў і абварнулі вакол алтароў валасяніцы; падбухторваючы гордасць і зайэдрасць Ваалаў, нагаварвалі ім на вуха.

— І ты дасі сябе перамагчы! Ці-ж другія багі дужэйшыя за цябе? Пакажы сябе! Дапамажы нам! Каб чужыя народы не гаварылі: куды-ж іх багі падзеліся цяпер.

Навокал усе шляхі да Карфагена былі перахоплены; пачаўся нясцерпны голад.

Забілі і з'елі ўсіх сабакаў, усіх мулаў, усіх аслоў, а за імі і пятнаццаць сланоў, прыведзеных суфетам. Львы храма Малоха зрабіліся лютымі ад голаду і служкі баяліся падыходзіць да іх. Іх кармілі спачатку параненымі варварамі, потым кінулі ім яшчэ не астыўшыя трупы; яны адмовіліся і загінулі ўсе да аднаго. Зырокам людзі хадзілі ўздоўж старой унутранай сцяны, зрывалі паміж каменнямі травы і кветкі, а потым варылі

ў віне,—віно каштавала таней вады. Іншыя ціха падкрадаліся аж да варожых перадавых пастоў і кралі ежу, забіраючыся проста ў палаткі; варвары былі так здзіўлены, што часта і не чапалі іх і давалі ім варочацца.

Сярод вуліц гурбой руін ляжалі каменныя знарады катапульта і адломкі зруйнаваных у мэтах абароны будынкаў. У часы зацішша, па іх мітусіліся з гучнымі крыкамі натоўпы народу, зьяняацку ахопленыя трывогай, чулася гучная каманда начальнікаў, і без перапынку гримелі цяжкія ўдары тыранаў у вароты, а з вышыні Акропаля пажары здаваліся барвянымі лахманамі, раскінутымі па тэрасах і вецер развіваў і скручваў іх.

Тры вялікіх катапульты не спыняліся ні на мінуту, закідаваючы горад велізарнымі каменнямі. Але больш за ўсе дакучалі гліняныя кулі прашчамятальнікаў. Яны заляталі на дахі, і ў сады, і на сярэдзіну двароў, у той час, калі людзі сядзелі за мізернай вячэрай, з сэрцам балеўшым ад цяжкіх уздыхаў. Асабліва жорсткімі былі гэтыя знарады з прычыны выразаных на іх надпісаў, якія адбіваліся на целе забітых і параненых; і на трупах часта можна было прачытаць усякую лаянку, накшталт: свіння, чакал, свалота, а іншы раз і насмешкі: «лаві»; ці «гэта мне па заслугах».

Варвары прыдумалі яшчэ закладаць у катапульты, замест знарадаў, гаршкі поўныя змей, гліняныя гаршкі разбіваліся аб брук, змеі распаўзаліся ў розныя бакі, здавался, яны самі сабою пладзіліся і выходзілі са сцен, так многа іх было. Не зусім задаволеныя сваёй выдумкай, варвары ўсяляк яе ўдасканалівалі: машыны пачалі выкідаць розны бруд, чалавечы кал, кавалкі здохлых жывёлін, трупы.

У Карфагене зноў распаўсюдзілася чума. У жыхароў выпалі зубы і дзясны іх пабялелі, як у вярблюдаў пасля доўгай дарогі.

І, як раней, ва ўсіх бядотах вінавацілі аднаго Гамількара. Каб прыцягнуць на свой бок народ, ён загадаў раскапаць ямы, дзе хаваўся назапашаны ім хлеб; кіраўнікі раздалі яго народу. На працягу трох дзён ім наядаліся па горла.

Але, смага зрабілася яшчэ больш нязноснай, а перад сабою яны заўсёды маглі бачыць, як высокім вадаспадам падалі празрыстыя струмені папсаванага вадаправода.

Наспа яшчэ не дасягала вышыні ўмацаванняў, але ўсе-ж на

ёй устанавілі машыны. Перад кожнай з дваццаці трох вежаў на сценах стаяла цяпер па адной драўлянай. А ў самай сярэдзіне паказалася жудасная абложная вежа, выдуманая грэкамі, і якую Спендзі удалося, нарэшце, нанава пабудаваць.

Пірамідальная, як Александрыйскі маяк, яна была вышыней у сто трыццаць локцяў і шырынёй у дваццаць локцяў; усе дзевяць яе паверхаў, якія паступова звужаліся да верхавіны, былі прабіты шматлікімі дзвярмі, пакрыты бронзавымі пліткамі і напоўнены салдатамі; на верхняй пляцоўцы стаяў катапульта з двума балістамі па баках.

Нарэшце, у адну раніцу (гэта быў сёмы дзень месяца Нісана) незадоўга да ўзыходу сонца, карфагеняне пачулі страшэнны крык варвараў; грывелі алавяныя трубы, вялікія пафлагонійскія рагі раўлі, як быкі. Усе падняліся і кінуліся да ўмацаванняў.

Цэлы лес пік і мечав шчацініўся каля іх асноў. Войска кінулася на сцены, прыстаўляючы да іх лесніцы, і ў прасветы байніц паказаліся галовы варвараў.

Наёмнікі падыходзілі цесна згуртаванымі кагортамі і, узбіраючыся на сцяну, размяшчаліся па росце; самыя высокія ішлі напердзе, самыя нізкія ў хвасце: усе левай рукой трымалі над галавой шчыт, прыціснуўшы яго да шалома, і так цесна замыкалі шчыты з суседнімі, што можна было прыняць іх за стада вялікіх чарапах. Знарады, не закранаючы воінаў, слізгаліся па пукатасці гэтай суцэльнай паверхні.

Карфагеняне скідвалі ўніз жораны, таўкачы, чаны, бочкі, ложкаі, усё што магло забіць сваёй цяжкасцю. Яны чакалі ля амбразураў з нератамі ў руках і, калі паказаўся варвар, ён трапляў у сетку і біўся, як рыба.

Хутка абодва натоўпы зліліся ў адзін шырокі ланцуг чалавечых цел; бесперапынна скручваючыся, ён не пасоўваўся ні на крок наперад. Людзі хапалі адзін другога, лежачы ніцма, як барцы. Трупы, моцна сціснутыя ў натоўпе, не падалі, трымаючыся на плячах у суседзяў, яны па некалькі мінут пасоўваліся разам з жывымі, выпрастаўшыся ва ўвесь рост, з аслупяNELьмі вачыма. Параненыя, у якіх абодва віскі былі прабіты стралой навывёт, бессэнсоўна ківалі галавой, як мядзведзі.

Да палавіны дня ветэраны гопліты з лютасцю кідаліся супроць квартала Тэнія, каб прабіцца ў порт і зруйнаваць судны. Гамількар загадаў раскласці вогнішчы з сырой саломы на даху

храма Камона; жслеplеныя дымаи яны павярнулі налева, узмацніўшы страшэнную звалку, якая адбывалася з-за аўладання Малкай. Сінтагмы з наўмысна падабраных, асабліва моцных людзей прабілі ўжо тры брамы. Высокія загародкі з дошак з наўбіванымі цвікамі затрымалі іх; чацвертая брама лёгка падалася, воіны кінуліся бегчы праз яе і скаціліся ў канаву, выкапаную загадзя, дзе былі пастаўлены пасткі.

Ад вуліцы Камона да Сеннага рыжка ўся навакельная дарога цяпер была ў руках варвараў.

Прашчнікі, расстаўленыя ў задніх радах, увесь час кідалі знарады. Зарккас з распушчанымі па плячах даўгімі чорнымі валасамі насіўся ўсюды, пераскокваючы праз перашкоды і цягнучы за сабою балеараў. Дзве торбы віселі ў яго па баках; ён бесперапынным рухам засоўваў у іх левую руку, а правая круцілася, як кола ў калёсах.

Мато спачатку ўстрымліваўся ад уступлення ў бой, каб лепш кіраваць усімі варварамі адразу. Яго бачылі то ля берагоў затокі з наёмнікамі, то каля лагуны з нумідэйцамі, то каля возера паміж неграмі; а з глыбіні раўніны ён прысылаў атрады воінаў, якія адзін за адным прыходзілі на лінію бою. Але крыху па-крыху Мато і сам падышоў да яе; пах крыві, відовішча бязлітаснай разні і знаёмы гук баявых прагоў успалымнілі яго сэрца. Ён вярнуўся ў палатку, і, скінуўшы панцыр, накінуў на голае цела ільвіную шкуру, больш зручную для бітвы; ільвіная пашча надзявалася на галаву і акаймляла твар колам з клькоў і зубоў; абедзве пярэднія лапы скрыжоўваліся на грудзях, а капцюры задніх звычайліся ніжэй каленаў.

Толькі шырокі пояс, за якім блішчэла сякера з двухбаковым лезівам, накінуў Мато на сябе і, узяўшы ў абедзве рукі свой велізарны меч, ён у буйным імпульсе, кінуўся праз пралом ва ўмацаваннях. Як падзёншчык, заняты падразаць у парку галінкі вербаў, спяшаецца нарэзаць іх як мага больш, каб зарабіць лішнія грошы,—так Мато ішоў, сякучы навокал карфагеняна. Два чалавекі раптам ускочылі яму на плечы; адскочыўшы назад, ён спіной прыціснуў іх да варот і раздушў. Меч яго раўнамерна падаў і зноў падымаўся і нарэшце разбіўся аб вугол сцяны. Тады Мато выхапіў сваю цяжкую сякеру; спераду і ззаду ён рубіў карфагеняна, нібы стада авечак.

Яны расступаліся перад ім усё далей і далей і ён надышоў

да другой агарожы ля падножжа Акропаля. Прадметы, скінутыя з вышыні, завальвалі сходні і ўздымаліся вышэй сцяны. Сярод руін Мато абярнуўся, каб прызваць сваіх субарацьбітоў.

Ён заўважыў раскіданыя па густым натоўпе султаны на шаломах сваіх воінаў; пер'і схіляліся ўсё ніжэй і ніжэй, пагібель пагражала салдатам; Мато кінуўся да іх; на яго заклік шырокае кола чырвоных пер'яў пачало змыкацца, воіны прабіліся да яго і абступілі. Велізарны натоўп карфагенян хлынуў на іх з баковых вуліц. Яму сціснулі бакі, натоўп падхапіў яго, пацягнуў і вынес з сабою, за ўмацаванні, дзе наспа была высокая.

Мато крыкнуў каманду: усе шчыты апусціліся на шаломы, ён ускочыў на іх, як на дах, адшукваючы месца, дзе можна было-б прабіцца скрозь умацаванні і вярнуцца зноў у Карфаген, працягваючы размахваць страшной сякерай, ён бег па шчытах, падобных да хваляў з бронзы, як бог мора, які нясецца павадзе.

Страшэнны трэск набліжаўся сюды, зліваючыся з гукамі мернага п'яння мноства хрыплых галасоў.

Гэта была велізарная абложная вежа, абкружаная натоўпам воінаў. Яны пхнулі яе абодвума рукамі, цягнулі вяроўкі і падіралі плячмі, бо адкос, які падымаўся з даліны да наспы, хоць і зусім не круты, быў усё-ж вельмі нязручны для машыны такой страшэнна велізарнай вагі. Вежа мела, аднак, восем велізарных колаў, акутых жалезнымі абручамі, і з самай раніцы павольна пасоўвалася наперад, быццам гара, якая ўзбіралася на другую. З яе асновы высунуўся велічэзны таран; адкідныя дзверы апусціліся і ў глыбіні з'явіліся, падобна да жалезных калюмнаў, воіны ў панцырах. Відаць было, як яны то ўзлазілі наверх, то спускаліся ўніз па двух лесвіцах, якія праходзілі праз усе паверхі. Іншыя чакалі пакуль дзверцы, адкінуўшыся, крануцца сцяны сваімі жалезнымі крукамі, каб кінуцца праз іх, як па кладках. Пасярэдзіне верхняй пляцоўкі круціліся матальні мятальных машын, і апускалася, нацягваемое пружынай, дышла катапульта.

Гамількар у гэты час чакаў на плоскім даху храма Мелькарта. Ён даўно ўжо загадаў пабудаваць тут нешта накштат трыкутнага басейна з двух схадзіўшыхся кутом сценак з гліны, трэцяй служыла крэпасная сцяна,—якраз супроць таго месца, куды пасоўвалася абложная вежа.

Калі яна падышла крокаў на трыццаць, Гамількар загадаў

пакласці дошкі зверху вулиц, паміж дамамі, ад цыстэрнаў да ўмацавання; і людзі, выцягнуўшыся ў рад, з рук у рукі перадавалі шаломы і амфоры, напоўненыя вадой, бесперапынна выліваючы іх у басейн. Карфагеняне з абурэннем глядзелі на гэту работу, абураючыся бескарысным трачанням вады. Між тым таран абложнай вежы пачаў руйнаваць крэпасную сцяну; раптам фантан вады вырваўся з расснутых каменяў і тады высокая бронзавая велізарына ў дзевяць паверхаў, якая заключала ў сабе і займала больш трох тысяч воінаў, пачала павольна нахіляцца, як падхоплены хвалямі карабель. Аказалася, што вада, прасякаючы ў наспу, размыла дарогу; колы пагрузлі; у першым паверсе, з-за скураной завесы, паказался галава Спендзія, які з усёй сілы дзьмухаў у сігнальны ражок са слановай касці. Велічэзная машына, быццам зведзеная сударгай, пасунулася яшчэ крокаў на дзесяць; але глеба ўсё больш і больш размякчалася, калёсы да самых восяй пагрузлі ў грязь і абложная вежа спынілася, страшэнна нахіліўшыся на бок. Катапулт пакаціўся да краю пляцоўкі; і, пад цяжкасцю дышла, упаў, разбіваючы пад сабою насцілкі ніжніх паверхаў. Воіны, якія стаялі на апушчаных дзверцах, зрываліся ў бяздонне, ці чапляліся за выпіраўшыя адусюль канцы даўгіх бэлек і павялічвалі сваім цяжарам нахіл машыны, якая распадалася на часткі, і трашчэла па ўсіх сваіх сучленнях.

Астатнія варвары кінуліся ім на дапамогу. Яны згуртаваліся шчыльным натоўпам. Карыстаючыся замяшаннем, карфагеняне спусціліся са сцены, напаўшы на іх ззаду, забівалі, не сустракаючы адпору. Але тады прыехалі калясніцы, узброеныя косамі. Яны панесліся вакол натоўпа; карфагеняне зноў падняліся назад на сцены; ноч падыходзіла; крыху-па-крыху і варвары пачалі адыходзіць.

Наспа цяпер была так завалена трупамі, што здавалася складзенай з чалавечых цел. Пасярэдзіне ўздымалася абложная вежа, пакрытая кінутымі ўзброеннямі, час ад часу ад яе адпадалі велізарныя адломкі, быццам каменні развальваючайся піраміды. На крэпаснай сцяне былі відаць шырокія палосы,—сляды ад патокаў расплаўленага свінца; месцамі гарэлі перавернутыя драўляныя вежы; у глыбіні нясна высоўваліся дамы, быццам сходні гіганцкага амфітэатра ў руінах. Уздымаліся клубы густага дыму, уносіўшыя іскры, якія гаслі ў чорным небе.

Ахвяраванне Малоху

Тымчасам карфагеняне, змучаныя смагай, накіраваліся сістэрнаў. Яны выламалі дзверы. Толькі брудная лужына аказалася на дне.

Што-ж цяпер рабіць? Варвараў заставаліся незлічоныя полчышчы, і як толькі пройдзе іх стомленасць, яны зноў пачнуць наступленне.

Усю ноч народ раіўся, збіраючыся ў кожным квартале на рагах вуліц. Адны прапанавалі адаслаць жанчын, хворых і старых, другія раілі кінуць горад і пасяліцца ў адной з далёкіх калоній. Але караблёў было вельмі мала, і сонца ўзышло, яны яшчэ нічога не вырашылі.

У гэты дзень не было бою. Усе мелі надта прыгнечанай настрой.

Тады, абмяркоўваючы прычыну няшчасця, карфагеняны ўспомнілі, што не паслалі ў Фінікію штогодных падарункаў Мелькарту Цірскаму. Жах напаў на іх. Абураныя на рэспубліку богі будуць доўга праследваць іх сваёй помстай.

На багоў глядзелі, як на жорсткіх уладарнікаў, іх удыхамірагалі маленнямі, а міласці іх дабіваліся падарункамі. Перад Малохам знішчальнікам усе былі бяссільны. Існаванне, нават самае цела людзей належала яму; і, каб выратаваць гэта цела, у карфагенян быў звычай частку яго прыносіць у ахвяру Малоху, чым супакойваўся люты гнеў боства. Дзеціям прыпальвалі лоб і патыліцу шэрсцяным кнотам; гэты спосаб задавальнення Ваала даваў жрацам шмат грошай, і яны заўсёды пераконвалі ім карыстацца, як самым лёгкім і кароткім.

Але цяпер справа ішла аб выратаванні самой рэспублікі. А карфагеняне ведалі, што дарма нічога не даецца, за ўсякую выгоду трэба плаціць адмаўленнем ад чаго-небудзь, кожная адзелка робіца адпаведна патрэбе слабага і патрабаванням моцнага. А калі так, дык ці-ж магла ахвяра быць вельмі вялікай, пакута занадта цяжкай для бога, для якога самыя страшэнныя пакутванні былі толькі асалодай; і тым больш цяпер, калі ўсе ў яго ўладзе; значыцца, трэба задаволіць яго прагавітасць. Прыклады паказвалі, што такі спосаб мог адхіліць навішнюю

бяду. Апрача таго, яны верылі, што ахвяраванне агнём ачысціць Карфаген.

Лютасць натоўпа распальвалі загадзя.

Старэйшыны сабраліся і пастанавілі прынесці ў ахвяру ўсіх пяршынцаў мужчынскага роду.

Вельмі хутка гэта пастанова зрабілася вядомай усім у Карфагене. Горад напоўніўся лямантам. Усюды былі чутны плач і энкі жанчын; мужы суцяшалі іх, або лаялі, стараючыся наставіць на розум.

Людзі, апрачутыя ў чорнае, пачалі хадзіць па дамах. Многія бацькі загадзя пакідалі дзяцей нібыццам для якой-небудзь справы, ці абяцаючы купіць дзецям салодкага; услед за імі раптам з'яўляліся служыльнікі Малоху і забіралі дзяцей. Другія бессэнсоўна аддавалі іх самі. Дзяцей адводзілі ў храм Таніты, дзе жрацы павінны былі забаўляць і карміць іх да надыходжання ўрачыстага дня.

Жрацы прышлі да Гамількара, калі ён не чакаў іх, і знайшлі яго ў парку.

— Барка! Ты ведаеш, чаго мы прышлі?.. За тваім сынам!

У першую хвіліну ў яго захапіла дыханне. Але хутка зразумеўшы, што ўсякае адмаўленне будзе дарэмным, Гамількар схіляўся перад імі і загадаў правесці іх у кантору.

Моцна ўсхваляваны ён увайшоў у пакой Саламбо, дзе быў яго сын Ганібал. Аднэй рукой схопіўшы хлопчыка, ён другой сарваў з нейкай адзежы шнурок, які дзяляўся з яе, звязаўшы яму рукі і ногі, канцом заткнуў рот, як затычкай, і схаваў хлопчыка пад ложкам з быкавых скур, спустыўшы да самай падлогі шырокае пакрывала.

Потым ён тры разы пляснуў у ладкі. На зоў з'явіўся Гідэнем.

Слухай,—сказаў ён,—вазьмі ў нявольнікаў дзіцяне, хлопчыка васьмі-дзесяці год, чорнавалосага з пукатым ілбом. Прыведзі яго, ды хутчэй!

Гідэнем хутка вярнуўся і прывёў з сабою хлопчыка.

Гэта было няшчаснае дзіцяне, худое і адначасова асызлае ад ваўсэднага голаду; цела яго здавалася шэрым, як брудныя лахманы на яго бёдрах; ён уцягваў галаву ў плечы і ўвесь час цёр рукою вочы, залепленыя мухамі.

Як-жа выдаць яго за Ганібала.

А знайсці другога ўжо не было часу. Гамількар глядзеў на Гідэнема; яму хацелася задушыць яго.

— Адыйдзі! крыкнуў ён, і начальнік рабоў уцёк.

Раптам праз дзверы загаварыў Абдаланім. Суфета клікалі.

Служкі Малоха трацілі цярплінасць.

Гамількар ледзь стрымліваў крык, быццам апечаны распаленым жалезам; як шалёны ён бегаў узад і ўперад па пакоі. Потым сеў на край балюстрады, якая акружала парфіравы балясейн з вадой і, абапіраючыся на калені локцямі, ціскаў лоб шчыра нутымі ў кулакі рукамі.

У басейне заставалася яшчэ крыху вады, нарыхтаванай для абмывання Саламбо. Не гледзячы на агіду і на сваю гордасць, суфет акунуў туды хлопчыка і, як гандляр рабамі, пачаў мыць церці яго шчоткамі і чырвонай глінай. Потым узяў са скрыначак уробленых у сцяну два чатырохкутных цёмна-чырвоных кавалкі бярвяніны, адным пакрыў яму грудзі, другім плечы і замацаваў іх над плячмі дэяментавымі пражкамі. Ён бырэнуў хлопчыку пахнючасці на галаву, надзеў на шыю бурштынавыя каралі і надзеў на ногі сандалі з абсацамі ў перлах—сандалі яго дацкі.

Хлопчык, аслеплены ўсёй гэтай раскошай, радасна ўсміхаўся і, асмялеўшы нарэшце, у захапленні пачаў нават пляскаць ў ладкі і падскакваць на месцы, калі Гамількар пацягнуў яго за сабою. Быццам баючыся страціць, ён моцна трымаў яго за руку. Хлопчык, якому ён рабіў боль, ціханька плакаў, бягучы побач з ім.

Калі яны параўняліся з эргастуламі, насустрач ім з-пад пальчаткаў пачуўся голас, жаласны, молячы голас. Нехта ціха прагаварыў:

— Гаспадар! Ох, гаспадар...

Гамількар абярнуўся і ўбачыў побач з сабой чалавека, з прыніжаным выглядам, аднаго з няшчасных, якія жылі ў доме без усякай справы.

— Чаго табе трэба?—запытаўся суфет.

Раб, які дрыжаў усім целам, ледзь чутна прамармытаў:

— Я яго бацька...

Гамількар працягваў ісці; а той ішоў за ім ззаду, сагнуўшы спіну, выцягнуўшы наперад галаву і калены яго падгіналіся. Невырашальная славамі трывога сказала твар раба. Плач душыў яго, так хацелася яму і распытаць Гамількара і крыкнуць яму адначасова:

— Злітуйся!...

Нарэшце ён асмеліўся злёгка, адным пальцам крануцца яго локця:

— Няўжо ты хочаш яго... у яго не хапіла сілы дакончыць, і Гамількар спыніўся на момант, здзіўлены гэтай пакутай.

Але ўзрок, які ён адказаў, быў больш цяжкім і халодным, чым сякера ката; раб, трацячы прытомнасць, упаў на пясок да яго ног, Гамількар пераступіў праз яго.

Людзі ў чорным, утрох чакалі ў вялікай залі, прыхіліўшыся да каменнага круга. Гамількар зараз-жа пачаў рваць на сабе адзенне і качацца на плітах падлогі, рэзка выкрыкваючы:

Ах, бедны мой маленькі Ганібал! О, мой сын, мая ўцеха, мая надзея, маё жыццё! Забіце і мяне разам з ім! Увядзіце мяне! Гора! Гора!

Ён драпаў сабе пазногцямі твар, вырываў валасы і выў, як плакальніцы на пахаваннях.

— Забірайце-ж яго хутчэй! Я вельмі пакутую. Ідзіце адсюль! Забіце мяне, як і яго!

Служыльнікі Малоха дзівіліся, што ў вялікага Гамількара такое слабае сэрца. Яны былі амаль расчулены.

Пачуўся тупат босых ног і перапыністае хрыпенне, падобнае да дыхання прыбегшага дзікага зверу; на парозе трэцяй галарэі, між касякоў слановых клыкоў, паказаўся чалавек, увесь бледны, жудасны, працягваўшы да іх рукі, ён крыкнуў:

— Маё дзіця!

Гамількар адным скачком кінуўся на раба, і рукою закрываючы яму рот, пачаў крычаць яшчэ гучней:

— Гэты стары выхаваў яго, ён называе яго сваім дзіцём; ён звар'яеце, даволі, даволі! Ідзіце!

І, падштурхоўваючы ў спіну і трох жрацоў і іх ахвяру, вышаў з імі і моцным ударам нагі зачыніў за сабой дзверы.

Яшчэ некалькі хвілін Гамількар прыслухоўваўся, баючыся, што яны могуць вярнуцца. Потым ён падумаў, ці не пакончыць яму з рабом, каб быць упэўненым у яго маўчанні; але небяспека яшчэ не зусім прайшла.

Ён баяўся, што гэта смерць, калі богі будуць угневаны ёю, можа абярнуцца на яго сына. Тады, перадумаўшы, Гамількар паслаў праз Тааных лепшае, што было ў кухні; чвертку казла, бобу і кансерваў з гранатаў.

Раб, які даўно ўжо не еў, накінуўся на ежу; і слёзы яго капалі проста на страву.

Позна ўначы, Гамількар, бясшумна ступаючы, варочаўся да сябе, намацаваючы ў цемры сцены і ўвайшоў у велізарную залю, куды мясячнае святло пранікала праз шчыліны у кумпале; пасярэдзіне, ва ўвесь рост расцягнуўшыся на мармуровых плітах, сыты, спаў, раб.

Гамількар паглядзеў на яго і нешта нахштальт жалю заварушылася ў ім. Кончыкам катурны ён падсунуў яму дыван пад галаву. Потым падняў вочы і паглядзеў на Таніту, вузкі серп якой віхаецца на небе; ён адчуў сябе мацнейшым за Ваалаў і нават пагарду да іх. Так лёгка ўдалося яму перахітрыць багоў.

* * *

Ужо распачата была падрыхтоўка да ахвярвання.

У храме Малоха разабралі з аднаго боку сцяну, каб выцягнуць велізарнага бронзавага ідала. І калі сонца ўзышло, служыльнікі храма пачалі перасоўваць ідала на пляц Камона.

Ідал, коўзаючыся на катках, перасоўваўся, пяцячыся назад; плечы яго былі вышэй дамоў; здалёк ўбачыўшы яго, карфагеняне хутка ўцякалі, бо нельга было беспакарна глядзець на Ваала.

Па вуліцах разнесліся хвалі пахнючасцяй. Усе храмы адчыніліся адразу; з іх выступілі працэсіі са скініямі на калёсах ці на насілках, якія неслі жрацы. Вялікія султаны з пер'яў развяваліся на іх вуглах; снапы бліскучых праменьняў рассыпаліся ад крышталёвых, залатых, срэбных ці мядзяных куль на іх востраканцоўных пакрыўках.

Богі-Патэкі на руках жрацоў здаваліся вялікімі спавітымі дзецьмі, пяткі якіх краналіся з зямлі.

Потым ішлі ўсе падначаленыя формы боства: Ваал-Самін, бог нябесных прастораў; Ваал-Пэор, бог свяшчэнных вышынь, і ўсе багі суседніх краін і сваяцкіх народаў. На высокіх палках калыхаліся зоркі з метала, афарбаванага ў розныя колеры. Тут былі ўсе свяцілы нябеснага зводу, пачынаючы з Чорнага неба, духу Мэркурыя, да агіднага Рагаба, увасабляючага сузор'е Кракадэла. Абадзіры, каменні, якія зваліліся з месяца, кружыліся ў прашчах са срэбных ніццяй, жрацы неслі свае фетышы

і ўсе свае амулеты; з'явіліся ідалы, ужо даўно забытыя народам; нават з караблёў знялі містычныя фігуры, як быццам Карфаген увесь цалкам меў адну толькі думку аб смерці і жалю.

Бронзавы статуі працягваў прасоўвацца да пляца Камона. Багатыя, трымаючы ў руках скупетры са смарагдавымі галоўкамі, выступілі з нетраў Мегары; старэйшыны з вянкамі на галовах сабраліся ў Кініздо; а кіраўнікі фінансаў, губернатары правінцый, гандляры, воіны, матросы і шматлікі натоўп людзей, якія звычайна наймаюцца на пахаванні, усе з адэнакамі сваіх пасадаў ці інструментамі свайго рамяства, накіроўваліся да скіній, якія спускаліся з Акропаля, абкружаныя саслоўем жрацоў.

У гонар Малоха ўсе надзелі самыя лепшыя каштоўнасці. Але дыманты зіхацелі на чорных вопратках і нішто не магло быць больш змрочным, чым гэты маўклівы натоўп людзей, у якіх завушніцы віселі на пабялеўшых шчаках, а залатыя тыяры сцягвалі ілбы, нахмураныя ў жорсткай роспачы.

Нарэшце Ваал прыбыў якраз на сярэдзіну пляца. Жрацы яго зрабілі з кратаў агарожу, каб адстараніць натоўп, а самі засталіся ля ног, размясціўшыся вакол ідала. А на пляцу паасобнымі групамі размясціліся і жрацы і жрыцы іншых храмаў.

Ад часу да часу падыходзілі рады зусім голых людзей, шырока расставіўшых рукі і трымаўшых адзін аднаго за плечы. Глухія і хрыплыя гукі вырываліся з самай глыбіні іх грудзей, вочы, накіраваныя на коласа, блішчэлі ў пыле, і праз роўныя прамежкі яны ў адзін і той-жа час раскачваліся, быццам іх хто штурхаў усіх разам. Яны былі ў такім шаленстве, што для ўстаўлення парадкаў служыльнікі храма палкамі прымушалі іх легчы на зямлю ніцма, тварам да кратаў з бронзы.

Тым часам паміж нагамі коласа разгаралася вогнішча з алоэ, кедру і лаўру. Даўгія крылы канцамі краналіся полымя; пахнючыя мазі, якімі яго нацерлі, цеклі, быццам кроплі поту, па бронзавых членах. Навокал круглай пліты, на якую ён абпіраўся нагамі, дзедзі, захутаныя чорнымі пакрываламі, самкнуліся нерухомым колам; непамерна даўгія рукі Малоха працягнуліся далонямі да іх, быццам збіраючыся схпіць гэты вянок і занесці яго на неба.

Багатыя старэйшыны, жанчыны, увесь шматгаловы натоўп агуртаваўся за жрацамі і на тарасах дамоў. Вялікія размаляваныя зоркі перасталі кружыцца; скініі былі пастаўлены на зямлю;

дым кадзільніц падымаўся проста ўверх, падобна да гіганцкага дрэва, якое прасцерла свае галіны сярод нябеснай сіні.

Нарэшце, вярхоўны жрэц Малоха прасунуў левую руку пад пакрывалы дзяцей, вырваў у кожнага па косме валасоў над ілбамі і кінуў у агонь. І тады жрацы ў чырвоных плашчах заспявалі свяшчэнны гімн.

— Прывітанне табе, Сонца, уладар абодвух земных паясоў, творац, сам сябе параджаючы, Бацька і Матка, Бацька і Сын, Бог і Багіня, Багіня і Бог.

Галасы іх згубіліся ў гуле інструмантаў, загучэўшых адразу, каб заглушыць крыкі ахвяр.

Служыльнікі храму даўгім крукам адчынілі сем аддзяленняў, размешчаных адно над другім па целе Ваала. У самае верхняе насыпалі мукі; у другое паклалі—двух горліц, у трэцяе—малпу; у чацвертае—барана, у пятае—авечку; а з прычыны таго, што быка для шостага не аказалася, дык туды кінулі ўзятую з алтара гарбаваную скуру. Сёмая клетка засталася адчыненай.

Перш за ўсё трэба было выпрабаваць рукі ідала. Тонкія ланцужкі, пачынаючыся з пальцаў, цягнуліся да плеч і спускаліся назад; калі іх цягнулі ўніз, раскрытыя далоні паднімаліся да ўзроўню локцяў і, збліжаючыся, прысоўваліся да жывата; яны рухаліся зусім вольна,—кароткімі перапыністымі штуршккамі. Потым інструменты змоўклі. Полымя вогнішча раўло.

Жрацы Малоха хадзілі па велізарнай пліце пад нагамі ідала і разглядалі натоўп.

Патрэбна была асаблівая ахвяра, ахвяра зусім добраахвотная, бо лічылася, што яна пацягне і другія. Але пакуль ніхто не з'яўляўся; і сем праходаў, што вялі да кратаў да коласа, былі зусім бязлюдны. Каб надаць натоўпу смеласці, жрацы вынулі з-за пояса вострыя шылы і пачалі параняць сабе твары. Голых людзей, што прысвецілі сябе Малоху, ляжаўшых дагэтуль знадворку, распрасцёршыхся ніцма на зямлі, упусцілі за агарожу. Іх кінулі звязку агідных жалезных прылад, і кожны выбраў сабе катаванне. Яны ўсажвалі сабе вілы ў грудзі, рассякалі шчокі, надзівалі на галаву цярновыя вянкі; потым, сплятаючыся рукамі, акружылі дзяцей другім, парыўчата сціскаўшымся і зноў разыходзячымся колам. У імпэтным віхры, то шчыльна падступаючы да кратаў, то адкідваючыся далёка назад, яны захап-

лялі натоўп, сваім пастаянна паўтараемым, галавакружжым бегам, поўным крыві і шалёных энкаў.

Пакрыху людзі ўваходзілі ў праходы; яны кідалі ў полымя вогнішча перлы, залатыя вазы, чашы, падсвечнікі, усе свае каштоўнасці; ахвяры рабіліся ўсё больш раскошнымі і больш частымі.

Але вось хістаючыся чалавек з бледным тварам, агідна скажаным ад жаху, праштурхнуў дзіця наперад; у руках коласа прамільгнула маленькая чорная ноша; яна правалілася ў цёмнай адтуліне. Жрацы сталі на каленкі каля краю велізарнай пліты і новы гімн загучэў, выслаўляючы радасць смерці і ўваскрасення ў вечнасці.

Маленькія ахвяры павольна падымаліся адна за адной, і знікалі ў дыме, які ўзнімаўся высокімі клубамі, так што здалёк здавалася, што яны знікаюць у воблаках. Ніводны не паварушыўся; усе былі звязаны па руках і нагах; і цёмныя пакрывалы перашкаджалі ім што-небудзь бачыць пазнанымі.

Гамількар, як жрэц Малоха, у чырвоным плашчы стаяў каля Ваала, каля вялікага пальца яго правай нагі. Калі прывялі чатырнаццатае дзіця, усе ў натоўпе маглі бачыць, што Гамількар зрабіў рух, поўны жаху. Але зараз прыняўшы звычайную позу, ён схаваў крыжам рукі на грудзях і пачаў глядзець у зямлю; Гамількар быў так блізка да вогнішча, што часам край яго плашчы кранаўся полымя.

Усё хутчэй і хутчэй рухаліся бронзавыя рукі. Яны ўжо не спыняліся больш. Кожны раз, калі на іх клалі дзіця, жрацы Малоха ўскладалі рукі на ахвяру, каб перакласці на яе ўсе злачынствы Карфагена, і гучна абвяшчалі:

— Гэта не людзі, гэта быкі!

А натоўп навокал іх паўтараў:

— Быкі! Быкі!

Святошы крычалі:

— Уладар!

Ледзь кранаўшыся краю адтуліны, ахвяры зніклі, як кроплі вады на распаленай да чырвона пліце, і белы дымок уздымаўся на фоне чырвонага полымя.

Аднак голад бога не суціхаў. Ён прагнуў усё новых і новых ахвяр. Каб даць яму адразу пабольш, дзяцей пачалі па некалькі за-раз накладваць на яго рукі, прытрымліваючы таўстым лапцюгом,

Нар-Гавас, хаваючыся ў гарах, эдалёк сачыў за варварамі. Аднойчы ноччу берагам мора ён правёў усё сваё войска на дальні бок лагуны і ўступіў у Карфаген.

Ён з'явіўся збаўцай з шасцю тысячамі воінаў, якія неслі пад плашчамі муку, і з сарака сланамі, якія былі нагужаны фуражом і сушаным мясам.

У той-жа час у Карфаген прыбылі звернутыя Рымам чатырыста ваенных палоннікаў, захопленых у часе сіцылійскай вайны, і звесткі аб тым, што Рым адмовіўся ад саюзу з наёмнікамі.

Услед за Рымам, кіраўнік Сіракуз прыслаў у Карфаген тысячу дзвесце быкоў і пяцьдзсят тры тысячы небелай чыстай пшаніцы, абвясціўшы сябе прыцелем рэспублікі.

Вельмі грунтоўныя меркаванні прымушалі суседнія ўрады дапамагаць Карфагену; яны добра разумелі, што калі наёмнікі перамогуць, дык усе, ад воінаў да судамыек, паўстануць, і ні адзін урад, нікая гаспадарка не ўстаіць перад імі.

Тымчасам Гамількар граміў усходнія правінцыі. Ён адкінуў галаў назад, і варвары апынуліся як быццам у аблозе.

Тады ён пачаў іх трывожыць. Ён набліжаўся, зноў адыходзіў і, паўтараючы ўсё той-жа манеўр, крыху-па-крыху ён прымусіў іх адыйсці ад лагера. Спендзі вымушан быў паследаваць за ўсімі; нарэшце і Мато таксама як і ён уступіў.

Але Мато не ішоў далей Туніса і заперся за яго сценамі. Астатнія войскі варвараў бадзяліся па правінцыях, праследуючы суфета.

У Кліпее да Гамількара далучыліся тры тысячы галаў, назватых ім. Ён загадаў вывесці коняй з Кірэнаікі, прывесці з Бруцыума ўзбраенні і зноў пачаў вайну.

Ніколі яшчэ яго гені не быў так імпэтна дзейны і пладатворны. Пяць месяцаў ён цягаў за сабою варвараў,—быццам без мэты,—але ў сапраўднасці, ведаючы ўвесь час, куды ён вядзе іх.

Варвары спачатку спрабавалі абкружыць Гамількара невялікімі атрадамі, але ён заўсёды ад іх выслізваў. Абодва войскі цяпер зусім не разлучаліся. У варвараў было каля сарака тысяч воінаў; і ўжо шмат разоў яны з радасцю бачылі, як перад імі стучалі карфагеняне.

Гамількар уступіў у горы, хоць там сланам пагражала амаль поўная пагібель. Ён гэтым хацеў, як думалі варвары, сукрыць слабасць сваіх войск. Але пастаянная няўпэўненасць, у якой ён

іх трымаў, нарэшце раздражняла іх больш усялякага паражэння. Аднак варвары не падалі духам і ішлі за ім.

Нарэшце, падвечар, паміж Срэбнай і Валавянай гарой, сярод велізарных скал пры ўваходзе ў цясніну, варвары насцілі атрад велітаў Гамількара; усё яго войска знаходзілася, відавочна, тут, наперадзе, бо быў чутны глухі гуладкрокаў і гукі сігнальных ражкоў; карфагеняне заразжа пабеглі і схаваліся ў цясніне. Войска спускалася ў даліну, якая мела форму лезіва сякеры, і была абкружана высокімі горамі. Насцігаючы велітаў, варвары кінуліся ўслед за ім туды; у глыбіні, разам са стадам быкоў, якія імчаліся ўскач, паказаўся бягучы ў замяшальніцтве яшчэ новы атрад карфагенян. Чалавек у чырвоным плашчы на момант мільгануў сярод іх; гэта быў суфет, і радасць, і шалёны гнэў з новай сілай успыхнуў у душы варвараў.

Ніто з ленасці, ніто з асцярогі многія варвары спыніліся ля ўвахода ў цясніну. Тады з лесу выскачыў атрад конніцы і пагнаў іх мечамі і пікамі ўслед за друпімі; хутка ўсе варвары апынуліся ў нізе ў даліне.

Хутка ўся грамада людзей, прабегшы ад аднаго канца цясніны да другога, спынілася; яны не знаходзілі выхада.

Спраўды, ледзь толькі варвары спусціліся ў даліну, як людзі, якія схаваліся за абломкамі скал, падняўшы іх шастамі, скінулі ўніз; і так як спуск быў вельмі стромкім, велізарныя глыбіны хутка скаціліся і зусім закрылі вузкую цясніну.

У другім канцы даліны цягнуўся даўгі праход. У глыбіні яго, па загадзя прыстаўленых лесвіцах, сукрытыя ад варвараў скаламі, веліты хутка ўзлезлі наверх і далучыліся да арміі карфагенян, якія знаходзіліся на пласкагор'і. Варвары вельмі позна заўважылі іх. Калі яны кінуліся туды, велізарная крата, у сапрак локцяў вышыні, зробленая якраз па велічыні прахода, раптам спусціліся перад імі, як шлагбаум, нечакана ўпаўшы з неба.

Такім чынам, задум суфета ўдаўся. Ніхто з наёмнікаў не быў знаёмы з горами. Яны далі сябе завесні ў лавушку.

Аж да раніцы варвары цясніліся радамі, штурхаючы адзін аднаго, з канца у канец выходзіўшы ўсю даліну. Яны рукамі мацалі гару ў дарэмных пошуках выхада.

Нарэшце падышоў дзень; усюды навокал падымалася велізарная белая, адвесная сцяна. І нідзе ніякага ратунку, ніякай

надзеі. Абодва выходы з гэтага тупіка былі замкнуты кратамі і гурбай скінутых скалаў.

Яны пераглянуліся, не сказаўшы ні слова. У поўнай зьнямозе апусціліся там, дзе стаялі, адчуўшы, як лядзяны холад прайшоў па спіне і як страшэнна цяжкімі зрабіліся ў іх павекі.

Хвіліну счакаўшы, варвары зноў ускочылі і кінуліся проста на зваленыя ля ўвахода скалы. Але нават ніжнія, сціснутыя цяжкасцю наваленых зверху, былі непахісны. Яны спрабавалі ўзлезці на іх, каб дабрацца да верхавіны; але ўсякае намаганне падняцца па гэтых выпучаных велізарных было дарэчным.

Варвары вярнуліся да кратаў; яна была высаджана даўгімі цвікамі, тоўстымі, як калы, вострымі, як калючкі іглака, і так часта насаджанымі, як шчаціна на штотцы. Але такое шаленства аўладала імі, што яны ўсё-ж накінуліся на крату. Калючкі праткнулі прарэдным усё цела наскрозь да хрыбетніка, другія коўзаліся па іх; потым усе зваліліся назад, пакінуўшы на гэтых апідных галінах клоччы чалавечых цел і скрываўленыя валасы.

Калі крыху сунялася роспач, праверылі колькі засталася харчавання. Наёмнікі, поклаж якіх загінуў, ледзь мелі харчу на два дні; у астатніх зусім нічога не было; яны чакалі абоза, абяцанага вёскамі на поўдні.

Па даліне ўсё яшчэ бадзяліся быкі, якімі карфагеняне думалі прывабіць варвараў у цясніну, і пасля кінулі. Быкоў закалолі пікамі; з'елі, і калі страўнікі напоўніліся, думкі зрабіліся менш змрочнымі.

На наступны дзень яны зарэзалі мулаў; іх заставалася штук сорок; потым выскраблі скуры, выварылі унутранасці, стаўкі косці і ўсё яшчэ не аддаваліся распачы; туніская армія, напэўна, паведамлёная аб тым, што з імі здарылася, павінна падыйсці.

Але ўвечары пятага дня голад узмацніўся; пачалі грызці перавязі мечаў і маленькія губкі, якімі знутры былі выкладзены шаломы.

Варвары ў знямозе ляжалі цяпер на зямлі. Яны з рэвам пасылалі праклёны Карфагену, Гамількару. Пасля пачалі стагнаць, многія ціха плакалі, нібы маленькія дзеці. Абвінавачвалі начальнікаў, абсыпалі іх пагрозамі.

Аутарыт не баяўся паказвацца ім. Спендзі-ж, абкружаны грэкамі, хаваўся ў адной з расшчэлін скалы; са страху ён распусціў чуткі аб сваёй смерці.

Усе яны цяпер страшэнна схудзелі; скура пакрылася месцамі сіняватымі пражылкамі, як на мармуры. Увечары дзевятага дня памерла тры іберыйцы.

Перапалоханья таварышы іх пакінулі ранейшае месца. З трупнаў знялі вопратку і голыя белыя целы ляжалі на пяску пад сонцам.

Тады вакол іх пачалі павольна бадзяцца гараманты. Гэта было племя людзей, якія прывыклі да жыцця ў пустынных мясцох, якія не пакланяліся ніякім багом. Нарэшце, старшы ў атрадзе зрабіў нейкі знак, і, схіліўшыся над трупамі, яны выразалі нажамі даўгія палосы мяса; пасля, прысеўшы на карачкі, прыняліся за ежу. Астатнія здалёка глядзелі на іх; пачуліся крыкі агіды і жаху,—але многія, аднак, у душы пазаздросцілі іх мужнасці.

Сярод ночы, некаторыя з гэтых, якія яшчэ вагаліся, падышлі да гарамантаў; тоячы свае жаданне, яны прасілі толькі маленькі кавалачак, толькі для паспытання, як яны гаварылі. І другія асмиялелі за імі; лік іх узрастаў; хутка там сабраўся цэлы натоўп.

Той, хто перш адмаўляўся, ішоў цяпер да гарамантаў і ўжо не вярочаўся назад. Яны на вугалях падпякалі кавалкі, надзеўшы іх на кончык меча; пасыпалі попелам замест солі і сфарыліся за лепшыя кавалкі.

Потым, з прычыны таго, што трэба было жыць, што густ да гэтай ежы прышчапіўся, бо ўсе паміралі ад голаду, пачалі заколваць носбітаў вады, конюхаў, усіх служак наёмнікаў. Кожны дзень каго-небудзь забівалі. Некаторыя елі вельмі многа, узмацнелі і зрабіліся менш сумнымі.

Але хутка і тут пачала адчувацца няхватка. Тады жаданні абярнуліся на параненых і на хворых. Раз яны не маглі вылечыцца, ці не лепш было пазбавіць іх ад пакут; варта толькі было каму-небудзь пахіснуцца, як усе пачыналі крычаць, што ён загінуў і павінен паслужыць для другіх. Ужывалі хітрыкі, каб паскорыць іх смерць; у іх кралі апошнія рэшткі агідных порцый; быццам знянацку, на іх наступалі нагой; паміраючыя, каб запэўніць другіх у сваёй бадзёрасці, спрабавалі працягваць рукі, падымацца, смяяцца.

Туман, цяжкі і цёплы, звычайны ў тых краях у канцы зімы, апусціўся на войска на чатырнаццаты дзень. Змена тэмпературы пацягнула за сабой частыя смерці; і ў гарачай вільготнасці замкнутай схіламі гор, разлажэнне адбывалася з жахлівай хут-

касцю. Крапаўшая з туману вільгаць, асядаючы на трупы, размякчала, іх і хутка абярнула ўсю даліну ў велічэзную гніючую яму. Белаватая пара насілася над імі, ласкатала ім ноздры, прасякала праз поры на скуры, засцілала вочы. Няцярпная агіда ахапіла іх. Яны знемагалі, ім хацелася лепш памерці.

Праз два дні надвор'е праяснілася, і голад успыхнуў зноў. Часамі ім здавалася быццам у іх абцугамі вырываюць унутранасці. Тады яны качаліся ў сударагах, набівалі рот зямлёю, кусалі рукі, рагаталі шалёным рогатам.

Смага мучыла іх яшчэ больш, бо ў іх не засталася ні кроплі вады; мяхі зусім высахлі ўжо з дзевятага дня. Каб ашукаць смагу, яны прыкладалі язык да металічных пласцінак на партупеях, да ручак са слановай касці, да лезіваў мечаў.

Яны ўсё яшчэ чакалі туніскага войска.

Першымі гінулі людзі буйнага характару, афрыканцы трымаліся долей, чым галы. Заркхас ляжаў сярод балеараў, без рухаў, ва ўвесь рост выцягнуўшыся на пяску, перакінуўшы праз руку свае даўгія валасы. Спендзі адшукаў нейкую расліну з шырокімі лісьцямі, збытکوўна напоўненую сокам, і каб зберагчы яе ад астатніх, абвясціў яе атрутнай і жывіўся ёю сам.

Некаторым удавалася знаходзіць хамелеонаў і змей. Але тое, што яшчэ прымушала іх жыць, была любоў і прагнасць да жыцця. Яны ўсе сілы душы накіроўвалі на адну гэту думку, намаганнем волі трымаліся за існаванне і толькі гэтым намаганнем падтрымлівалі сваё жыццё.

Самыя непакісныя трымаліся разам, размясціўшыся гурткамі ў сярэдыне даліны, абкружаныя мерцвякамі, захутаўшыся плашчамі, яны моўчкі аддаваліся суму.

Многія, ахопленыя дзіўным брэдам, паўтаралі ўсё адно слова ці без перапынку рабілі адзін і той-жа рух. Калі, падняўшы галаву, ім здаралася глянуць адзін на аднаго, іх душы ў плач пры выглядзе слядоў страшэннага руйнавання на іх тварах.

Яны ведалі, што іх чакала смерць немінучая. Колькі ўжо разоў яны дарэмна спрабавалі прабіць сабе выхад.

З боку рову дзмуў вецер і гнаў несупынным каскадам пясок праз спушчаную крату; плашчы і валасы варвараў былі засыпаны ім, быццам зямля, паднімаючыся на іх, хавала іх пад сабою. Усё было нерухома навокал; нязменная гара кожную раўніцу здавалася ім усё вышэйшай і вышэйшай.

Да дваццатага дня памерла дзве тысячы азіятаў, тысяча пяцьсот чалавек з Архіпелага, восем тысяч з Лібіі, вымерла ўся моладзь у наёмнікаў і некалькі дробных плямён цалкам,—наогул дваццаць тысяч воінаў—палавіна войска.

Аўтарыт, у якога засталася толькі пяцьдзесят галаў, ужо хацеў даць сябе забіць, каб хутчэй скончыць з усім, калі на верхавіне гары, проста перад сабою, ён убачыў раптам чалавека.

Аўтарыт разглядзеў на яго левай руцэ шчыт у форме трыліснага. Ён крыкнуў:

— Карфагенянін!

І ў даліне, перад кратай і пад скаламі зараз-жа ўсё паднялося. Воін прайшоў паўскрай бяздоння; варвары знізу глядзелі на яго.

Затым карфагенянін знік. Яны пачалі чакаць.

Нарэшце ўвечары, быццам камень сарваўся з верхавіны скал, — зверху раптам упала перавязь, зробленая з чырвонай скуры і пакрытая шыццём з трыма дьяментавымі зоркамі. У сярэдзіне яе быў выціснуты знак Вялікага Савета: конь пад пальмай. Гэта быў пропуск, пасланы ім Гамількарам.

Бязмежная радасць усхвалявала змучаных варвараў; яны абнімаліся, плакалі. Спендзі, Аўтарыт і Зарксас, чатыры італіёты, негр і два спартанцы прапанавалі свае паслугі ў якасці парламентараяў.

У гэты час трэск пачуўся ў баку заваленага скаламі прахода і верхняя глыбіна, перавярнуўшыся, скаўзанулася ўніз. Скалы былі непахісны толькі з боку варвараў. З другога-ж боку варта было толькі штурхнуць іх памацней, каб яны скаціліся. Адно за адной карфагеняне пачалі скідаць іх уніз. Работа працягвалася ўсю ноч, а калі дзень заняўся, глыбы скал раскаціліся ля ўвахода ў даліну, як сходні гіганцкай разбуранай лесвіцы.

Варвары ўжо не маглі падняцца. Ім спуцілі лесвіцы; усе кінуліся да іх: град звародаў з катапультаў адкінуў іх назад, толькі дзесяцёх прапусцілі.

Калі яны прыбылі ў лунічны лагер, дзверцы адной з палатак расчыніліся перад імі.

Гамількар сядзеў у глыбіні, на лаўцы, ля нізкага стала, на якім блішчэў аголены меч. Ваеначальнікі, стоячы, абкружалі яго.

Убачыўшы пасланных, ён у першую хвіліну адхіснуўся назад, пасля нахіліўся, каб разглядзець іх.

У іх былі незвычайна расшыраны зрэнькі і чорныя кругі вакол вачэй, якія дасягалі да нізу вушэй; пасінеўшыя насы тырчэлі паміж запалымі, спярэщанымі глыбокімі зморшчэжкамi шчок скура на цэле адвісла і зрабілася шырокай для цягліц, яна знікла пад пластом аспідна-шэрага пылу, вусны прыліпалі да пажоўклых зубоў, страшэнны смурод зыходзіў ад іх, быццам з адкапаных магілаў, быццам з раптоўна аджыўшых мерцвякоў.

Сярод палаткі, на цыноўцы, куды павінны былі сесці начальнікі, дымілася страва з варанага гарбуза.

Уздрыгаючыся ўсімі членамі, варвары не маглі адарваць ад яе вачэй, і слёзы выступілі ў іх на расніцах. І ўсё-ж яны стараліся ўстрымацца.

Гамількар адварнуўся ад іх і з нейкім загаварыў. Толькі тады яны кінуліся да стравы, усе разам, і паляглі навокал яе на жыватах. Твары іх моклі ў тлушчы і шум ад сёрбання змешваўся з іх радасным плачам. Хутчэй ад здзіўлення, чым ад жалю, далі ім скончыць ежу.

Потым, калі яны ўсталі, Гамількар знакам загадаў гаварыць чалавеку, які насіў перавязь.

Спендзі, перапалохаўшыся ў першую хвіліну, хутка аправіўся і пачаў расказваць аб прычыне паўстання, асабліва напіраючы на злачынствы Ганона, выстаўляючы яго галоўным вінавайцам, ведаючы, што ён вораг Гамількара, і стараючыся разжаліць суфета дробязямі перажытых бядот і напамінкамі аб іх былой адданасці. Ён гаварыў доўга, хутка, вельмі хітра і рэзка.

Гамількар адказаў, што прымае іх апраўданы. Значыць, мір будзе заключаны і цяпер ужо назаўсёды. Але ён патрабаваў, каб яму выдалі дзесяць наёмнікаў па яго выбары, без зброі і без тунік.

Яны не чакалі такой міласці. Спендзі ўскрыкнуў:

— О,—калі трэба,—мы і дваццаць дамо табе, пане!

— Не, дзесяць даволі,—каротка адказаў Гамількар.

Пасля хуткай нарады, прычым на гэтым асабліва настойваў Спендзі, а Аўтарыт горача ўступіўся за асуджаных таварышоў, яны згадзіліся.

Тады Гамількар сказаў ім:

— Вы, значыцца, і сапраўды начальнікі варвараў і далі клятву за ўсіх?

— Так,—адказалі яны.

— Добра, так у моц згоды, якая адбылася паміж мной, Баркай, і ўсімі пасланымі наёмнікамі, я абіраю вас і вы застацеся тут.

Спендзі зваліўся непрытомны на цыноўку. Варвары, быццам адмовіўшыся ад яго, цясней прытуліліся адзін да аднаго; больш ня было сказана ніводнага слова, ні аднэй скаргі.

Іх таварышы, бачучы, што пасланья не варочаюцца, рашылі, што ім здрадзілі. Ясна, што яны проста перайшлі на бок суфета.

Яны чакалі яшчэ два дні, а на трэці, з вялікай цяжасцю ўзбіраючыся на скалы і, кінуўшы за сабою слабых,—іх было яшчэ каля трох тысяч,—яны пусціліся на пошукі туніскага войска.

Пасля некалькіх гадзін стамляльнага падарожжа, яны заўважылі здалёк паміж узгоркамі нейкія снапы срэбнага колеру на нязначнай адлегласці адзін ад аднаго; аслепленыя сонцам, варвары ледзь разгледзелі пад імі чорныя велізарыны. Яны ўсё раслі. Аказалася, што гэта былі пікі воінаў у вежах на грозна ўзброеных сланях.

Жах заўладаў варварамі. Яны нават не спрабавалі бегчы. Усёроўна яны былі ахоплены з усіх бакоў.

Сланы ўвайшлі ў натоўп, рассякаючы яго вострай нагруднай шпораі, пераварачваючы, быццам плугам, пікай на кльках; яны рэзалі, секлі, касілі, сваімі хобатамі, у якіх трымалі шырокія корцікі вежы, поўныя запальваючых стрэлаў, здаваліся ідучымі вулканаі; відаць была толькі велізарная куча, у якой белымі плямамі зіхацелі чалавечыя целы, кавалкі бронзы здаваліся шэрымі бляхамі, а кроў—чырвонымі патокамі; страшэнныя жывёліны, паслухмяныя як сабакі, праводзілі ў натоўпе варвараў глыбокія чорныя барозны.

Кола слоняў усё больш звужвалася; аслабеўшыя варвары не супраціўляліся; і хутка сланы дайшлі да сярэдзіны даліны. Ім ужо не хапала месца, яны цясніліся, уздымаючыся на дыбы і сустракаючыся клькамі. Тады Нар-Гавас, які камандаваў імі, затрымаў іх, і, павярнуўшы назад, сланы бегам паскакалі да ўзгоркаў.

* * *

Такім чынам, вайна была скончана; прыкамсі Гамількар лічыў яе скончанай; ён быў упэўнены, што Мато не зможа супраціўляцца; ахоплены нецярплівасцю, суфет загадаў безадкладна

выступаць. Важней за ўсё цяпер было аўладаць Тунісам. І ён накіраваўся туды, падаўжаючы дзённыя пераходы.

Горад абяраняла ўсё туземнае насельніцтва і дваццаць тысяч наёмнікаў; усе яны, як і Мато, не спускалі ўзроку з Карфагена, які быў бачны з воддалі. Аб'яднаныя агульнай нянавісцю, яны хутка наладзілі абарону.

Наблізіўшыся да Туніса, карфагеняне ўбачылі на сцяне ўмацаванняў чалавека, які паднімаўся вышэй зубцоў, даходзіўшых яму ледзь да пояса. Стрэлы, ляцеўшыя вакол яго, палохалі яго, як відаць, не больш, чым чарада ластавак. Дзіўна, ні адна не закрунула яго! Гэта быў Мато. Пачынаўся апошні бой; ён ні на што не спадзяваўся, але ўсё-ж думаў, што шчасце бывае зменлівым.

Гамількар спачатку хацеў паказаць наёмнікам, што ён, як з рабамі, расправіцца з імі. На маленькім узгорку супроць горада, ён загадаў укрыжаваць у рад дзесяць пасланных з Цясніны Сякеры парламантараў.

Гэта, відавочна, прымусіла абложных выйсці з-за ўмацаванняў. Пад начальствам Мато яны кінуліся на лагер Ганона, які стаяў у баку на беразе возера.

Націск быў такі імгненны і моцны, што яны адразу адкінулі карфагенян і ўварваліся ў палатку Ганона. Ён стаяў, акружаны трыццацю карфагенянамі, самымі выдатнымі са старэйшын. Варвары падступілі да яго, абсыпаючы лаянкай і падносячы яму да твара сціснутыя кулакi. Ён-жа, у гэты час, шаптаў кожнаму на вуха:

— Я дам табе ўсё, чаго ты захочаш! Я багаты, выратуй мяне!

Яны пацягнулі яго, захапіўшы і быўшых у палатцы старэйшын. Страх Ганона ўзрастаў.

— Вы перамаглі мяне, я ваш палоннік! Я выкуплю сябе! Выслухайце мяне, сябры мае.

Сціснуты з усіх бакоў, павіснуўшы на плечах цягнуўшых яго людзей, ён паўтараў:

— Што вы хочаце са мной зрабіць? Што-ж вам трэба? Вы-ж бачыце, я не супраціўляюся! Я заўсёды быў добры з вамi.

Велізарны крыж быў ужо ўбіты перад уваходам у палатку. Варвары раўлі:

— Сюды, сюды!

Ён пачаў яшчэ мацней крычаць і, імем бога, заклінаў адвесці яго да шалішымаў, якім ён нешта скажа, ад чаго залежыць іх выратаванне.

Пазвалі Мато.

— Гавары!—сказаў ён ляжаўшаму на траве ў смяротным стамленні Ганону, які дарэмна стараўся пераканаць сябе, што ўсё гэта сон і што ніякіх крыжаў няма вакол яго. Яго паднялі.

Ганон прапанаваў ім выдаць Гамількара; пасля ён увядзе войска наёмнікаў у Карфаген і там яны стануць удвох з Мато.

Мато адышоў, зрабіўшы знак астатнім хутчэй усё скончыць. Гэта хітрасць, думаў ён, каб выгадаць час.

Барвар памыляўся; Ганон быў у такім становішчы, калі чалавек ні перад чым не спыняецца і, да таго-ж ён так ненавідзеў Гамількара, што прынес бы яго ў ахвяру з усім яго войскам, пры самай нязначнай надзеі на выратаванне.

Тады стары суфет зразумеў, што смерць наступіла і заплакаў.

* * *

У гэты час з другога боку горада, адкуль у слупах дыму ўздымаліся языкі полымя, пасланцы наёмнікаў тамліся ў перадсмяротных пакутах.

Свежы вецер вярнуў прытомнасць тым з іх, якія ў першыя хвіліны яе страцілі; але галовы іх па-ранейшаму заставаліся схіленымі на грудзі, а цела крыху звисала, хоць рукі і былі прыбіты цвікамі вышэй галавы; з падошваў і далоняў кроў сцякала буйнымі кроплямі на зямлю і павольна падала, як падаюць з галін спелыя плады; і Карфаген, затока, горы і даліны, усё, здавалася, кружылася вакол іх, як велізарнае кола; часам хмера паднятага з зямлі пылу ахутвала іх сваім вярчальным слупам; страшная смага паліла іх, язык варочаўся ў роце і яны адчувалі, як ледзяны пот ліўся па іх членах, разам з пакідаўшым іх апошнім дыханнем.

Італьяты, самыя моцныя з іх, яшчэ крычалі: лакедэманяне маўчалі, ке адплюшчваючы вачэй; Зарксас, такі магутны калісці, схіліўся, як надламаны трысцінік; побач з ім эфіоп закінуў галаву праз перакладзіну крыжа; Аўтарыт замёр без руху і толькі варочаў вачыма; яго даўгія валасы, зачачыўшыся ў шчыліне дрэва, выцягнуліся проста над лобам, а хрыпенне,

якое вырывалася ў яго, было больш падобна да гнеўнага рэву; што-ж да Спендзія, дык надзвычайная адважнасць з'явілася ў яго; ён адчуваў цяпер пагарду да жыцця, упэўнены ў блізкім і вечным вызваленні, і раўнадушна чакаў смерці.

Часамі з глыбокага адранцвення, аўладаўшага імі, іх вывядзіла лёгкае дакрананне пер'яў, якое прымушала іх устрапахнуцца. Велізарныя крылі пакрывалі іх хістальнымі ценямі, паветра агалашалася краканнем; а з прычыны таго, што крыж Спендзі быў вышэйшы ад усіх астатніх, дык на яго і спусціўся першы ястраб. Тады ён павярнуўся тварам да Аўтарыта і павольна з неапісанай усмешкай прагаварыў яму:

— Ты памятаеш львоў па дарозе ў Сіку?

— Гэта былі нашы браты,—адказаў гал, згасаючы.

* * *

Гамількар тымчасам прабіўся праз старыя, паўзруйнаваныя сцены Туніса і аўладаў горадам.

Барбары размясціліся на раўніне перад горадам, так што Карфаген быў ім бачны.

У Мато засталася яшчэ тры тысячы афрыканцаў, тысяча дзвесце грэкаў, паўтары тысячы ўрадженцаў Кампаніі, дзвесце іберыйцаў, чатырыста этрускаў, пяцьсот самнітаў, сорак галаў і атрад нафураў, вандроўных разбойнікаў, якія далучыліся да яго ў часе бадзянняў на краіне фінікавых пальм; усяго было сем тысяч дзвесце дзевятнаццаць воінаў, але ніводнай цэлай сінтагмы. Дзіркі ў паламаных узбраеннях яны заткнулі лапатамі забітай жывёлы, а бронзавыя катурны замянілі сандалямі з нейкага рыззя. Іх кальчугі віселі ў клочках і скрозь іх выступалі рубцы старых і, як чырвоныя ніці, цягнуліся на валасатых руках і на абветраных тварах.

Мато пастроіў варвараў у шэсць роўных радоў. У сярэдзіну паставіў этрускаў, скаваных бронзавым ланцугом; за імі стаялі стралкі, а на флангах нафуры, конна на кароткапоўсных вярблюдах, упрыгожаных пер'ямі стравусаў.

У падобным-жа парадку і суфет размясціў сваё войска. У яго было звыш чатырнаццаці тысяч салдатаў,—роўна ў два разы больш чым у войску наёмнікаў.

Спачатку павольна, потым усё паскараючы свой крок, абодвы войскі пачалі зыходзіцца. І раптам пачуўся страшэнны

грукат, падобны да грукату двух сутыкнуўшыхся флотаў. Першы рад варвараў хутка разамкнуўся і стралкі, схаваныя за імі, пачалі кідаць ядры, стрэлы і дроцікі.

Тады Гамількар падзяліў сваю конніцу на эскадроны, размясціў паміж імі гоплітаў і кінуў іх на наёмнікаў.

Гэта конусападобная грамада выставіла на фронце коннікаў; а шырокія бакі шчацініліся пікамі. Варвары не маглі супраціўляцца ёй.

Але скаваныя ланцугом этрускі не рухаліся з месца. Іх шырокая бронзавая лінія то рассоўвалася, то сціскалася, рухлівая і жуткая, як змяя непрыступная, як каменная сцяна. Варвары хаваліся за яе, каб самкнудца і зноў перастроіцца, і, пераводзячы злёгка дух, зноў ішлі наперад з абломкамі мізэрнай зброі ў руках.

Аднак, рады клінабараў аказаліся раскіданымі па ўсёй раўніне; наёмнікі зрывалі з іх узбраенне, надзявалі на сябе і ўступалі ў бой. Карфагеняне, памыляючыся, прымаючы пераапрапанутых за сваіх, многа разоў траплялі ў іх рады. Жах ахапіў іх, яны беглі назад, а пераможныя крыкі, якія ўзьнімаліся здалёка, быццам гналі іх, як адломкі караблёў, якія ўносяцца бурай.

Гамількар упадаў у распач. Усё гінула, дзякуючы генію Мато і непераможнай смеласці наёмнікаў.

Але раптам на гарызонце, з боку Карфагена, пачаўся глухі гул тамбурынаў. Гэта ішоў натоўп старых, хворых, пятнаццацігадовых дзяцей, нават жанчыны былі сярод іх; не маючы сіл перамагчы сваю страшную трывогу, яны вышлі з Карфагена; аддаючы сябе пад абарону якой-небудзь грознай сілы, яны ўзялі з сабою з садоў Гамількара адзінага слана, які яшчэ застаўся ў рэспубліцы, слана з адсечных хобатам.

Тады карфагенянам здалася, што бацькаўшчына, пакінуўшы свае сцены, з'явілася сюды, каб загадаць ім памерці за яе. Шалёная ярасць успыхнула ў іх з падвойнай сілай, а нумідзіўцы пацягнулі за сабою ўсіх.

Варвары, трымаючыся ў сярэдзіне раўніны, абпіраліся спінай на невялікі ўзгорак. У іх ужо не было надзеі ні на перамогу, ні нават на захаванне жыцця; але гэта былі самыя лепшыя, самыя бясстрашныя і моцныя воіны.

Прыбыўшы з Карфагена натоўп пачаў кідаць у іх праз га-

ловы нумідзіяцаў, цесным колам абкружыўшых рэшткі наёмнікаў, вярцёлкі, шпікавальныя іголкі, малаткі, усякія колючыя і рэжучыя хатнія рэчы; і воіны, перад якімі дрыжэлі нядаўна рымскія консулы, гінулі цяпер пад палкамі, кінутымі жанчынамі; карфагенская чэрнь пабівала наёмнікаў.

Карфагеняне коўзаліся ў крыві; схіл узгоркаў быў такі стромкі, што трупы забітых скочваліся ўніз. Слон, спрабуючы ўзыйсці на яго, крочыў па мёртвых целах, да самага бруха пагразаючы ў іх гурбе; здавалася, што ён з асалодай топчыцца ў іх; і яго пакарочаны хобат, шырокі на канцы, кожны момант працягваўся ўверх, як велізарная чорная п'яўка.

Потым усё спынілася. Скрыгочачы ад ярасці зубамі, карфагеняне глядзелі на верхавіну ўзгорку, дзе яшчэ стойка трымаліся варвары; нарэшце, адразу кінуліся наперад і сутычка ўзнавілася.

Часамі наёмнікі падпушчалі іх блізка да сябе, крычучы, што здаюцца; потым, з жахлівым рогатам раптам забівалі адзін аднаго; калі мёртвыя падалі, жывыя, абараняючыся, становіліся на іх. Стварылася піраміда, якая паступова ўсё больш і больш вырастала.

Хутка іх засталася ўсяго пяцьдзесят, потым—толькі дваццаць, потым—тры і, нарэшце—толькі двое: самніт, узброены сякерай, і Мато, у якога быў яшчэ цэлы яго меч.

Прысеўшы на карачкі, самніт па чарзе рубіў сякерай, то ўправа, то ўлева і ў той-жа час папярэджваў Мато аб ударах, пагражаючых яму.

— З гэтага боку, начальнік, і сюды! Нахіліся!

Мато страціў ужо і наплечнікі, і шалом, і свой панцыр; ён быў голы, збялеў, як мярцвяк, валасы сталі торчма, пена выступіла ў кутках рота; меч яго так хутка круціўся, што віхаецца арэолам навокал яго галавы. Раптам, кінуты камень раздробіў яму меч ля самай рукаяткі; самніт быў забіты і паток карфагенян сціскаўся ўсё цясней; яны ўжо краналіся яго. Тады ён паднёс да неба свае абязброеныя рукі, заплюшчыў вочы і, працягнуўшы рукі, як чалавек, што кідаецца ў мора са скалы,—кінуўся на пікі.

Пікі перад ім адхіліліся. Некалькі разоў кідаўся ён на карфагенян. І кожны раз яны адступалі, адхіляючы зброю.

Нагой ён закрунуў чыйсці кінуты меч. Мато нахіліўся, каб

схапіць яго. Але раптам адчуў сябе звязаным па руках і нагах, і зваліўся на зямлю.

Ужо некалькі часу, крок за крокам ішў за ім Нар-Гавас, які трымаў адну з тых шырокіх сетак, якімі ловяць дзікіх звярэй; выбраўшы хвіліну, калі Мато нагнуўся, Нар-Гавас аблытаў яго цянётамі.

Мато палажылі на спіну слана, накрыж звязаўшы яму рукі і ногі; і ўсе, хто не быў паранены, суправаджаючы яго, шалеючым натоўпам накіраваліся ў Карфаген.

Вадзяны гадзіннік храма Камона паказваў пятую гадзіну ночы, калі пераможцы прыбылі ў Малку; тады Мато адплюшчыў вочы. Дамы былі так ярка асветлены, што горад здаваўся ахопленым полымем.

Грознае нараканне няясна даносілася да яго і, ляжачы на спіне, ён глядзеў на зоркі.

Потым зачэпніліся нейкія дзверы і змрок ахутаў яго.

* * *

У тую-ж гадзіну, апошні з воінаў, пакінутых у Цясніне Сякеры, паміраў.

У той дзень, калі адышлі самыя здаровыя і дужыя, да цяніны, дзе было яшчэ каля трох тысяч паўжывых воінаў, падышоў з поўдня абяцаны абоз з харчаваннем.

Але варвары ўжо не маглі ісці. Яны чакалі з'яўлення Мато; з маладушша, вяласці, з упартага нежадання, уласцівага хворым, пакінуць насаджанае месца, яны не хацелі ісці з гор. Поўнае бязволле і бяссілле аўладала імі. Карфагеняне ведалі, што к таму дню, калі палоннага Мато прывезлі на слане ў Карфаген, варвараў засталася не больш тысячы трохсот чалавек, і каб з імі пакончыць, нават не трэба было салдатаў.

Дзікія зверы, асабліва ільвы, страшэна распадзіліся за тры гадзіны вайны. Нар-Гавас зрабіў вялікую аблаву на іх, а потым пагнаў у Цясніну Сякеры,—яны ўсё былі там, калі воін, пасланы старэйшынамі, прышоў паглядзець, што засталася ад варвараў.

Па усёй даліне павольна хадзілі ільвы, ці ляжалі побач з трупамі. Мёртвыя целы змяшаліся ў кучу з вопраткамі і ўзброенымі. Амаль у кожнага не хапала твара, ці рукі, некаторыя здаваліся яшчэ зусім не закранутымі, другія цалкам высыхлі і пыльныя чэрапы былі пакрыты шаломамі; з бронявых нака-

леннікаў тырчэлі ногі, пазбаўленыя мяса, на шкілетах яшчэ засталіся плашчы; выбеленыя сонцам косці зіхатлівымі плямамі ляжалі на пяску.

Жмурачыся ад яркага дзеннага святла, яшчэ ўзмоцненага адбіткам белых скал, ільвы адпачывалі, лежачы грудзьмі да зямлі і выцягнуўшы абедзве пярэднія лапы. Другія, сеўшы на заднія лапы, пільна глядзелі ў прастору, ці спалі, згарнуўшыся ў клубок, поўзахутаныя густой грывай; і ўсе яны здаваліся такімі сытымі, стомленымі, сумнымі. Яны былі такімі-ж нерухомымі, як горы навокал, як мерцвякі.

Ноч спусцілася; шырокія чырвоныя поласы цягнуліся па небе на захадзе.

Над адной з груд, раскінутых у розных мясцох па даліне, нешта няяснае—падобнае да здані—паднялося і заварушылася. Тады адзін з ільвоў устаў і падышоў да яго, вырысоўваючы сваёй страшэннай постацю велізарны чорны цень на фоне цемна-чырвонага неба; падышоўшы да чалавека, адным ударам лапы леў перавярнуў яго.

Потым лёг на яго і павольна клыкамі пачаў раздзіраць яму ўнутранасці.

Потым шырока разявіў пашчу і некалькі хвілін грымеў яго працяглы рэў, паўтораны рэхам гор, да таго часу, пакуль апошні гук не замёр у пустыні.

Раптам дробныя каменчыкі і пясок пасыпаліся зверху. Пачуўся шум спехатлівых крокаў, і з боку кратаў, з цясніны, адусюль паказаліся заостраныя морды і тырчэўшыя вушы; у змрску зіханулі дзікія вочы.

Гэта былі чакалы, якія прышлі паядаць рэшткі.

Карфагенянін, які глядзеў, схміўшыся над краем бяздоння, уніз, павярнуўся і пайшоў назад.

РАЗДЗЕЛ XII

Смерць Мато

Карфаген быў ахоплен радасцю—глыбокай, усеагульнай, бязмернай і бязмежнай; залаталі пралом, убралі руіны, нанова афарбавалі статуі багоў, пасыпалі вуліцы міртавымі галінкамі; на скрыжаваннях дарог дыміўся ладан, і натоўп на тэрасах у стракатых вопратках здаваўся грудамі распукаючыхся кветак.

Несупынны гул заглушаўся выкрыкамі ваданосаў, паліваю-

чых брук; рабы Гамількара ад яго імя прапанавалі праходзячым палены мідаль і сырое мяса кавалкамі, усе падыходзілі адзіна аднаго, цалаваліся і плакалі; царскія гарады былі заваяваны, вандроўнікі прагнаны, усе варвары знішчаны. Акропаль знікаў пад каляровымі пакрываламі; насы трырэм, вьстраеных даўгім радам за молам, паблісквалі, быдцам стаў з дыямэнтаў; усюды адчуваўся адноўлены парадак, пачатак новага жыцця, разліваючага навокал шчасце; у гэты дзень святкавалі шлюб Саламбо і правадыра нумідзійцаў.

На тэрасах храма Камона гіганцкі каштоўны посуд і аздобы пакрывалі тры даўгіх сталы, за якімі павінны былі сесці жрацы, старэйшыны і багатары; чацверты больш высокі стол быў прызначан для Гамількара, для Нар-Гаваса і для Саламбо; з прычыны таго, што Саламбо, звярнуўшая пакрывала багіні, выратавала бацькаўшчыку, народ абярнуў яе вяселле ў нацыянальную ўрачыстасць, і ўнізе на пляцы, натоўп чакаў яе з'яўлення.

Другое відовішча, яшчэ больш вострае, раздражняла нецярпліваць натоўпа: яму абяцалі ў гэты ўрачысты дзень удзел у пакаранні Мато.

Доўга не маглі прыдумаць яму належнай кары. Спачатку кацелі садраць з яго скуру жыўцом, хацелі заліць яму ўнутрасці расплаўленым свінцом, ці замарыць голадам. Другія прапанавалі вазіць яго на вярблюдзе, уваткнуўшы папярэднія ў цела ільняныя кнаты, прасякнутыя алеем: яны загадзя радаваліся, уяўляючы сабе, як велізарная жывёліна будзе расхажваць па вуліцах, нясучы на сабе чалавека, які будзе звівацца ў полімі, як свяцільнік, калыхаючыся ад ветру.

Але каму з грамадзян даручыць катаваць яго і чаму паэбаўляць асалоду ўсіх астатніх? Трэба было прыдумаць такую смерць, у якой удзельнічаў-бы ўвесь народ, каб усе рукі, усё ўзброенне, кожная рэч у Карфагене, ад плітаў брука і да водаў ватокі, таксама маглі рваць, мучыць, зніштажаць яго.

І старэйшыны вырашылі, што ён пойдзе ад самай турмы на пляц Камона без праважатых, са звязанымі за спіной рукамі; забаранілі біць яго ў сэрца, каб ён надалей заставаўся жывым; забаранілі выколваць яму вочы, каб ён да канца бачыў сваё катаванне, забаронена было таксама кідаць у яго чым папала і ўдараць яго больш, чым трыма пальцамі адразу.

Хоць ён павінен быў з'явіцца толькі перад канцом урачы-

стасці, усё-ж натоўпу некалькі разоў здавалася, што ён яго бачыць; усе кідаліся да Акропаля, вуліцы на момант пусцелі, а затым, незадаволена наракаючы, натоўп вяртаўся назад. Многія ад самага золку не ўходзілі з месца і ў глыбокім хваляванні хадзілі ўзад і ўперад; другія былі такія бледныя, быццам чакалі ўласнай кары.

Раптам з Мапал, над галовамі, паказаліся высокія апахалы з пер'яў. Гэта Саламбо выходзіла з палаца, ва ўсіх вырваўся ўздых палягчэння.

Наперадзе ішлі жрацы багоў-Патэкаў, пасля жрацы Эшмуна, Мількарта і адна за адной усе калегіі жрацоў, за імі ішлі жрацы ў паўпразрыстых вопратках жоўтага і чорнага колеру, якія крычалі падобна птушкам, зваліся, як вужакі, або плаўна кружылі пад гукі флейтаў, увасабляючы рух вяр; ад іх лёгкіх вопратак па вуліцах плылі хвалі далікатных пахаў. Жаночы пачатак усюды царавалі у гэты дзень.

Па меры таго, як калегіі жрацоў праходзілі, яны выстройваліся ў дварах храмаў, на знадворных галерэях і ўздоўж падвойных лесвіц, якія паднімаліся ля сцен, збліжаючыся ўверх. Рады белых вопратак паказваліся паміж каланадамі, увесь будынак напоўніўся жывымі чалавечамі статуямі—нерухомымі, як вылёпкі з каменя.

Унізе бурна загудзеў натоўп. З суседніх вуліц хлынулі новыя натоўпы людзей; служыльнікі храма гналі іх палкамі назад. І абкружаная старэйшынамі, увенчанымі залатымі тырамі, на насілках пад пурпуровым полагам з'явілася Саламбо.

Шалёныя крыкі агаласілі ўвесь пляц; цымбалы і кроталы зазвінелі гучней; тамбурыны загрымелі, вялікі пурпуровы полаг схаваўся паміж калюмнамі портала храма.

Ён зноў з'явіўся на першай пляцоўцы ўжо без насілак. Саламбо павольна ішла пад ім; пасля яна прайшла па тэрасе, накіроўваючыся ў глыбіню, дзе села на трон, выразаны з шчыта вельзарнай морскай чарапахі. Пад ногі ёй падсунулі ўслончык са слановай касці з трыма сходамі, на вуглах ніжняй з іх сталі на каленах двое чорных дзяцей і яна часамі апіралася аб іх галовы абодвума рукамі, абцяжанымі надта цяжкімі пярсцёнкамі.

Ад шчыкалатак да бёдраў яе сцягвала блішчстая як перламутр сетка з частымі петлямі, нагадваўшымі рыбаваю луску.

сіні пояс ахопліваў стан, адкрываў яе грудзі, выступаўшыя скрозь прарэзы ў выглядзе паўмесяца, падвескі з карбункула хавалі іх кончыкі. Прычоска з уплеченымі пер'ямі паваў, нібы зоркамі выкладзеная каштоўнымі каменнямі, упрыгожвала яе галаву; шырокі белы, як снег плашч іспускаўся назад з яе плеч.

Ніжэй, на другіх сядзеннях, змясціўся яе бацька і муж; Нар-Гавас у светлай сімары, у вянку з каменнай солі, адкуль выбіваліся дзьве пасмы валасоў, закручаных, як рогі Амона; і Гамількар у фіялетавай туніцы, расшытай залатымі вінаграднымі галінамі, з баявым мечам ля бядра.

Ззаду Саламбо выстраіліся жрацы Таніты ў белых ільняных вопратках; справа, даўгой залатой паласой працягнуліся тыяры старэйшын; з другога боку багатыры са сваімі смарагдавымі скіпетрамі размясціліся такім-жа радам, але зялёнага колеру; а ў глыбіні, жрацы Малоха з-за сваіх чырвоных плашчаў, здаваліся барвянай сцяной. Жрацы астатніх храмаў занялі ніжнія тэрасы. Натоўп запоўніў вуліцы. Людзі ўзлазілі на дамы і цясніліся доўгімі радамі да верхавіны Акропаля.

Увесь народ сабраўся ля ног Саламбо, неба блакітнела над яе галавой, навокал разгарнулася бязмежнасць мора, затокі і горы і далёкія правінцы, а ў самой сярэдзіне праменна-светлая Саламбо здавалася геніем карфагенскай рэспублікі, уваплачэннем яе душы.

Свята павінна было працягвацца ўсю ноч. Рабы, падбіраючы тунікі, хадзілі навокал сталоў на дыбачках, час ад часу грымелі ліры, выконваючы ўрачысты пімн, ці гучэў хор галасоў. Гул натоўпа, незмаўкальны як шум мора, увесь час насіўся навокал і быццам баюкаў сваясаблівай шырокай гармоніяй; за сталамі ўспаміналі аб балі наёмнікаў, усе аддаваліся марам аб шчасці, сонца пачало спускацца, і серп месяца ўжо падымаўся на другім баку неба.

Але вось Саламбо, быццам яе нехта аклікнуў, павярнула галаву, натоўп, які не зводзіў з яе вачэй, тақсама пачаў глядзець у напрамку яе ўзроку.

На верхавіне Акропаля дзверы цямніцы, высечанай у скале каля самага храма, адчыніліся і ў чорнай дзірцы, на парозе стаў чалавек.

Ён вышаў адтуль сагнуўшыся ўдвое, са збянтэжаным выглядам дзікага звера, знянацку выпушчанага на волю.

Святло асляпіла яго; некалькі момантаў ён прастаяў нерухома. Усе пазналі яго і затрымалі дыханне.

Нарэшце, ён рушыў уперад, першае здзіўленне рассеялася. Мноства рук паднялося над ім і схавала яго.

Да Акропаля вяла лесвіца з шасцюдзесяцю сходкамі. Ён спускаўся, быццам падхоплены вадаспадам з верхавіны гары; відаць было, як ён тры разы скакаў; потым, унізе ён адразу станаўіўся на ногі.

Плечы яго былі ў крыві; грудзі ўздрыгвалі, ісціснутыя дыханнем; ён рабіў такія намогі, каб парваць свае путы, што рукі яго, звязаныя накрыв на голай спіне, надзьмуваліся, як званы змяі.

З таго месца, дзе ён апынуўся, перад ім разыходзілася некалькі вуліц. У кожнай з іх працягнутаі былі з канца ў канец паралельна тры рады бронзавых ланцугоў, прымацаваных да пупкоў багоў-Патэкаў, якія стаялі на ўсіх скрыжаваннях вуліц; натоўп цясніўся за імі да дамоў, а пасярэдзіне хадзілі служкі і старэйшыны, патрэсваючы бізунамі.

Адзін з іх штурхнуў Мато ўперад, сцэбануўшы з усёй сілы. Мато пакорліва пайшоў.

Усе выцягнулі рукі паверх ланцугоў, крычучы, што палоніку пакінулі надта шырокі праход; ён ішоў і бязлікія пальцы вялізарнага натоўпа абмацавалі, калолі, раздзіралі яго; калі ён даходзіў да канца вуліцы, перад ім раскрывалася другая; некалькі раз ён кідаўся ў бок, каб схопіць каго-небудзь зубамі; але ўсе вельмі хутка адскаквалі, ланцугі затрымлівалі яго, і натоўп заліваўся рогатам.

Нейкае дзіцянё разарвала яму вуха; маладзенькая дзяўчына, схваўшы ў рукаве верацяно, разрэзала яму шчаку; яму вырвалі пасмы валасоў, адзіралі кавалкамі скуру. З правага боку горла палілася кроў; натоўп лютаваў. Гэты апошні варвар быў для карфагенян уваплачэннем усіх варвараў, усяго паўстаўшага войска; яны помсцілі яму за ўсе свае пакуты, за ўсе перажытыя жахі, за сваю ганьбу. Ярасць натоўпа разгаралася; у занатла нацягнутых ланцугах раскручваліся званні і ледзь не разрываўліся; людзі ўжо не адчувалі ўдараў, якімі рабы іх адганялі, некаторыя чапляліся за выступы дамоў; з усіх адтулін у сценах тырчэлі чалавечыя галовы; і ўсё зло, якое яны ўжо не маглі зрабіць, яны выкрыквалі з лаянкай.

Гэта была жорсткая, грубая лаянка, бессаромная, з насмешлівымі падбухторваннямі, праклёнамі; і як быццам мала было яму тых пакут, якія ён цяпеў зараз, яны прадракалі яму яшчэ больш страшныя ўперадзе ў вечнасці.

Незмаўкальнае, бессэнсоўнае выццё напашуяла Карфаген. Часам адзін які-небудзь склад—хрыплы, ярасны, глыбокі гук,—у адзін голас на працягу некалькіх хвілін паўтараўся ўсім народам. Ад самай замлі да дахаў дрыжэлі ад яго сцены дамоў; і Мато здавалася, што абодва бакі вуліцы, падзеленыя ланцугамі, цягнуліся да яго, падымаючы яго, як дзве велізарныя рукі і думшылі яго ў паветры.

Ён успомніў, што некалькі раней ён адчуваў нешта падобнае, Той-жа натоўп на тэрасах, тая-ж самыя ўзрокі, тая-ж ярасць; але тады ён ішоў вольна, усе адхісталіся, яго прыкрывала боства. Гэты ўспамін, які рабіўся ўсё больш выразным, нагнаў на яго цяжкі смутак. Цены мільгацелі перад яго вачыма; горад кружыўся навокал галавы, кроў лілася цурком з раны на бёдры; ён адчуваў, што памірае; калены яго падніаліся, і ён ціха апусціўся на пліты брука.

Нехта прынёс распаленую жалезную паласу і, прасунуўшы яе пад ніжні ланцуг, прылажыў да раны. Цела задымілася, ярасныя крыкі пакрылі голас Мато; ён зноў стаў на ногі.

Зрабіўшы шэсць крокаў, ён упаў другі раз, потым трэці і чацверты раз; кожны раз новае катаванне паднімала яго. На яго накіроўвалі трубы, з якіх ляцелі кроплі кіпячага масла; пад ногі кідалі бітае шкло; ён усё ішоў. На рагу вуліцы Сахэб, пад навесам крамкі, Мато прыхіліўся спіной да сцяны і больш не рухаўся.

Рабы білі яго бізунамі з гіпапатамавай скуры так доўга і так ярасна, што махроцце іх тунік зрабілася мокрым ад поту. Мато здаваўся непрытомным; раптам ён сарваўся і кінуўся бегчы наўздагад, губы яго трэсліся, нібы ад страшэннага холаду. Ён прабег уздоўж вуліцы Будэса, прасконюў праз Сены рынак і апынуўся на пляцы Камона.

Цяпер ён належыў жрацам; рабы расштурхалі натоўп; зрабілася больш прасторна. Мато паглядзеў навокал і сустрэўся вачыма з Саламбо.

З першага кроку яго, яна паднялася з месца; потым мімавольна, па меры таго, як ён набліжаўся, яна падыходзіла ўсё

блiжэй да краю тэрасы; і хутка ўсё, што было гавокал, зiкля
з яе вачэй, яна бачыла аднаго толькі Мато. У душы яе зрабілася
цiшыня,—адкрылася адно з бяздонняў, у якіх увесь свет знікае,
пад націскам адной адзінай думкі, аднаго ўспаміну, узроку. Ча-
лавек, які да яе крочыў, прыцягваў яе.

Ад яго, апрача вачэй, не засталася нічога чалавечага; гэта
быў даўгі касцяк, зусім чырвоны ад крыві; разарваныя пугы
звiсалі ўздоўж бёдраў, але іх нельга было адрозніць ад жылаў
на руках, з якіх была садрана скура і мяса; рот быў шырока
разўлены; з вочніц, здавалася, вырывалася два языкі полымя,
быццам уздымаючыся да валасоў;—і нягчасны ўсё яшчэ ішоў
наперад.

Ён дайшоў якраз да самай тэрасы. Саламбо нахілілася над
біламі; гэтыя страшныя вочы ўсё яшчэ любаваліся ёю, і раптам
яна зразумела ўсё, што выпакутваў ён дзеля яе. Ён паміраў ця-
пер, а яна бачыла яго зноў у палатцы на каленах перад ёю,
абдымаючым рукамі яе стан, шэпчучым пяшчотныя, ласкавыя
словы; яна прагла адчуваць іх яшчэ; пачуць іх зноў; ёй хацелася
крычаць з гора.

Мато ніцма ўпаў і больш не рухаўся.

Саламбо амаль непрытомную аднеслі і зноў пасадзілі на
троі; жрацы сабраліся навокал яе. Яны віншавалі яе; гэта была
яе справа. Усе апладыравалі, стукалі нагамі, выкрыквалі яе
імя.

Нехта кінуўся да трупа. Па плашчы і асаблівым нажыг за
поясам—гэта быў жрэц Малоха.

Адным ударам нажа ён рассек грудзі Мато, вырваў сэрца, па-
лажыў яго на лыжку і, падняўшы ўгару руку, прынёс яго ў
афяру заходзячаму сонцу.

Сонца апускалася ў вадугу затокі; прамяні яго падалі даўгімі
стрэламі на трапечучае, яшчэ жывое чырвонае сэрца. Свяціла
апускалася ўсё глыбей у хвалі, па меры таго, як заціхалі біццi
сэрца; і з апошнім біццём яго яна схавалася зусім.

Тады па ўсёй прасторы, ад ватокі да лагуны, ад пярэсмыка да
маяка, ва ўсіх вуліцах, на дахах дамоў і на храмах пачуўся
адзіны крык; ён то перапыняўся, то зноў вырастаў; будынкi хi-
сталіся ад яго.

Карфаген быў ахоплен сударагай тытанічнай радасці і бяз-
межнай надзеі.

нар-Гавас, ап'янёны гордасцю, абняў левай рукой стан Саламбо, у знак аўладання ёю, а правай узяў залаты келіх і выпіў за гені Карфагена.

Саламбо, як і яе муж, таксама паднялася з келіхам. Але ледзь паспеўшы выпрастацца, упала, закінуўшы галаву; бледная, адранцвеўшая, з раскрытымі вуснамі; распушчаныя валасы звесіліся да самай зямлі.

Так памерла дачка Гамількара.

СЛОЎНІК

незразумелых і цяжкіх слоў, якія сустракаюцца ў кнізе „Ля сцен Карфагена“ Г. Флабера

Склаў А. Левашоў

Абадзіры—каменні, якія падаюць з месяца—метэарыты.

Аўгур—жрэц, вясун будучыні.

Агарт—пластаваты рознакаляровы камень.

Акропаль—па-грэцку—крэпасць унутры горада на ўзвышшы, ахоўваючая самую важную частку, скарбніцу, урадавыя будынкi і інш.

Александрыйскі Маяк, Фарос—гіганцкі маяк, пабудаваны на астраўку пры ўваходзе ў гавань Александрыі, у дэлье Ніла.

Алэ—афрыканская расліна, пры згаранні пахне росным ладанам.

Амон—бог Сонца ў егіпцыянах (рогі Амона—сімвал магутнасці бога).

Амулет—ці талісман, ладунка, якой старажытныя народы прыпісвалі чараўніцкае, ці ахоўваючае ад псуцыя, хваробы і інш. дзеянне.

Амфітэатр—частка глядацкай залі, размешчаная павышаючыміся ўсходнямі, уступамі.

Амфора—лёгкая грацыёзная судзіна, формы з вузкай і высокай шыякай і двума згінастымі ручкамі па баках.

Барвяніца—тканіна цёмна-чырвоная, пурпуровага колеру; парфіра.

Балеары—урадженцы Балеарскіх астравоў у заходняй частцы Міжземнага мора, ля берагоў у Гішпаніі; умелыя прашчнікі ў войсках Гамількара.

Баліста—баявая мяталёвая машына для стрэлаў у старажытных; гл. катапульта.

Бэотыя—адна з самых велізарнейшых дзяржаў старажытнай Элады—Грэцыі, сталіца Фівы.

Бірсэ—прадмесце Карфагена, на беразе Туніскага возера.

Бруццум—адна з правінцыі Рымскай Рэспублікі, сучасная Калабрыя—паўвостраў на поўдні Італіі.

Баіл—уладар багоў, увасабляў прадукцыйныя сілы прыроды. У кожным горадзе старажытнага ўсхода быў свой Ваал, значэнне якога звязвалася з магутнасцю данага горада.

Вабілон—ці Халдэя,—адна са старажытнейшых усходніх культурных дзяржаў у паўднёвай частцы Месапатаміі.

Вазы—судини великої зграбної форми з живалисними ці лянними аздобами, зробленими з глини, фарфара, камення ці метала.

Варвары—грецкае слова, якое мела значэнне „чужы“, „чужаземец“.

Веліты—войская частка ў рымскім войску, лёгкая пяхота пры легіёне, якая несла ахоўную службу.

Ваўчыцы—рымскі ваенны значок з бронзы. Ваўчыца была эмблемай горада Рыма, а затым і ўсёй дзяржавы, бо згодна легендзе заснавальнікі Рыма, браты Ромуль і Рэм, былі ўскормлены ваўчыцай.

Габара—лайба для перавозкі грузаў.

Гадэс—горад на паўднёва-атлантычным узбярэжжы Гішпаніі, — цяпер на яго месцы горад Кадыкс; у старажытнасці Гадэс быў адной з самых далёкіх калоній фінікіян, на далёкім захадзе.

Галеры—мараходнае судно старадаўніх часоў, даволі значных памераў; галеры былі і ветразевыя і грабныя, вёслы размяшчаліся ў некалькі радоў, адно над адным; за кожным вяслом сядзела па некалькі чалавек, часцей за ўсё рабоў, ваенна-палонных, ці асуджаных злачынцаў.

Галы—старажытныя жыхары сучаснай Францыі.

Гараманты—племя, якое жыло на Міжземным узбярэжжы Афрыкі на граніцах Лібіі.

Гекатомпіл—горад і мясцовасць у Лібіі, у некалькіх днях дарогі ад Карфагена. Месца зражэння, у якім лібійцы страцілі сваю незалежнасць і падначаліліся Карфагену.

Гетулы (і Гетулы)—старажытная назва вандроўных плямёнаў оазісаў Сахары, якія жылі на захадзе ад краіны гарамантаў.

Гіпо-Зарт—фінікійская калонія ў некалькі гадзінах морскага шляху ад Карфагена; горад, як і другія калоніі фінікіян, карыстаўся незалежнасцю.

Гіцапатам—бегемот, рачны ці нільскі конь, які жыў на балочыстых берагах афрыканскіх рэчак.

Гамор—старажытная фінікійская мерка для сыпучых і вадкіх цел, каля двух літраў.

Гопліты—пешыя воіны з цяжкім узбраеннем, галоўнейшая частка войска ў старажытных грекаў; біліся цесна самкнутымі радамі—фалангай, чаму іх часта называлі яшчэ фалангітамі.

Дарыйцы—галоўнейшая частка насельніцтва Грэцыі са сваясаблівай высокай культурай.

Дрэпанон—горад на беразе Сіцыліі, на месцы сучаснага горада Травані.

Драмадэр—аднагорбы вярблюд.

Дрочік—мяцальная зброя старажытных, у выглядзе гароткай пікі.

Заімф—так называлася на фінікійскай мове свяшчэннае пакрывалла багіні Таніты.

Зерэт—фінікійская мерка для вымервання плошчаў.

Іберыйцы—сваязкі лібійцам народ, у старажытныя часы перасяліўся ў Заходнюю Еўропу.

Іонійцы—ално з чатырох галоўных плямён старажытнага грэцкага свету (даране, іяне, яадійцы, эхейцы); разам з дарыйцамі іанійцамі ўвядзліся галоўнымі пазіітамі грэцкай культуры.

Італіёты—туземнае насельніцтва Апенінскага паўвострава (Італіі), якое падначальвалася рымлянам.

Іудэя—частка Палестыны, заселеная іўдэямі, адным з плямёнаў Ізраільскага народа.

Кабіры—боствы асіра-вавілонскай рэлігіі, значэнне якіх, а таксама і іх і імёны (у фінікіян іх было сем) шмат разоў змянялася на працягу вякоў; у фінікіян і карфагенян кабіры абярнуліся ў другарадных багоў, уваасабляўшых розныя праявы сіл прыроды.

Камэдзь (ці гумі)—клейкая, вельмі пахнучая матэрыя, выдзяляемая многімі раслінамі.

Камон—адна з праяў Ваала, якой пакланяліся як самастойнаму боству і якая мела свой культ, жрацоў і храмы. Гл. Ваал.

Кампанія—адна з найлепшых мясцовасцяў старажытнай Італіі на беразе Неапалітанскай затокі з вельмі добрым кліматам і з надвычай ураджайнай глебай.

Кантабры—горны малакультурны народ у старажытнай Гішпаніі, які жыў ля Біскайскай затокі; даваў лепшых воінаў у наёмнае войска; вёў доўгую барацьбу за незалежнасць з рымлянамі; пасля скарэння многа разоў паўставаў.

Кантара—гл. вазы. Шырокая судзіна на тонкай ножцы з двума вельмі высокімі згінастымі ручкамі; служыла кубкам для віна.

Кападакійцы—народ, які насяляў краіны таго-ж імя, на ўсходзе Малой Азіі.

Караван—арабскае слова, якое значыць „вандруючы прыбытак“—вялікая група падарожнікаў-купцоў, якія злучаліся ў мэтах большай бяспечнасці і выгоды насці вандравання па гандлёвых справах ці паломніцтве.

Караваны гандаль—існаваў на ўсходзе і ў Афрыцы з незапомных часоў. Караваны з таварамі з веку ў век ходзяць па тых-жа шляхох, якія ўстанавіліся дзякуючы знаходжанню на іх оазісаў, студняў і т. д.

Карыйцы—насельніцтва на паўднёва-заходнім беразе Малой Азіі, якое займаецца пірацтвам і морскімі промысламі.

Каробаліста—лёгкая мяталёная машына—баліста для стрэлаў, якая ўстанаўляецца на калясніцах.

Касітэрыды—старажытная назва Брытанскіх астравоў.

Катакомбы—падземныя ходы і пячоры штучнага ўтварэння; сустракаюцца ў ваколіцах многіх старадаўніх рымскіх гарадоў.

Катапульт—адна з найбольш распаўсюджаных у старадаўнія часы баявых мяталёных машын.

Кельты—одно са старажытнейшых плямёнаў, якое насяляла Заходнюю Еўропу.

Кініздо—адзін з кварталаў Карфагена, дзе жылі амаль выключна багатыя.

Кірэнаіка—краіна на Паўночным Міжземным беразе Афрыкі, з галоўнымі горадамі Кірэна, з усходу гранічыла з Егіптам, на захадзе—з Лібіяй.

Кнеміды—пласцінікі з бронзы для абароны калюмнаў воінаў.

Кагорта—адна з частак, на якія падзяляўся легіён у войсках рымлян. У кагорце было шэсцьсот чалавек; яна падзялялася на шэсць цэнтурый.

Колас—статуі велізарнай велічыні; у іх старажытныя ўсходнія народы

ўвасаблялі сваіх багоў і цароў, каб велізарнымі памерамі выразіць іх веліч: яны змяшчаліся ў перадзьверрах храмаў, па дарогах, якія вялі да іх, ці на пляцах.

Калхіда—краіна на ўсходнім беразе Чорнага мора.

Кобсул—вышэйшая вайсковая і судовая пасада, адпавядаючая суфетам у Карфагене.

Корцік—даўгі, просты кінжал са шліфаваным клінком.

Катурны—сандалі з высокімі падстаўкамі; у старажытныя часы іх насілі акторы ў часе ігры на сцэне і начальнікі войск для большай велічнасці і росту.

Кратэр—ваза ў выглядзе перавернутага звана на высокай прыгожай ножцы з шырокай падстаўкай, для сумесі віна з вадой.

Крыцыяне—жыхары самага вялікага з грэцкіх астравоў усходняй часткі Міжземнага мора.

Лагуна—бухта або затока, якая ўрэзалася больш-менш глыбока ў бераг.

Лакедэманіяне—гл. Спарта.

Лангусты—вялікія, дзесяціногія морскія ракі, пакрытыя шматлікімі і вострымі камочкамі.

Лацыум—вобласць, заселеная лацінскім племенем, якая прылягала да гораду Рыма; бесплодная раўніна, з за неспрыяльных прыродна-кліматчных умоў не прывабляўшая да сябе заваявальнікаў, але затое сама зрабіўшаяся цэнтрам усяго палітычнага жыцця старажытнай Італіі.

Легіён—у рымлян буйнейшая вайсковая адзінка, якая мела саслоўны характар; у склад яе маглі ўваходзіць толькі грамадзяне Рыма; легіён складаўся з некалькіх кагорт, конніцы на крылах і атрадаў велітаў; у яго ўваходзіла ад 4000 да 6000 чалавек.

Леопард—велізарная афрыканская драпежная жывёліна з пароды котавых.

Лібіійцы—племя, якое жыло на захад ад Егіпта, на афрыканскім беразе Міжземнага мора, на граніцы з Кірэнайкай—Карфагенам.

Лібіа—старажытнейшая назва вядомай тады часткі Паўночнай Афрыкі ад Атласкіх гор да Чырвонага мора.

Лігуры—народ, які жыў на берагах Міжземнага мора, між Галіяй і Італіяй, вялі доўгую і заўзятую барацьбу за незалежнасць з Рымам.

Лідзійцы—жыхары краіны Малой Азіі, са сваясаблівай даволі высокай культурай і шматвяковай гісторыяй.

Ліктар—так называліся ў рымлян служкі вышэйшых урадавых асоб, перад якімі яны заўсёды ішлі, нясучы ў руках пучок розгаў і сякеры; яны расчышчалі ў натоўпе дарогу і назіралі за тым, каб начальнікам аказвалі належную па шану, а таксама выконвалі наложаныя начальнікамі пакаранні.

Лётас—расліна, з пароды збаночкавых, якая егіпцянамі лічылася свяшчэннай; расла ў стаечай і павольна цякучай вадзе Ніла; лётас сутракаеша амаль па ўсіх помніках егіпецкага мастацтва, плады яго вядомыя, падобныя да арэха і называюцца егіпецкім бобам: з насення і карнявіны здабывалася мука.

Лузітанія—сучасная Партугалія.

Малка —
Мапалы —
Мегара —

} назвы частак кварталаў горада Карфагена.

Мелькарт—на фінікійскай мове значыць „цар горада“, вярхоўны бог, — Ваал горада Тыра (гл. Малох), пад імем Мелькарта, Ваал з'яўляўся богам, вандруючым на марах, заснавальнікам калоній, пераможцам страшыдлаў і варвараў.

Малох—не ўласнае, а назоўнае імя і значыць „цар“. Таму яно дадавалася розным божствам, Ваалам, галоўным чынам ахоўнікам горада ці племя.

Мурэна—драпежная рыба з сям'і ўгроў, вельмі цанілася ў старажытныя часы і лічылася самай тонкай стравой.

Мускус—матэрыя з рэзкім сваясаблівым пахам, якая выдзялялася семічнымі залозамі самца кабаргі. У старадаўнія часы мускусу надавалі вельмі вялікае ўрачэбнае значэнне і цанілі яго вельмі дорага.

Нард—так у старажытных людзей называліся разнастайныя прыёмна пахнучыя расліны, з карнявін якіх выраблялася алеістая вадкасць—нард.

Небэль—фінікійская мерка зерня.

Небд—запачытанае фінікіянамі і карфагенянамі ў асіра-вавілонцаў божства, — начальнік нябесных войск; пазней гэта божства зрабілася ўвасабленнем планеты Меркурыя.

Нумідзія—гарыстая краіна; на ўсходзе гранічыла з Карфагенскай вобласцю; большая частка жыхароў мела вандроўны спосаб жыцця; нумідзіяны часта займаліся на вайсковую службу, утвараючы вельмі добрую конніцу і атрады працічкаў.

Алігархія—форма дзяржаўнага кіраўніцтва, калі ўлада належыць нямногім, напрыклад, некалькім багатым сямействам, як у Карфагеніях.

Онагр—адна з парод дзікіх аслоў.

Папірус—штучна разводзімая ў Егіпце расліна, асіродкавіна ствала якой асаблівым чынам разрэзаная і нарыхтаваная, служыла паперай.

Патрыцыі—самыя знатныя і самыя багатыя грамадзяне старадаўняга Рыма.

Пафлаганійскія рагі—ад пастухоў Пафлагоніі, суровай, горнай вобласці Малой Азіі.

Порцік—крытая галерэя, якая адкрывалася з аднаго ці некалькіх бакоў з калюннамі ці слупамі, падтрымліваючымі дэх.

Пунійцы ці пуну—так называліся фінікіяне ў рымлян.

Пурпур—ярка-чырвоная фарба, высока цанілася ў старажытных людзей, якім яна служыла для афарбоўкі самых каштоўных тканін.

Самніты—старажытнае італійскае племя, якое ўладала амаль палавінай Італіі.

Сардынія—востраў, які ляжыць на поўнач ад Сіцыліі, каленізаваны карфагенянамі.

Сагрыпы—вышэйшыя чыноўнікі ў старажытна-пэрсыйскай дзяржаве—губернатары вобласцей, якія прызначаліся з придворнага магнатства, улада іх нічым не была абмежавана.

Серэс—горад у Македоніі—паўночнай Грэцыі, цэнтр развядзення бавоўны яшчэ ў самай глыбокай старажытнасці славіўся сваімі тканінамі.

Сэрна—адна з найпрыгажэйшых жывёлін з пароды антылоп, жыве ў самых непрыступных горных вобласцях Еўропы.

Сідон—адзін з галоўнейшых і старажытнейшых фінікійскіх гарадоў на ўсходнім беразе Міжземнага мора, супернічаўшы з Тырам; заснаваны, мабыць не менш, чым за тры тысячы год да пачатку нашага часалічэння.

Сінтаґма—атрады, з якіх складалася фаланга (гл. гэта слова).

Сіракузы—адна з першых грэцкіх калоній на ўсходнім беразе вострава Сіцыліі, самы вялікі і богаты горад, паступова аўладаўшы ўсім востравам.

Сіцылія—адзін з вялікіх астравоў заходняй часткі Міжземнага мора ля паўднёвых берагоў Італіі, ад якой (Калабрыя) ён адзелены вузкай Месінскай пра-токай; дзякуючы свайму знаходжанню ў самой сярэдзіне Міжземнага мора, Сіцылія была месцам сустрэчы і барацьбы многіх народаў; востраў большай часткай быў каланізаваны карфагенянамі.

Скарпіён—1)—ядавітае насякомае з пароды павукападобных, з джгалам на канцы даўгога членістага хваста; 2) бізун, ці пуга з некалькіх раменных палос з металічнымі камячкамі ці кручкамі на канцах і 3)—мяталёвыя машыны,—балісты, з-за падабенства бронзавага кручка, якім прыводзілася ў дзеянне спуская прыружына, з хвостом скарпіёна.

Смакд'ўніца—назва фігавага дрэва (вішня ягады).

Сонцастая няне—момэнты, калі сонца ў сваім бачным руху па небасхіле дасягае самага нізкага і самага высокага пункту, і на працягу некалькіх суседніх дзён амаль не змяняе свайго становішча, здаецца стаячым на месцы.

Соні—маленькая, вельмі грацыёзная жывёліна, блізкая да вавёрак, рымляне вельмі цанілі іх мяса і адкармлівалі іх у спецыяльных садках.

Сідон—адзін са старадаўнейшых фінікійскіх гарадоў на ўсходнім беразе Міжземнага мора, заснаваны мабыць за тры тысячы год да пачатку нашага часалічэння.

Сп'эрта—дзяржава старадаўняй Грэцыі, з галоўным горадам той-жа назвы ў паўднёвай частцы Пелопанэскага паўвострава.

Стылёт—невялікі вузкі тонкі кінжал.

Сурык—вельмі распаўсюджаная чырвоная фарба

Сфінкс—егіпецкая міфалагічная фігура, якая мае выгляд паўчалавека, паўльва (жаночая галава ў егіпецкім галаўным убранні з тулавам льва); у старажыт-ным Егіпце сфінксы лічыліся духамі, якія ахоўвалі сьвятыя месцы ад дэману.

Тамбурын—ударны музычны інструмант, нахштальт сучасных бубнаў.

Тапрабан—старажытная назва вострава Цэйлона (у паўднёвым аканцоўі Інды), з якім усходнія народы мелі гандлёвыя зносіны.

Таран—сценабітная прылада, якая складалася з бярвана з бронзавай бара-навай галавой на ударным канцы, падвешанага вяроўкамі да слупа з перакла-дзінай.

Татуірдоўка—уласцівы многім народам звычай упрыгожваць сваё цела і твар незгладжалымі знакамі, шляхам увядзення пад скуру фарбуючай матэрыі.

Тэнія—адзін з кварталаў горада Карфагена, заселены беднотай.

Тыяра—галаўное ўбранне нахштальт мітры ці кароны, якое служыла адзнакай адрознення для асоб, займаючых вышэйшыя пасады ці жраноў.

Тымпаны—старадаўні музычны ударны інструмант, панярэднік бубнаў.

Тыр—славуты фінікійскі горад, адзін з буйнейшых гандлёвых і культурных цэнтраў старадаўніх часоў; заснаваны за дзве-тры тысячы год да пачатку нашага часалічэння.

Трапэцыя—чатырохвугольнік, два бакі якога паралельны, а два другія не паралельны.

Трырэма—ваенная галера карфагенян з трыва радамі вёслаў.

Туніка—стара-, ымская ніжняя вопратка, якая мела выгляд ніжняй кашулі самага простага пакрыю, цалкам сходна па фасоне з грэцкім хітонам.

Туніс—горад існуючы і па сёння, паблізу Карфагена, заселены туземнымі плямёнамі.

Умбрыйцы ці Умбры—Італьянскае племя ў глыбокай старадаўнасці, панаваўшае ў паўночнай і сярэдняй таліі, але страціўшае самастойнасць у барацьбе з Рымам.

Уціка—таксама як і суседні з ёй Гіпа-Зарыт,—адна са старадаўнейшых фінікійскіх калоній на паўночна-заходнім афрыканскім беразе, у 35—40 кілометрах ад узнікшага пазней Карфагена.

Фаланга—десна самкнутае і баявое пастрэенне воінаў у грэцкіх войсках, асабліва ў спартакаўцаў.

Фетыш, фетышызм—фетышызм называецца адна са ступеняў развіцця рэлігійных вераванняў, фетышам можа служыць які хочаш статуі, ідал, прадмет.

Фецана ці фазанія—так называлася краіна на поўдзень ад лібійцаў, у якой жыла племя гарамантаў.

Хамелеон—жывёліна, блізкая да яшчарак; незвычайная здольнасць як змяняць сваю афарбоўку ў залежнасці ад колеру навакольных прадметаў павяла да таго, што хамелеонам называюць чалавека, які мяняе свае перакананні адпаведна акалічванасцям і сваёй выгодзе.

Ханаан—Палестына.

Цыстэрна—вадаём—штучная вадазмяшчальня, якая рабілася ў старадаўныя часы для збрана і хавання запасаў дажджавой вады ў краінах і мясцовасцях, дзе адсутнічаюць рэчкі і ручаі.

Цымбалы—старадаўні музычны інструмант—металічныя талеркі, якія ўдаралі адна аб адну.

Цынобра—вядомая ў старажытнасці ярка-чырвоная мінеральная фарба, якая сустракаецца ў прыродзе ў гатовым выглядзе.

Эгацкія астравы—некалькі невялікіх астравоў на захад ад Сыцыліі, месца славутай морскай бітвы паміж рымлянамі і карфагенянамі, вырашываўшае першай пуніцкай вайны.

Эпір—вобласць бясплоднай, гарыстай часткі паўночна-заходняй Грэцыі, заселеная малакультурнымі пастухоўскімі плямёнамі.

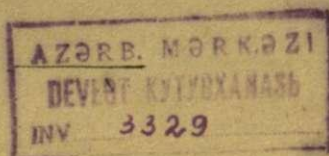
Эргастул—будынак, акапаны канавамі, з кратамі на вокнах і замкамі на дзвярах, служыўшы турмой, цямніцай для ваеннапалонных, абярнутых часцей за ўсё ў нявольнікаў і рабоў.

Эрыкс—горад на паўночна-ўсходнім беразе Сыцыліі, блізка горада Дрэпанума, дзе адбылася бітва паміж карфагенянамі з Гамількарам Баркай на чале і рымлянамі з консулам Лутаццем, які прагнаў Гамількара з Эрыкса.

Этрурыя—вобласць на паўночным захадзе старадаўняй Італіі, заселеная старажытнейшымі жыхарамі Італіі—этрускамі, стварыўшымі сваяасабліваю, даволі высокую культуру.

З М Е С Т

		<i>Стар.</i>
I.	Прадмова А. Левашова	5
41.	Ля сцен Карфагена	15
	Раздзел I. Баль	—
	" II. У Сіке	22
	" III. Ля сцен Карфагена	33
	" IV. Пакрывала таніты	37
	" V. Ганон	43
	" VI. Гамількар Барка	51
	" VII. Макарская бітва	65
	" VIII. У паходзе	72
	" IX. Аблога Карфагена	89
	" X. Ахвяраванне Малоху	100
	" XI. Цясніна Сякеры	109
	" XII. Смерць Мато	125
III.	Слоўнік незразумелых слоў	132

ДРУКАРНЯ ІМЯ СТАЛІНА
Менск, вул. Энгельса, 2.

ПРАВЕРШЧЫЦА № 131

Пра вымушаны дэфект у кнізе,
прасьба вярнуць ірэх разам з кнігай.

ЦЕНА 1 руб.

Переплёт 30 к.

НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ

Г. Флобер

У стен Карфагена

Государственное Издательство
Белоруссии

Минск — 1934